

AMMATTINA KUOLEMA

Kuolemankulttuuri hautaustoimistojen näkökulmasta 1893-2009

Jari Kettunen

Pro gradu –tutkielma

Turun yliopisto

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen koulutusohjelma

Kulttuuriperinnön tutkimus

Toukokuu 2010

JARI KETTUNEN: Ammattina kuolema. Kuolemankulttuuri
hautaustoimistojen näkökulmasta 1893-2009.

Pro gradu -tutkielma, 147 s., 2 liitesivua
Kulttuuriperinnön tutkimus
Toukokuu 2010

Tutkimus käsittelee hautaustoimistojen syntyä, muutosta ja kehitystä Porissa 1800-luvun lopusta nykypäivään saakka. Tarkoituksena on selvittää millaiseksi kuolemankulttuuri on muodostunut kaupunkiympäristössä. Tutkimuksen taustana on kyläyhteisön kuolemankulttuuri. Primaariaineisto koostuu Suomen hautaustoimistojen liiton jäsenlehti Tiimalasin julkaisuista ajalla 1950-2009 ja teemahaastatteluista porilaisissa hautaustoimistoissa. Tutkimuksen pääasiallisina metodeina käytin rituaaliteorioita, diskurssi-analyysia ja sisällönanalyysia. Kysyin aineistolta mitkä tavat, käytännöt ja rituaalit ovat hävinneet tai missä muodossa ne nykyään elävät? Missä määrin kuolemaan liittyvä kulttuuriperintö ulottuu nykyisyyteen asti? Ovatko kuolemiseen liittyneet roolit, rituaalit ja tehtävät muuttuneet, miten ja ketkä niitä hallitsevat? Mikä on hautaustoimistojen rooli hautauksessa?

Hautaustoimistojen rooli tutkimusajalla nojaa hautausperinteeseen. Tutkimus jakautuu kolmeen aikakauteen: ruumisarkkuliikkeistä hautaustoimistoiksi (1896-1970), hautaustoimistojen palveluammattillistuminen (1960-1990) ja kuoleman ammattilaiset (1990-2009). Olen nimennyt hautaustoimistojen roolit aikakausien järjestyksessä perinteen perijöiksi, perinteen haltijoiksi ja perinteen kantajiksi. Kaupungistumisen myötä hautaustoimistot perivät kuolemankulttuurin. Käsityöläismäisissä arkkupajoissa keskityttiin aluksi vain aineelliseen kulttuuriin. Kuolemankulttuuri muotoutui kaupungistuneista ja kyläyhteisön hautaustavoista. Kotoa lähtevä hautajaissaatto poistui kaupunkikuvasta kokonaan 1980-luvulle tultaessa. Hautajaisautot rakensivat imagoa modernista ja alati kasvavasta elämäntavasta. Ruumisarkkuliikkeiden häviämisen myötä viimeistään 1950-luvulla kuolemankulttuurin puhetapa muuttui. Traditionaalisen hautaustavan normia koetteli uudenlaisten muotoutuvien teollisen ja modernien diskurssien paine. Arkut poistuivat näyteikkunoilta ja mainokset yksinkertaistuivat. Hautajaisten tilallinen ja ajallinen toimintajärjestys pirstaloitui modernin mukaiseksi käytännöksi. Hautaustoimistojen yleisilme väreineen muuttui vähitellen yksinkertaiseksi ja stereotyyppiseksi. Kuolemaa symboloivat kuvat ja sanat köyhtyivät tai loppuivat kokonaan. Omaisten ja vainajan välille muodostui kuolemasta etäännyttävä symboliikka. Hautaustoimistot alkoivat korvata yhteisöllisyyttä surutyön kautta.

Suuri osa rituaaleista hävisi tai kaventui tutkimusajalla. Palveluammattillistumisen myötä alettiin keskittyä esineistä asioihin ja kuoleman sijaan korostaa toistuvasti elämää. Hautaustoimistot eräänlaisina rituaalinjohtajina saivat erityisen kuoleman asiantuntijan roolin ja vaikuttivat siihen, mitä rituaaleja ja hautajaistapoja voidaan ja tulisi säilyttää. Nykyään kuolemankulttuuri on hautaustoimistojen kautta nähtynä yhtä aikaa niin teknologisoitunutta, psykologisoitunutta (surutyötä), uskonnollista ja hengellistä johtamista, maallistumista kuin myös ympäristöuhkia sekä paikallista että globaalia kulttuuriperintöä.

Asiasanat: diskurssi, diskurssianalyysi, hautajaiset, hautauspalvelut, hautaustoimistot, historia, kulttuuriperintö, kuolemankulttuuri, moderni, modernisaatio, rituaalit, tavat.

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimuskysymykset.....	1
1.2. Aineisto ja tutkimusmetodin rakennuspalikat.....	3
1.2.1. Aineisto.....	3
1.2.2. Teoreettinen viitekehys.....	7
1.2.3. Rakenne.....	11
1.3. Keskeisiä käsitteitä.....	13
1.3.1. Kuolemankulttuuri.....	13
1.3.2. Rituaali.....	14
1.3.3. Modernisaatio.....	17
1.4. Tutkimuskirjallisuus.....	19
2. KAUPUNGISTUNUT KUOLEMA	22
2.1. Teollistuva ja teollistunut Pori.....	22
2.2. Länsisuomalainen kuolemankulttuuri.....	23
2.3. Kaupungistuminen ja kuolemantapojen yleinen muutos.....	27
3. RUUMISARKKULIIKKEISTÄ HAUTAUSTOIMISTOIKSI	30
3.1. Kolmen hautaustoimiston kaupunki.....	30
3.1.1. Saineen ja Heikkilän hautaustoimisto.....	30
3.1.2. Rantasen hautaustoimisto.....	31
3.2. Hautaustoimistot kaupunkiympäristössä.....	34
3.2.1. Arkut entistä kauniimpia - hautaustoimistojen tuotteita ja mainoksia.....	34
3.2.2. Autoistuminen teknologisoitumisen kärkenä.....	38
3.2.3. Kuolema käyttää sivuovea – hautaustoimistojen yksityiset ja julkiset tilat.....	43
3.3. Perinteen perijät - hautausperinteen haltuunottaminen.....	48
4. HAUTAUSTOIMISTOJEN PALVELUAMMATILLISTUMINEN	53
4.1. Uusia toimistoja ja tapoja.....	53
4.1.1. Hautausalan professionaalisuuden yleisiä piirteitä.....	53
4.1.2. Yleinen toimintatapa hautauksessa.....	55

4.2. Hautaustoimistojen näkyvyys kaupungissa.....	56
4.2.1. Julkisuuskuva – hautaustoimistot mainoksissa.....	56
4.2.2. Toimistojen muuttunut yleisilme.....	61
4.2.3. Ruumiin tilat ja paikat kaupunkiympäristössä.....	64
4.3. Hautausalan kielioppia rakentamassa - Tiimalasi opettajana ja ohjeistajana.....	71
4.4. Perinteen haltijat.....	74
5. KUOLEMAN AMMATTILAISET.....	78
5.1. Hautauskulttuuria 2000-luvulla –modernin hautaustoimiston piirteitä.....	78
5.1.1. Nykypäivän käytännöt.....	78
5.1.2. Hautaustoimistojen ketjuuntuminen.....	79
5.1.3. Hautajaisten yksilöllistyminen.....	82
5.2. Hautausalan kielioppi.....	86
<i>Ulkoinen kielioppi</i>	
5.2.1. Muuttuneet lavasteet ja julkisivu.....	87
5.2.2. Luottamuksella ja kokemuksella - hautausalan kielioppi mainoksissa.....	91
5.2.3. Taivas putoaa – hautausalan ekologinen ulottuvuus.....	98
<i>Sisäinen kielioppi</i>	
5.2.4. Elämäntapa, itseymmärrys ja ammatti-identiteetti.....	104
5.2.5. Liiketoiminta ja hautauskulttuuri.....	110
5.2.6. Henkisyys ja uskonnollisuus.....	115
5.3. Perinteen kantajat.....	126
5.3.1. Modernit rituaalit hautaustoimen näkökulmasta.....	126
5.3.2. Perinteen kantajat paimenina – hautausalan kielioppi yhteenkietoutuneena.....	130
6. LOPUKSI: AMMATTINA KUOLEMA - KUOLEMANKULTTUURI HAUTAUSTOIMISTOJEN NÄKÖKULMASTA.....	133
LÄHTEET.....	139
LIITEET	
Sainen hautaustoimiston hautajaislasku vuodelta 1925	
Teemahaastattelurunko	

1. Johdanto

1.1. Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimuskysymykset

Tämä tutkimus käsittelee hautaustoimistojen syntyä, muutosta ja kehitystä Porissa 1800-luvun lopusta nykypäivään saakka. Laajemmin tutkimuksen kiinnostuksen kohteena on kokonainen kuolemankulttuuri, joka määrittelee miten kussakin ajassa ja paikassa sijaitseva kulttuuri ja yhteiskunta käsittelevät ja hoitavat kuoleman. Tutkimus pureutuu omalta osaltaan kuolemankulttuuriin kaupunkiympäristössä, siihen miten kaupungistuminen ja modernisaatio ovat vaikuttaneet kuoleman käsittelemiseen. Väestön lisääntyminen, elinajan pidentyminen, lääketieteen kehitys, teknologia, teollistuminen, elämäntapojen muutokset, muuttuneet perhe- ja sukulaissuhteet ovat kaikki vaikuttaneet siihen, millaiseksi kuolemankulttuuri on muodostunut.

Innostuksen tämänkaltaisen tutkimuksen tekoon sain tehdessäni proseminarityötäni kuolemasta maaseudulla. Työ käsitteli aikaa 1930-luvulta 1950-luvulle. Proseminaarini jatkotutkimuskysymykset koskivat modernisaation, kaupungistumisen ja teollistumisen vaikutusta kuolemankulttuuriin. Kiinnostuin erityisesti sotien jälkeisestä ajasta, jolloin maaseudullakin osa perinnäisistä hautaustavoista tyypistyi. Autoistumisen myötä pitkät ja merkitykselliset hautajaissaatot poistuivat. Monet ennen perheelle, kyläyhteisölle ja suvulle langenneet tehtävät siirtyivät kuoleman ammattilaisille, kuten lääkäreille, sairaanhoitajille, diakoniatyöntekijöille ja hautaustoimistojen työntekijöille. Samassa kuolema laitostui instituutioiden, kuten sairaaloiden ja hautaustoimistojen piiriin.

Kiinnostavaksi tutkimuksen aiheen tekee sekä tieteellinen keskustelu¹ että populaari puhe kuoleman asemasta nyky-yhteiskunnassa, jossa kuolemalla ei enää ole sellaista sijaa ja merkitystä kuin aiemmin. On puhuttu niin sanotusta kuoleman kieltävästä kulttuurista. Aikaisemmin kuolema on ollut julkista. Nykyään sitä voi luonnehtia privaattiksi tragediaksi, kuten uskontotieteilijä Outi Fingerroos Neil Smalliin viitaten mainitsee². Tämä suunta on kaventanut useita hautajaisiin liittyviä rituaaleja, tapoja ja käytäntöjä. Tästä syystä monet tutkijat, kuten kuoleman historiaa tutkinut Philippe Aries ja sosiologit Norbert Elias ja Jean Baudrillard³ ovat kritisoineet kuoleman käsittelemistä nyky-yhteiskunnassa. Pienistä keskinäisistä eroista huolimatta yhteinen sävel on sama: kuole-

¹ Katso vaikka esimerkiksi Ilona Kempvaisen artikkeli kuoleman kieltäjistä ja kuoleman historiantutkimuksesta. Kempainen 2006b, 55-64.

² Fingerroos 2004, 226.

³ Aries 1982; Baudrillard 1995; Elias 1993 ja Nenola-Kallio 1997.

ma kulttuurissamme pyritään paljolti teknologian siivittämänä kieltämään ja piilottamaan. Informaatioteoreetikko Manuel Castellsin kritiikki on samanpuhuvaa. Hän näkee, että niin sanottu kuoleman kieltäminen liittyy teknologiseen verkostoyhteiskuntaan.⁴

Näistä lähtökohdista käsin kiinnostuin sellaisista tutkimuskysymyksistä, kuin miten kuolema kohdataan nykyään kaupungissa ja missä se näkyy? Ketkä sitä hoitavat? Missä määrin kyläyhteisön kuolemaan liittyvä kulttuuriperintö näkyy kaupunkikulttuurissa? Ja edelleen: mitkä tavat, käytännöt ja rituaalit ovat hävinneet tai missä muodossa ne elävät nykyään? Missä määrin kuolemaan liittyvä kulttuuriperintö ulottuu nykyisyyteen asti? Ovatko kuolemiseen liittyneet roolit, rituaalit ja tehtävät muuttuneet, miten ja ketkä niitä hallitsevat? Mikä on hautaustoimistojen rooli hautauksessa? Entä millainen on tässä suhteessa yksilön paikka kuoleamisen prosessissa?

Valitsin hautaustoimistot tutkimuskohteekseni siitä syystä, että ne mielestäni pystyvät vastaamaan suureen osaan näistä kysymyksistä. Ne heijastavat kuolemankulttuuriin liittyviä käytäntöjä ja tapoja. Ne ovat osa kuoleman käsittelemisen kulttuuriperintöä. Tutkimalla tätä rajattua ammattiryhmää pääsen käsiksi kuolemankulttuurin murroksiin ja muutoksiin. Samalla voin asettaa testattavaksi niin sanotun kuoleman kieltävän kulttuurin - miten ja missä määrin se pitää paikkansa. Pyrin myös saamaan vastauksia edellä esittämiini laajemman mittakaavan kysymyksiin kuolemankulttuurin muutoksesta.

Hakiessani vastausta näihin kysymyksiin tulen samalla kertoneeksi yhden maantieteellisesti rajatun ammattiryhmän historiaa. Tutkimukseni onkin osaltaan tapaustutkimus Porin alueen hautaustoimistoista. Alueen hautaustoimistojen synty ja kehitys eivät laajemmassa mittakaavassa tietävästi ole mitenkään erityisen poikkeavia muuhun maahan verrattuna.⁵ Poriin kuitenkin perustettiin 1800-luvun lopulla hautaustoimisto, joka on tätä nykyä Suomen toiseksi vanhin hautaustoimisto. Suomen ensimmäinen hautaustoimisto perustettiin Joensuuhun vuonna 1880. Tämä tosin oli ilmeisesti ruumisarkkuliike, joka valmisti ainoastaan ruumisarkkuja.⁶

⁴ Castells 2000.

⁵ Suomalaisten hautaustoimistojen yleisestä kehityksestä voi katsoa viitteitä Kyösti Kiiskisen kokoamasta Hautauskulttuuri Suomessa teoksesta.

⁶ Kiiskinen 1992, 35-40.

1.2. Aineisto ja tutkimusmetodin rakennuspalikat

1.2.1. Aineisto

Primaariaineistoni koostuu haastatteluista ja lehtiaineistosta. Tein teemahaastatteluja⁷ porilaisten hautaustoimistojen työntekijöiden keskuudessa yhteensä seitsemän. Pyrin tekemään jokaisessa porilaisessa hautaustoimistossa vähintään yhden haastattelun. Näistä teemahaastatteluista kuusi tein paikan päällä hautaustoimistoissa ja yhden lyhyemmän haastattelun puhelimitse. Kolmen sukupolven yli ulottuvien haastatteluiden tarkoituksena on venyttää tutkimuksen ajallista ulottuvuutta 1900-luvun alkupuoliskolle saakka. Yhdessä haastattelussa oli mukana kaksi informanttia eri sukupolvilta. Haastattelu lähestyi kollektiivista tai sosiaalista muistelua, jolloin muistelijat täydensivät ja korjailivat toisiansa paikkaillen näin muistipaikkojansa. Käytän kollektiivisen ja sosiaalisen muistelun käsitteitä synonyymeina, sillä käsitteellisesti kollektiivinen ja sosiaalinen muisti ovat lähes yhtenevät: molempiin liittyy kielellistämisen kautta tapahtuva muistin yhteiseksi kokeminen. Korkiakankaan mukaan muistin katsotaan olevan sosiaalista silloin, kun se voidaan jakaa toisten, itselle läheisten ihmisryhmien kuten perheen, ystävien, työryhmän, yhteisön, asuinympäristön, kanssa.⁸

Seuraavassa esittelen lyhyesti kaikki nykyiset porilaiset hautaustoimistot. Porissa on toki ollut muitakin hautaustoimistoja koko tutkimusajalla, mutta olen tähän työhön ottanut vain ne, jotka ovat edelleen toiminnassa.

Rantasen hautaustoimisto

Rantasen hautaustoimisto on Porin vanhin saman suvun keskuudessa toimiva hautaustoimisto. Sen perusti Emmi Rantanen vuonna 1917. Aluksi toimisto oli nimellä E. Rantasen ruumisarkkuliike. Emmi hoiti liikettä yhdessä miehensä Frans Leonard Heinosen kanssa. Heidän jälkeensä liikkeenjohdon otti hoitaakseen Ensio ja Anja Heinonen, jotka hoitivat liikettä vuoteen 1987. Tämän jälkeen liikkeenjohto on siirtynyt heidän pojalleen Ilmo Heinoselle. Pian liike on siirtymässä jälleen eteenpäin Ilmo Heinosen pojalle, Jussi Heinoselle. Tein tässä toimistossa kaksi haastattelua. Ensin haastattelin liikkeen nuorinta työntekijää Jussi Heinosta. Toisen haastattelun tein Anja Heinosen ja hänen poikansa Ilmo Heinosen kanssa.

⁷ Katso liite 2.

⁸ Korkiakangas 1999, 164.

Heikkilän hautaustoimisto

Heikkilän hautaustoimisto on vanhin samalla nimellä toimiva hautausliike Porissa. Se ei ole kuitenkaan pysynyt saman suvun omistuksessa koko aikaa. Hautaustoimiston perusti J. Gustav Saine vuonna 1893. Toimisto mainosti olevansa perustettu ”ruotsalaisen mallin mukaisesti”, joka tarkoitti käytännössä sitä, että liikkeestä sai arkkujen lisäksi saman katon alta kaikki hautajaisiin liittyvät oheistavarat ja palvelut. Näin se poikkesi aikansa ruumisarkkuliikkeistä, joista ostettiin puusepältä lähinnä vain arkku. Liikettä hoiti Gustav Sainen kuoltua omistajan leski Mandi Saine. Seuraavat omistajat olivat Leppäsen suku ja heidän jälkeensä Edvard Setälä. Vuonna 1960 liikkeenjohto siirtyi Urpo Karihaarelle. Nykyisin liike on Urpo Karihaaran pojan ja hänen sisarensa hoidossa.

Viitalan hautaustoimisto

Viitalan hautaustoimisto on perustettu vuonna 1966. Sen perusti nykyisen omistajan Vesa Viitalan äiti. Vesa Viitala on tullut alalle jo vuonna 1969 ja nykyisin liikkeen hoidossa on mukana myös hänen vaimonsa.

Diakonialaitoksen hautauspalvelu

Porin diakonialaitoksen hautaus- ja kukkapalvelu aloitti toimintansa syksyllä vuonna 1976. Hautauspalvelun ensimmäinen toimipiste oli Diakonialaitoksella. Tein tässä toimistossa kaksi haastattelua; ensimmäisen Marja-Riitta Kivelän kanssa, joka on ollut työssä toimistossa vuodesta 1986, ja toisen vanhemman miestyöntekijän kanssa. Nykyään eläkkeellä oleva mieshenkilö on ollut toimiston perustamisvuodesta lähtien työssä toimistossa.

Satakunnan hautaustoimisto

Satakunnan hautaustoimisto on Porin uusin toimisto. Se on ollut toiminnassa vasta muutamia vuosia. Tein tässä toimistossa puhelimitse yhden haastattelun miestyöntekijän kanssa, joka hoitaa toimistoa periaatteessa yksin.

Omien haastattelujeni lisäksi käytän Turun yliopiston kansatieteen laitoksen keräämää haastatteluaineistoa nimeltään ”Porilaista kansanelämää 1860-1980”. Aineisto on kerät-

ty pääasiassa vuonna 1982. Muun kansanelämän kartoittamisen ohella se kattaa kyselyn porilaisista hautajaisista. Haastatteluista yksi osa on tehty kyselylomakkeella, toinen perustuu vapaasti kirjoitettuun muisteluun eri aihepiireistä ja kolmas osa on teemahaastatteluja. Aineisto ei suoranaisesti koske hautaustoimistoja, mutta monissa haastatteluissa hautaustoimistojen osallisuus hautajaisiin tulee epäsuorasti esiin. Osan teemahaastatteluista on tehnyt Leena Tokila-Koskinen, joka käyttää aineistoa pro gradu -työssään *Hautajaiset Porissa 1900-luvulla*. Käytän avuksi tutkimuksessani Tokila-Koskisen työtä. Työn aineisto on ansiokkaasti teemoiteltu ja järjestelty ja näin hyödyllinen omalle tutkimukselleni. Kuitenkin itse aineiston analysointityö on jäänyt huterammalle pohjalle ja hyvin järjestetty aineisto on esitetty ikään kuin tutkimustuloksena. Haastatteluaineiston joukosta löytyy myös silloisen Heikkilän hautaustoimiston omistajan Urpo Karihaaran haastattelu. Haastattelu on tehty vuonna 1985. Näin se täydentää hyvin tekemiäni haastatteluja.

Haastattelijan lähiluvun myötä muodostuu yksi käyttämäni tutkimusmetodin rakennusosa. Käytän haastatteluja sekä kokemusten, tunteiden ja muistojen välittäjinä että myös asiantuntijalähteinä. Pyrin siis haastattelumateriaalilla argumentoimaan tutkimukseni teematiikkaa ja johtopäätöksiä, mutta toisaalta myös inhimillistämään ja ymmärtämään tutkimusaihetta ja tutkittavia. Vertailen haastatteluja keskenään etsiessäni eroja ja samankaltaisuuksia niistä. Teen siis sisällönanalyysia, jossa teemoittelen ja analysoin haastatteluaineistoa. Tällä tavalla sisällönanalyysin avulla pyritään muodostamaan tutkittavasta ilmiöstä tiivistetty kuvaus, joka kytkee tulokset laajaan kontekstiin ja ilmiötä koskeviin muihin tutkimustuloksiin ⁹.

Hautaustoimistojen alkuvuosista on jäänyt niukalti lähdeaineistoa. Muistitietoaineuksen lisäksi pyrin käyttämään muita dokumentteja, kuten lehtiä, kuvamateriaalia, yritysten kirjanpitoa, valokuvia, toisen käden muistitietoa ja niin edelleen aineistoja, jotka tukevat ja täydentävät argumentointia haastattelijan rinnalla. Tämän aineiston käytön tarkoituksena on luoda kirjavampi kuva tutkimuskohteesta ja ulottaa tutkimus ajallisesti myös sinne, missä muistitieto loppuu. Tarkoitukseni ei ole luoda yhtenäistä kuvaa siitä, minkälainen on ”historiallinen totuus”, vaan millaisena se nähdään ja koetaan lähteiden kautta. Kirjallisen lähteistön avulla pyrin rekonstruoimaan elämän muodolliset kehykset, johon muistitieto lisää sisällön. Tavallaan molemmat kertovat omaa tarinaansa samasta asiasta, mutta myös kontrolloivat toisiaan. Toisin sanoen pyrin suhteuttamaan

⁹ Tuomi & Sarajärvi 2002, 105.

muistitiedon kulttuuriseen ja historialliseen kontekstiin. Kontekstoivaa materiaalia on myös sekundaarisena tutkimusaineistona käyttämäni yleinen lehtikirjoittelu hautaustoimistoista. Tämä aineisto valottaa hivenen sitä, millaisena hautaustoimistot näyttäytyvät median kautta julkisessa keskustelussa ja esiintyvät ulkopuolisen silmin nähtynä. Tarkoituksena ei suinkaan ole kattavasti esittää, millainen julkisuuskuva hautaustoimistoilla on, vaan valottaa julkista puolta argumentoinnin tueksi. Tämä siitä syystä, että uskon toimistoiden olevan tietoisia omasta julkisuuskuvarastaan, joka vaikuttaa haastatteluvastauksiin.

Kontekstoivaan materiaaliin kuuluu osaltaan myös Suomen Hautaustoimistojen Liiton jäsenlehti Tiimalasi. Lehti on julkaistu vuodesta 1950 lähtien noin 2-4 kertaa vuodessa. Käytän tätä laajana lähdemateriaalina alkaen sen ensimmäisestä numerosta nykypäivään saakka. Itse Suomen Hautaustoimistojen Liitto¹⁰ perustettiin jo 1940-luvun alussa. Ammattiliiton perustamisen syitä olivat järjestäytymisen tarve ja hautaustarvikkeiden saantiin liittyvät ongelmat. Liiton ensimmäisen lehtinumeron nimi oli Arkkuviesti. Nimi vaihtui kuitenkin nopeasti nimikilpailun myötä Tiimalasiksi. Samalla lehden ja liiton logoksi muodostui kuva tiimalasista, jonka yltä ”lentää kohti taivasta sielunlintu”¹¹. Suomen Hautaustoimistojen Liitto ja Tiimalasi sen äänenkantajana ovatkin olleet koko elinaikansa kristillisiä arvoja välittäviä ja painottavia, jonka tulen huomioimaan myös itse tutkimuksessa.

Tiimalasin avulla seuran hautaustoimistojen yleistä, sekä kansallista että kansainvälistä, kehityslinjaa. Lehdellä on ollut vahvasti ohjeistava ja tiedottava luonne varsinkin sen syntymävuosien aikaan. Ohjeistamalla se on pyrkinyt yhtenäistämään hautaustoimistojen toimintaa niiden muodostuessa organisoiduimmiksi yrityksiksi. Aineisto vastaa siihen, millaisia arvoja ja ihanteita hautaustoimistojen liitto on omalta osaltaan pyrkinyt välittämään hautaustoimistoille. Mikä on ollut sen rooli hautaustoimistojen muodostumisessa nykyisen kaltaisiksi? Lehden analysointi paljastaa siis, kuinka hautausala määrittelee itsensä. Se myös kertoo hautaustoimistojen sisäisistä rooleista, jotka he asettavat itselleen kuoleman hoidossa. Samalla verrattaessa tätä aineistoa tekemiini haastatteluihin se vastaa siihen, kuinka ja millaista vuoropuhelua hautaustoimistojen ja liiton välillä on käyty. Lehti on siis eräänlainen virallinen taho, joka luo ja välittää tiettyjä normeja hautausalalle. Haastattelut puolestaan kuvaavat sitä, miten viralliset normalisoivat hautaukseen liittyvät ohjeet ja käytäntöjen välitykset peilautuvat matalammalla hautaustoimistojen ta-

¹⁰ Käytän tästä eteenpäin myös lyhennettä SHL.

¹¹ Suomen hautaustoimiston liiton toiminnanjohtaja Ritva Kosonen

solla. Tulen tarkastelemaan myös tätä lehtiaineistoa sisällönanalyysin keinoin teemoittamalla ja analysoimalla.

Kolmantena laajana lähdemateriaalina käytän hautausalan mainoksia, joita löytyy koko tutkimusajalta. Olen kerännyt mainoksia pääasiassa puhelinluetteloista. Hautaustoimistojen ilmoittelu ja mainostus on vähäistä ja sattumanvaraista, mutta puhelinluetteloiden avulla olen voinut seurata mainosten muutoskaarta koko tutkimukseni ajalta. Lisäksi tähän samaan lähderyhmään olen liittännyt hautaustoimistojen nettisivut, mikäli sellaiset vain hautaustoimistolta löytyvät. Olen valinnut nettisivut ja mainokset yhdeksi tutkimusaineistoksi, koska ne kuvaavat hautaustoimistojen julkisinta roolia. Massamediana ne heijastavat sekä yhteiskunnan luomia rooliodotuksia että hautaustoimistojen muokkaamaa julkisuuskuvaa itsestään.

1.2.2. Teoreettinen viitekehys

Sen sijaan, että rajoittuisin käyttämään tutkimuksessani jotain tiettyä metodologiaa, olen pyrkinyt luomaan useista teorioista synteetin, jonka avulla löydän parhaiten tien tutkimusvastauksiin. Perustelen monipuolisen metodin muodostamisen valintaa sillä, että eri teoreettisia lähestymistapoja käyttäen saan avattua moniulotteisen tulkinnan tutkimusaineistosta. Koska työ on perustutkimusta, pyrin näin tavoittamaan mahdollisimman laajan pinnan tutkimuskohteesta.

Sisällönanalyysin lisäksi yhtenä metodini rakennuspalikkana on diskurssianalyysi. Nämä metodit liittyvätkin toisiinsa läheisesti: ne ovat molemmat tekstianalyysia. Tutkin Michel Foucault`laisen diskurssianalyysin hengessä sitä, miten merkityksiä tuotetaan tutkimusaineistossani, jota olen ensin teemoitellut sisällönanalyysin keinoin. Ranskalainen filosofi, sosiologi ja historioitsija Michael Foucault tunnetaan varsinkin tiedon ja vallan filosofina.

Yksi keskeinen käsite Foucault`n tuotannossa¹² on diskurssi. Diskurssi voi suppeasti viitata sanakirjamäärittelyn mukaan keskusteluun. Laajemmin määriteltynä diskurssit voi-

¹² Foucault`n tutkimukset ihmistieteiden historiasta (Tiedon arkeologia), modernin mielisairaalan (Hulluuden historia, 1961) ja vankilan synnystä (Tarkkailla ja rangaista, 1975), kliinisen lääketieteen murroksesta ja seksuaalisuuden historiaa (Seksuaalisuuden historia) käsittelevistä tutkimuksista ovat antaneet virikkeitä lukuisille uusille näkökulmille ja lähestymistavoille sosiologiassa, politiikantutkimuksessa sekä historiantutkimuksen aloilla.

daan tulkita vakiintuneeksi puheeksi tai yhteiskunnallisiksi käytännöiksi, jotka muokkaavat puheena olevien asioiden lisäksi myös puhujia ja kuulijoita. Yhden määritelmän mukaan diskurssi tarkoittaa kirjoitusta ja puhetta kaikissa muodoissa romaaneista arkipäiväisiin keskusteluihin. Foucault kutsuu diskursseiksi sellaisia asenteita ja mielipiteitä, toisin sanoen käsityksiä asioista, jotka muodostavat sellaisia tiedon rakenteita, joiden kautta ihmiset toimivat. Niinpä Foucault'lle diskurssit ovat käytäntöjä, jotka systemaattisesti muokkaavat niitä objekteja, joista ne puhuvat.¹³

Diskurssianalyysi ei ole selkeärajaan tutkimusmenetelmä, vaan pikemminkin väljä teoreettinen viitekehys, joka sallii erilaisia tarkastelun painopisteitä ja menetelmällisiä sovelluksia. Sitä voisi luonnehtia laadullisen analyysin diskursseihin keskittyväksi metodiksi. Tällä tarkoitetaan sellaista lähestymistapaa, jossa kielen käyttöä jaotellaan niin, että voidaan tätä kautta hahmottaa miten sosiaalis-kulttuurinen todellisuus rakentuu. Tarkemmin sanottuna diskurssianalyysi voidaan määritellä tutkimukseksi, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sosiaalisissa käytännöissä, eli toiminnassa, tuotettua sosiaalista todellisuutta. Se tekee näkyväksi meille itsestään selvinä näyttäytyvien totuuksien, sosiaalisen todellisuuden jäsenystapojen, käytäntöjen ja käytettävien käsitteiden konstruktivisen luonteen. Se paljastaa rakennusprosessin, joka on jäänyt huomaamatta. Diskurssianalyttinen tutkimusote on siten dekonstruktivistista. Tämän perusajatuksena on se, että kieli tai teksti ei heijasta sosiaalista todellisuutta neutraalisti, vaan teksti on samalla sosiaalisen todellisuuden tuote ja tuottaja. Tekstit eivät siis ainoastaan kuvaile todellisuutta, vaan ne myös samalla rakentavat sosiaalista elämää; ne siis sekä kuvailevat kohteitaan että muodostavat niistä erilaisia tulkintoja. Foucault'laisessa (diskurssianalyttisessä) tutkimuksessa on myös tyypillistä, että kiinnostavia eivät ole niinkään ihmiset (subjektit), vaan foucault'lainen diskurssianalyysi tutkii tekstimuotoista tietoa. Tämä tieto tai diskurssit pakottavat subjektit toimimaan tietyn tavan mukaisesti.¹⁴

Edellisen mukainen kriittinen tutkimus pyrkii analysoimaan ajattelua ohjaavaa objektivointia ja subjektivointia. Objektivoinnilla tarkoitetaan sitä, että jostain ilmiöstä, kuten vaikkapa kuolemasta, tehdään ajattelun kohde. Tämän tutkimusotteen mukaisesti voidaan selvittää miten kuolema on tullut ajatelluksi eri aikoina erilaisissa kulttuureissa ja yhteiskunnallisissa yhteyksissä. Toisin sanoen millaiseen objektin asemaan kuolema on asettunut tiettyssä historiallisessa tilanteessa. Esimerkiksi lääketieteellinen diskurssi,

¹³ Husa, Sari: Foucault'lainen metodi. *Niin&Näin*. Filosofinen aikauslehti. 3/1995.

¹⁴ Häyrynen & Sivula 2008.

Foucault`n tutkimusta esimerkkinä käyttäen, asettaa tiettyjä ehtoja niille ihmisille, jotka toimivat tämän diskurssin puhujina.¹⁵

Foucault`n mukaan on hylättävä ihmisyyttä koskevat yleistyksen eli antropologiset universaalit ja ymmärtää diskurssien rakentuneen historian moninaisten tapahtumien ja prosessien kautta. Antropologisilla universaaleilla Foucault tarkoittaa ihmisluonnon piirteitä, joiden uskomme olevan välttämätön osa kaikkea ihmisyyttä. Tämän mukaisesti emme siis saisi ottaa lähtökohdaksi olettamusta, jonka mukaan kuolema esimerkiksi olisi kaikkialla yksi ja sama ilmiö. Sitä ei voida tavoittaa historiasta sellaisenaan ikään kuin jonkinlaisessa ”villissä tilassa”, toisin sanoen antropologisena universaalina. Sen sijaan voidaan löytää kulttuurissa ilmenevä kokemus kuolemasta ja tätä kokemusta tukeva rakenne. Näin esimerkiksi nykyisen länsimaisen kulttuurin käsitys kuolemasta ohjautuu tiettyyn muotoon kuoleman kokemuksen rakenteen mukaisesti. Foucault`n ohjeen mukaisesti tutkimuksessa olisi siis asetettava syrjään käsitykset historiantutkimuksen kohteiden luonnollisesta olemuksesta ja keskittyä selvittämään, millä tavoin historian saatossa muuttuneet käytännöt luovat ja muokkaavat kohteensa. Näin ollen historiaa ei selitetä millään muulla tekijöillä kuin sillä ”mitä ihmiset tekevät”¹⁶.

Toinen keskeinen käsite Foucault`n diskurssianalyysissä diskurssin lisäksi on valta, jota tulen käyttämään tutkimuksessani. Valta ymmärretään kuitenkin eri tavalla kuin se ehkä yleensä ajatellaan. Foucault käsittää vallan toiminnaksi, joka muokkaa ja järjestää tiettyllä alueella ilmeneviä voimia ja niiden välisiä suhteita. Ensinnäkin keskeistä Foucault`n valtakäsityksessä on se, että valtaa ei käsitetä kenenkään tai minkään omaisuudeksi vaan toiminnaksi, jota jatkuvasti harjoitetaan voimien hallitsemiseksi. Valta on siis anonyymia ja ei-subjektivistia. Hänen mukaansa valtaa on kaikkialla ihmisten välisissä suhteissa ja nämä valtasuhteet uusiutuvat koko ajan, ja ne voivat muuttua jatkuvasti. Valta ei siis lankea subjektien omistukseen vaan se jää ikään kuin subjektien väliin valtasuhteina. Toinen keskeinen ajatus on, että valta ei ole Foucault`n näkemyksen mukaan tukahduttavaa vaan tuottavaa. Valta ei ole siis jotain, jota tukahduttavasti määritellään kieltoin ja lain termein.¹⁷

Foucault on kritisoinut vallankäytön moderneja ilmiöitä, joita voidaan kutsua normalisoivaksi hallinnaksi tai vaihtoehtoisesti normalisoivaksi vallaksi. Foucault kutsuu täl-

¹⁵ Alhanen 2007.

¹⁶ Alhanen 2007, 29.

¹⁷ Alhanen 2007, 120 ja Foucault 1999, 61-76.

laista hallintaa nimityksellä biovalta.¹⁸ Lyhyesti esitettynä biovallan toimintaperiaate on 1) normi, 2) normalisaatio, 3) epänormaalin tuottaminen ja tunnistaminen, 4) epänormaalin hoito ja 5) epänormaalin hoitamiseen tähtäävien normalisoivien tekniikoiden vahvistaminen. Tästä hallinnan tavasta voidaan käyttää myös nimitystä *gouvernementa-lite*, joka on tapa, jolla hallinnot yrittävät tuottaa sellaisen kansalaisen, joka niiden tarkoitusperiin parhaiten sopii.¹⁹ Esimerkiksi modernin mukaisessa kuolemankulttuurissa ruumis on hallittu kuoleman jälkeenkin. Ruumis kulkee tiettyjen laitosten läpi ja se pyritään modernin rationaalisuuden mukaisesti saattamaan hautaan mahdollisimman tehokkaasti. Erilaiset hautaukseen liittyvät ohjesäännöt, käytännöt ja säädökset, toisin sanoen biovallan tekniikat, tuottavat tietoa epänormaalin ja normaalin välisestä erosta. Pyrin tutkimuksessani tätä ajatusta noudattamaan tätä ajatusta. Binääristen parien avulla, kuten epänormaali – normaali, puhdas – likainen, hyvä kuolema – huono kuolema, yritän tavoittaa sen, minkälainen kuolemankulttuuri tietyllä ajalla vallitsee.

Foucault'n lisäksi kiintoisan piirteen aineistoni analysointiin tuo Bruno Latourin tieteenfilosofiset kirjoitukset. Varsinkin teoksessa *We have never been modern* Latour pyrkii argumentoimaan sen puolesta, että emme ole koskaan astuneetkaan mihinkään moderniin tai postmoderniin aikakauteen.²⁰ Hän perustaa väitteensä siihen, että länsimaista yhteiskuntaa ja kulttuuria tarkastelevissa tieteissä ovat luonto ja kulttuuri erotettu keino- tekoisesti toisistaan. Latour on kehitellyt tutkimuksissaan niin sanottua toimijaverkko- teoriaa. Tällä on yhteneväisyyttä Foucault'n dispositiivin käsitteeseen, joka on eräänlainen suhteiden järjestelmä. Esimerkiksi seksuaalisuuden dispositiivissa yhdistyy edellä kuvatut valta ja tieto sekä diskurssit ja ei-diskurssit. Dispositiivin tavoin Latourin toimijaverkkoteoria pyrkii ottamaan yhteiskunnalliseen analyysiinsa huomioon kaikki niin ei-inhimilliset kuin myös inhimilliset toimijat.²¹

Edellinen tarkoittaa sitä, että analysointi koskee välityksiä, joka jää materiaalisen ja sosiaalisen väliin. Tämä on vaikuttanut tutkimukseeni niin, että sen sijaan, että huomioisin ainoastaan kuolemankulttuurin inhimilliset toimijat ja tekijät, olen laajentanut tutkimuk- seni koskemaan myös materiaalista, joka liittyy välittömästi hautaustoimistoihin. Latou- rin inspiroiva vaikutus tulee esiin tutkimuksessani esimerkiksi siinä, kun analysoin so- siaalisen lisäksi hautausautoja, arkkuja, mainoksia ja itse hautaustoimistoja fyysisinä ti-

¹⁸ Alhanen 2007, 139-144.

¹⁹ Häyrynen & Sivula 2008.

²⁰ Latour 2006.

²¹ Pyyhtinen, Olli & Tamminen, Sakari: Inhimillistä, aivan liian inhimillistä? *Tiede & Edistys*. 3/2007, 229-251.

loina. Kysyn, mihin inhimillisiin ja ei-inhimillisiin, tai diskursiivisiin ja ei-diskursiivisiin, kytköksiin ja liitoksiin ne edelleen liittyvät, kun verkostoa tai suhteiden järjestelmää puretaan auki?

Eräällä tavalla tutkimukseni läpi kulkee vertikaalisesti Foucault`n inspiroima vaikutus. Tällä kronologisoivalla tasolla kulkee Foucault`n teorioiden kaltainen kuoleman dispositiivi. Paikallisia ja tiettyyn aikaan sitoutuneita ilmiöitä analysoin horisontaalisesti Latourin inspiroimana. Tässä piilee myös Latourin toimijaverkkoteorian ja Foucault`n dispositiivin ero; siinä missä Foucault`n dispositiivi keskittyy laajoihin kokonaisuuksiin ja pitkin aikajaksoihin, niin Latourin toimijaverkkoteoria kohdistaa katseensa pieneen rajattuun suhdeverkkoon, ajalliseen hetkeen, jota voidaan purkaa horisontaalisella tasolla.

Foucault`n ja Latourin lisäksi käytän työssäni muun muassa sosiologi Anthony Giddensin kirjoituksia, jotka tuovat oman värinsä tutkimukseen. Kirjoitukset ovat sellaisia, joista ammennan enemmän kiintoisia lähtökohtia ja näkökulmia tutkimukselleni kuin että käyttäisin niitä ohjelmallisina tutkimusmetodeina. Ne ovatkin enemmän aikalaisdiagnoosia kuin teorianmuodostusta. Tulen lyhyesti avaamaan näitä tekstejä modernisatio-käsitteen yhteydessä. Sisällönanalyysin, diskurssianalyysin ja aikalaisdiagnoosien lisäksi tutkimukseni teoreettiseen viitekehykseen kytkeytyy oleellisesti rituaaliteoriat. Tätä kulttuurintutkimuksen osa-aluetta ja kytköstä tulen tarkemmin selvittämään tutkimuksen oleellisia käsitteitä esittelevässä luvussa.

1.2.3. Rakenne

Tutkimuksessa kuljetaan systemaattis-kronologisesti 1800-luvun lopulta nykypäivään saakka. Analysoin aineistoja systemaattisesti keskenään. Aikarajauksen alku juontuu Porin ensimmäisen hautaustoimiston perustamisesta. Varsinainen tutkimus etenee limitäin luvuissa Ruumisarkkuliikkeistä hautaustoimistoiksi (luku 3.), Ammatillistumisen aikakausi (luku 4.) ja Kuoleman ammattilaiset (luku 5.). Vuosilukurajauksista huolimatta näiden kolmen käsittelyluvun tarkoitus ei ole orjallisesti kuljettaa lukijaa vuosilukujen mukaan, vaan päämääränä on teemoittain osoittaa aineistosta yhteneväisyyksiä, murroksia, muutoksia ja ei-muutoksia. Noudatan tässä systematiikkaa, jossa lähestyn kulloisessakin pääluvussa hautaustoimistoja aina julkisesta yksityiseen.

Tutkimukseni systemaattinen runko on johdettu sosiaalipsykologi Erving Goffmanin teoriasta²², jossa hän soveltaa dramaturgian metaforia ihmisten jokapäiväisille arkisille tavoille. Näistä on erotettavissa erilaisia rooleja, näyttämöitä ja näytelmiä.²³ Goffman jakaa näytelmän julkialueeksi ja taka-alaksi. Julkialueella yksilö toteuttaa aktiviteettiaan toisten ihmisten läsnä ollessa. Tausta- tai taka-alalla yksilön julkisessa tilassa torjutuista piirteistä voidaan hellittää ja riisua tällöin naamiot ja roolit. Nämä tilat ovat kuin näyttämön takahuoneita, joissa sekä tuetaan julkista näytelmää että otetaan siitä etäisyyttä.²⁴ Tätä rakennetta löyhästi noudattaen etenen käsittelyluvuissa hautaustoimistojen julkisesta ja yleisestä profiloitumisesta näyttämöiden yksityisiin tiloihin ja hautausurakoitsijoiden ammattiroolien taakse.

Tutkimuksen toinen luku on taustoittava. Tässä luvussa taustoitan yhteiskunnallista muutosta, joka tapahtuu aikarajauksen aikana. Kartoitan millaisten kontekstien päälle kuolemankulttuuri on laskostunut sellaiseksi kuin se on. Mitkä yhteiskunnalliset pakot ovat muovanneet kuolemankulttuuria? Luku kolme on ensimmäinen käsittelyluku ja se kattaa ajan 1800-luvun lopulta 1970-luvulle, jolloin hautaustoimistot syntyivät ja muotoutuivat ammattialaksi. Luvun tärkeimpänä antina on hautaustoimistojen toimenkuvan radikaali muutos arkkuja valmistavista ja myyvistä arkkupajoista ja tehtaista enemmän palveluammattimaisiksi hautaustoimistoiksi.

Neljännessä luvussa, joka käsittää ajan 1970-luvulta 1980-luvulle, hautaustoimistot elivät eräänlaista toimintatapojen vakiintumisen aikaa. Ne muuttuivat yhä enemmän palveluammattimaisemmiksi. Luvusta käy ilmi, kuinka kaupungistunut hautajaiskulttuuri peitti osittain alleen traditionaaliset kyläyhteisön hautajaistavat. Viidennessä luvussa vastaan kysymyksiin siitä, millaisiksi hautaustoimistot ovat profiloituneet 1990-luvulta nykypäivään mennessä, mikä on niiden rooli ja merkitys kuolemankulttuurin määrittelyssä ja minkälaista kuolemankulttuuria ne ilmentävät.

²² Goffman 1959.

²³ Goffman 1971, 27-89.

²⁴ Goffman 1971, 118-124.

1.3. Keskeisiä käsitteitä

1.3.1. Kuolemankulttuuri

Tutkimukseni tärkein käsite on kuolemankulttuuri. Juha Pentikäisen mukaan Suomessa voidaan puhua useasta kuolemankulttuurista, jotka löytyvät syvärakenteina vielä tämänkin päivän yhtenäiskulttuurin alta ²⁵. Tällä Pentikäinen varmasti viittaa siihen, että Suomessa on ollut jako itäiseen ja läntiseen kuolemankulttuuriin, ja että paikallisella tasolla kuolemankulttuuri hajoaa vielä enemmän erityisiin tapoihin. Pentikäisen mukaan kuolemankulttuuri on kuolemaan liittyvien moninaisten käsitysten ja käyttäytymisten summa. Kuolemankulttuuri ei kuitenkaan ole oma irrallinen kokonaisuutensa, vaan se nähdäkseen nimenomaan heijastelee yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan elämää. Näin ollen jokaisella kulttuurilla on aina oma tapansa käsitellä ja käsittää kuolema maailmankuvan ja uskomusmaailman mukaisesti. Tämä onkin tapa, jolla ymmärrän ja käytän kuolemankulttuurin käsitettä. Pidän silmällä sitä, mihin laajempaan diskurssiin kulloinenkin kuolemankulttuuri sitoutuu ja ajoittuu.

Kuolemankulttuuriin kuuluvat tietyt rituaalit, tavat ja käytännöt, jotka takaavat vainajan siirtymisen *oikein* pois elävien maailmasta. Hautaustoimistot ovat oiva reitti lähestyä perinnäisten hautajaistapojen muutosta, sillä toimistoilla on suuri merkitys hautajaisten ja kuolemankulttuurin ylläpitäjinä ja muokkaajina. Perheen, suvun ja yhteisön tehtävät ovat jakautuneet monelle eri institutioituneelle taholle. Näiden tapojen ja rituaalien yhteydessä voidaan puhua niin sanotusta *hyvästä kuolemasta* ²⁶. Hyvä kuolema tarkoittaa sellaista kuolemaa, jossa fyysinen kuolema vastaa kyseisen kulttuurin käsitystä normaalista kuolemasta. Poikkeustapauksia voivat esimerkiksi olla itsemurhat ja lapsikuolemat.

Ilona Kemppainen ²⁷ on eritellyt, Aili Nenola-Kallion ja Juha Pentikäisen tutkimuksiin perustuen, että on joitain yleisimmissä kulttuureissa tavattavia tyypillisiä piirteitä, jotka liitetään käsitykseen hyvästä kuolemasta. Seuraavat neljä kohtaa asettavat raamit niille moninaisille rituaaleille ja tavoille, joita hautaukseen kuuluu. Ensinnäkin kuoleman on oltava jossain suhteessa henkilön elämän kanssa. Mitä enemmän kuolema poikkeaa ihmisen elämästä, sitä ongelmallisempi kuolema on. Toiseksi kuolemansyyn on oltava tunnettu ja ymmärrettävä. Varsinkin lääketieteen kehittyessä tämä asia on aiheuttanut ahdistusta, kun sairauksien kirjo on laajentunut. Varhempinakin aikoina on kuitenkin ol-

²⁵ Pentikäinen 1990, 7.

²⁶ Hyvä kuolema käsitteen monipuolisuudesta on kirjoittanut myös Jari Eilola. Eilola 2009, 26-43.

²⁷ Kemppainen 2006a, 55-56.

lut tärkeää kyetä tarjoamaan jokin selitys kuolemalle siitäkin huolimatta, että se olisi yliluonnollinen ja enemmän pelkoa kuin turvallisuuden tunnetta herättävä. Lisäksi myös kuolemansyy on oltava suhteessa henkilön elämään. Kolmanneksi yhteisön, johon henkilö on eläessään kuulunut, tulee voida suorittaa ainakin keskeisimpinä pitämänsä kuolemanrituaalit. Poikkeusoloissa tämä voi olla vaikeaa, mikä entisestään korostaa kriisin tuntua ja aiheuttaa ahdistusta. Neljänneksi vainaja tulee haudata tai ruumis muulla tavoin käsitellä yhteisön tapojen ja henkilön elinaikaisen aseman ja/tai kuolemansyyn mukaisesti. Varsinkin kohdat yksi, kolme ja neljä ovat sellaisia, jotka painottuvat tutkimuksessani. Hyvä kuolema –käsitteen kautta avaan sitä, mitä hautajaistapoja ja -rituaaleja pidetään tärkeinä kulloisessakin yhteiskunnallisessa tilanteessa, eli millainen kuoleman-kulttuuri nähdään oikeaksi ja hyväksi tavaksi menetellä kuolemantapauksissa.

Hyvä kuolema liittyy siis oleellisesti rituaaleihin, siihen kuinka hyvin rituaalit pystytään toteuttamaan. Niiden mukaan vainaja saa kulttuurinsa määrittämän arvokkaan kuoleman. Länsisuomalaisessa traditionaalisessa yhteiskunnassa oli tärkeää, että tietyt rituaalit saatiin suoritettua. Kuolema ei esimerkiksi saanut tulla yllättäen, joten vainajan vierellä valvottiin. Lisäksi vainaja täytyi voida hyvästellä ja saattaa kodinpiiristä hautausmaalle hautajaissaattueessa. Näin hyvän kuoleman merkiksi muodostui myös se, että se oli julkinen ja koko kyläyhteisön tunnustama ja kunnioittama. Hautajaiset toisin sanoen täyttävät kuolemanrituaalien kautta normaaliuden mitan. Poikkeavassa kuolemassa, jossa rituaaleja ei voida suorittaa oikein, normaaliutta määrittää epänormaali. Tulen myöhemmin itse käsittelyluvuissa heijastamaan näitä kyläkulttuuriin liittyneitä kuolemanrituaaleja nykyisiin hautaustapoihin. Etsin sitä kautta vastausta siihen, ovatko traditionaalisen yhteiskunnan hyvän kuoleman tunnusmerkit löydettävissä edelleen hautauksesta? Ovatko ne muuttuneet ja mitkä ovat tyypillisiä modernin kuolemankulttuurin hyvän kuoleman tunnusmerkkejä?

1.3.2. Rituaali

Rituaali on työhöni oleellisesti liittyvä käsite. Helsingin yliopiston Perinteentutkimuksen terminologia antaa rituaalille seuraavan määritelmän: rituaali tai riitti (rite) (< lat. ritus `pyhä toimitus`) on sosiaalisen käyttäytymisen muoto, jota ihmiset suorittavat erityisissä paikoissa ja tilanteissa ja usein erityisinä ajankohtina. Rituaaleille on tunnusomaisista formaalisuus. Kuitenkaan kaikki sosiaalisen käyttäytymisen muodot, jotka ovat for-

maallisia, eivät ole rituaaleja. Rituaalit eivät ole yksinomaan uskontokulttuurien tunnuspiirre, vaan niitä suorittavat myös ihmiset ja ryhmät, joilla on niin sanottu maallinen kosmologia.²⁸

Rituaalit voidaan jakaa kolmeen kategoriaan; kriisi-, kalendaari- ja siirtymäriitteihin. Siirtymäriitit jaetaan kolmeen alaryhmään: irtauma-, vaihde- ja liittymäriitteihin. Käsitteellä liminaali (engl. liminality < lat. limen 'kynnys'; vrt. myös lat. margin 'raja') tarkoitetaan kulttuuriantropologiassa siirtymäriitin (rite of passage) välivaihetta, jolloin rituaalin organisoiva yhteisö merkitsee osanottajien – joko yksilön tai ryhmän – sosiaalisessa asemassa ja/tai kulttuurisessa ja psykologisessa tilassa tapahtuvat muutokset. Liminaaltilassa osanottajien kulttuurista ja psykologista tilaa ilmenetään monimerkityksisin symbolein.

Siirtymäriitti pohjaa Arnold van Gennepin vuonna 1909 julkaisemalle teokselle *Les rites de passage*, jonka englanninkielinen versio ilmestyi vasta vuonna 1960. Gennep on kirjassaan soveltanut siirtymärituaaleja muun muassa hautajaisiin, raskauteen, lapsuuteen, kihlajaisiin ja avioliittoon. Hän on yleistänyt teorian koskemaan jopa muuttamista alueelta toiselle. Gennepin luoma siirtymäriittiteoria on saavuttanut klassikon aseman ja sitä on sovellettu jälkeempään usealla tavalla kulttuurintutkimuksen saralla. Varsinkin kulttuuriantropologi Victor Turner on jatkanut Gennepin teoriaa ja tehnyt sen tunnetuksi. Gennepin lähtökohta teorialle on seuraava: ”Yhteisöille kuin myös yksilöille elämä itsessään merkitsee eroamista ja uudestaan yhteen liittymistä, muutosta muodosta ja tilasta toiseen, kuolemista ja uudelleen syntymistä. Se on toimintaa ja pysähtymistä, odottamista ja lepoa kunnes taas toimitaan jälleen, mutta toisella tavalla.”²⁹

Gennepille siis yksilön sekä yhteisön elämä on sarja riittejä, jotka seuraavat toisiaan eri vaiheissa elämää; esimerkiksi syntymä-aikuistuminen-kihlaus-avioliitto-kuolema³⁰. Yksilö siirtyy näin sosiaalisesta tilasta toiseen käymällä läpi erilaisia riittejä, jotka Gennep jakaa kolmeen alakategoriaan: irtauma-, vaihde- ja liittymäriittiin³¹. Irtaumariiteillä (rites of separation) yksilö ja/tai yhteisö valmistautuu muutokseen sekä irrottautuu vanhasta statuksestaan siirtyäkseen uuteen. Tätä seuraa vaihderiitit (transition rites), jossa ollaan ikään kuin ei missään, kahden ääripään välillä siirtymässä tilasta toiseen. Tälle ti-

²⁸ Perinteentutkimuksen terminologia. Folkloristiikan oppiaine. Helsingin yliopisto. <http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia.htm#rituaali>

²⁹ Gennep 1960, 189. Kaikki käännökset tekijä.

³⁰ Gennep 1960, 3.

³¹ Gennep 1960, 10-11.

lalle on ominaista, että ympäröivän yhteiskunnan säännöt tai normit eivät välttämättä päde. Viimeisenä seuraavat liittymäriitit (rites of incorporation), jossa on saavutettu lopullinen tila ja sen asettamat säännöt, tavat, vapaudet ja velvollisuudet astuvat voimaan. Näitä kolmea vaihetta samassa järjestyksessä voidaan myös nimittää preliminaaliksi, liminaaliksi ja postliminaaliksi.

Uskontotieteilijä Outi Fingerroos on väitöskirjassaan *Haudatut muistot – Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa* kritisoinut kolmijakoista rituaalimallia. Rituaaliprosessi eteni hänen tutkimusaineistossa hyvin kaavamaisesti, mutta kuolemanrituaalien sisäinen organisoituminen poikkesi oleellisesti siirtymärituaalien kolmiosaisesta mallista. Tutkimuksen aika sijoittuu modernin rajalle, joka on Fingerroosin mukaan jotain muuta kuin kansanomainen, traditionaalinen, kansanuskoa tai ideologisen konnotaation sisältävä primitiivinen. Hänen haastateltavansa antoivatkin rituaaleille enemmän käytännöllispäämääristä nousevia merkityksiä kuin esimerkiksi vanhoista sielu-uskomuksista.³²

Osittain tutkimuksessani liikutaan samoilla rajamailla, joissa limittyvät traditionaalinen ja moderni. Tutkimuksessani törmätään sekä modernin maailman käytäntöihin että traditionaalisen maailmankuvan kansanuskoon. Rituaaliteorian kysymyksenasettelujen kautta etsin vastausta siihen, mitä rituaalista käyttäytymistä modernisoituneista hautajaisista voidaan löytää, ja miten nämä ovat muuttuneet verrattuna kyläyhteisön perinnäisiin hautajaistapoihin. Niin ikään pyrin selvittämään, mistä rituaalinen käyttäytyminen kumpuaa, mikä merkitys sille annetaan? Voidaanko nykyajan rituaalit nähdä juuri modernille ominaisena käytännöllispäämääräisenä merkityksenä? Tässä yhteydessä tulen myös soveltamaan Fingerroosin väitettä ruumiin paikanvaihdoksista ja sen hyvästijätöistä. Onko näillä jonkinlaista painolastia tai voimaa muodostua rituaaliksi. Näin ollen, vaikka en työni ylle välittömästi sovitakaan rituaaliteorioita, ovat ne kuitenkin olennainen osa-alue etsiessäni tutkimuskysymyksiin vastausta kulttuurintutkimuksen piiristä.

Hautaustoimistojen tutkimisen kautta saavutetaan lähes koko siirtymäriittisarja. Tutkimuksen rajauksesta johtuen on kuitenkin muistettava, että näkökulma rajoittuu vain hautaustoimistojen osuuteen hautajaisissa. Esimerkiksi omaisten, kirkon ja vainajan itsensä antamat rituaaliset merkitykset hautajaisille jäävät vähemmälle huomiolle. Ja vastaavasti pienemmälle painoarvolle jää aika ennen kuolemaa ja hautajaisten jälkeiset ri-

³² Fingerroos 2004, 412.

tuaalit. Vahvimmin on tulkittuna aika, johon voidaan katsoa kuuluvan klassisen siirtymärituaaliteorian mukaiset vaihderiitit (liminaalitila), mutta osittain myös liittymäriitit (postliminaalitila), jotka tulevat näkyväksi hautaustoimistojen monesti huolehtiessa vainajan muistotilaisuudesta.

1.3.3. Modernisaatio

Tutkimukseni aikarajaus kattaa ajankohdan, jolloin maaseutu joutui kohtaamaan suuren yhteiskunnallisen murroksen Suomen teollistuessa ja urbanisoituessa. Karkeasti voidaan sanoa, että ennen maailmansotia uskottiin yleisesti Suomen pysyvän maatalousvaltaisena maana, joka sitoutui paikalliskulttuuriin. Vielä 1930-luvulla ajateltiin, että suomalainen pientila oli maatalouden tuotantoyksikkönä elinkelpoinen tai suorastaan ihanteellinen. Sotien jälkeinen aika kuitenkin osoitti, että suomalaisenkin yhteiskunnan vaikuttava ympäristö laajeni paikallisuuden ja paikalliskulttuurin ulkopuolelle. Suomen oli sopeuduttava globaaliin tieteellis-tekniseen kehitykseen. Yksilön ja yhteiskunnan oli selvitettävä uudessa ei-paikallisessa kulttuurissa, jonka perusrakenne ei ole yhteisö vaan keskitetty organisaatio, joka pyrkii ottamaan haltuunsa oman alueensa resurssit. Kulttuuri alkoi siten merkitä ihmisten osakulttuureja ja elämäntyylyjä. 1900-luvun alkuvuosikymmenillä uusi kaupunkilähtöinen kulttuurimuoto tunkeutui kaikkiin ammatti- ja sosiaaliryhmiin työntäen tieltään vanhan maaseutukulttuurin. Tämä murros ulottui kaikille kulttuurin osa-alueille aineellisesta henkiseen ja sosiaaliseen saakka. Maaseudun paikalliskulttuuri oli omaleimaista ja voimakkaasti perinteisiin elinkeinoihin sitoutunutta. Kaupunkikulttuuri oli puolestaan teollisen yhteiskunnan kulttuuria, ylikansallista ja nopeasti uusia vaikutteita omaksuvaa ja välittävää. Nämä kaksi erilaista kulttuuria sulautuivat toisiinsa niin, että kaupunkilaiset piirteet jäivät hallitseviksi. Tämä loi suomalaiselle kansankulttuurille yleiseurooppalaisen leiman ja delokaalisen ympäristön.³³

Teollistuminen, kaupungistuminen ja perinteisen agraariyhteisön hajoaminen ovat osamonyksistä ja -vaiheista modernisaatiota. Modernisaatiolla yleensä tarkoitetaan liberaalia talous- ja ihmiskäsitystä, demokraattista päätöksentekoa, ihmisten yksilöllisyyttä, vapaata tahtoa sekä uskoa järkeen ja edistykseen.³⁴ Tämän mahdollistaa se, että eroten paikallisista ja traditionaalisista kulttuureista modernisaation muovaamassa yhteiskunnassa raha ja aika ovat muuttuneet abstrakteiksi. Lisäksi ihmiset ovat riippuvaisia tekno-

³³ Virrankoski 1982, 554-555 ja Sarmela 1995, 34-36.

³⁴ Hautamäki 1996, 33-39.

logiasta ja tieteestä sekä niiden kehityksestä. Keskeisimpiä modernisaation käynnistäneitä piirteitä olivat teollistuminen, tiede ja teknologia. Modernisaation mahdollistama tuotantomuoto oli moninkertaisesti tehokkaampi kuin traditionaalisen yhteiskunnan tuotantotavat. Tällainen kehityskulku muovasi yhteiskunnan, jossa yksilöillä on vapaampi liikkuvuus niin alueellisesti kuin sosiaalisestikin. Tämä on merkinnyt yksilöiden ajattelutavan muuttumista individualistisemmaksi ja traditionaalisten yhteisöjen sosiaalisten siteiden murtumista. Väitettä voidaan kuitenkin tarkentaa kritiikillä, jonka mukaan draamaattinen muutos tapahtui yksilön ja yhteisön välisten suhteiden muodoissa, eikä niinkään siinä, että yksilöt olisivat vapautuneet yhteisöllisistä siteistä ³⁵.

On eri käsityksiä siitä, koska modernisaatio on saanut alkunsa. Rakennemuutos on kuitenkin ollut pitkä ja tapahtunut vähitellen. Yleistäen voitaisiin sanoa modernisaation käynnistyneen hitaasti 1800-luvun alkupuolella Euroopassa ja Yhdysvalloissa, Suomessa puolestaan modernisaatio vaikutti 1800-luvun puolivälin jälkeen ratkaisevien poliittisten, taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen muutosten aikaan. Modernisaatioprosessin nähdään saavuttaneen huippunsa Euroopan länsiosissa ja Yhdysvalloissa toisen maailmansodan jälkeen. Modernisaation jälkeistä aikaa on kutsuttu postmoderniksi tai jälkiteolliseksi ajaksi.

Tutkimuksessani käytän rinnakkain käsitteitä modernisaatio ja moderni. Modernisaatiolla viitataan enemmän siihen prosessiin, joka on edellä kuvattu. Modernilla puolestaan viitataan pikemmin tämän prosessin tuotokseen tai tulokseen. En kuitenkaan halua tarkoittaa tällä sitä, että eläisimme jossain valmiissa ja täysin kehittyneessä modernissa.

Modernisaatio käsitteen ympärillä kelluu, varsinkin yhteiskuntatieteissä, keskustelu ongelma-akselilla traditionaalinen-moderni-postmoderni. Tästä syystä en käytä juurikaan postmodernin käsitettä. Tutkimukseni tarkoituksena ei ole lähteä sitoutumaan tai nimeämään jotain tiettyä aikakautta tai aikakausia, vaan ne ovat sivujuonteina tutkimuksessani, jotka tulevat teoreettisen viitekehyksen mukana analysointiin. En sitoudu liputtamaan mitään tiettyä postmodernin tai modernin teoriaa, vaan pyrkimyksenäni on käyttää inspiraation lähteenä erilaisia lähestymistapoja aineistooni. Esittelen tässä yhteydessä kuitenkin tutkimukseni aineiston tulkintaa auttavaa Anthony Giddensin ajattelua modernisaatiosta ja tätä kautta hänen hahmottelemaansa ideaa jälkitraditionaalista yhteiskuntaa. Jälkitraditionaalisen teoria auttaa tutkimukseni tekoa, sillä sen ongelmakentässä yh-

³⁵ Stark 2006, 16.

distyvät traditionaalinen, moderni ja rituaalit. Giddens onkin kuvannut modernisaatio-prosessia antropologisesta näkökulmasta siinä mielessä, että hän käyttää tradition käsitettä.

Heiskala ³⁶ on jäsentänyt Giddensin jälkitraditionaalisen teorian seuraavasti: modernisaatioprosessissa olemme ensimmäisessä vaiheessa tekemisissä traditionaalisten yhteiskuntien kanssa, joita jäsentävät traditiot eli toistomallit. Kaikki toistomallit eivät ole kuitenkaan traditioita. Traditiot ovat nimittäin myös kollektiivisen muistin muotoja, joihin liittyy rituaaleja. Ne oikeuttavat totuuden kaavaan sidotuilla tavoilla, joiden ylläpidosta huolehtivat vartijat, kuten papit ja päälliköt. Lisäksi traditiot poikkeavat pelkistä tavoista siinä, että niillä on moraalisesti ja emotionaalisesti sitovaa voimaa. Toisessa vaiheessa modernit yhteiskunnat korvaavat traditionaalisten yhteiskuntien traditiot omilla traditioillaan. Tällaisia traditioita ovat muun muassa kansakunta, valistus, luokkakulttuuri, sukupuoliroolit ja tiede. Tässä toisessa vaiheessa esimerkiksi tiede, tiedemiehet ja asiantuntijat saavat erityisen aseman traditionaalisen yhteiskunnan mukaisesti, sillä vaikka yhteiskunta onkin raameiltaan jo uudenlainen niin siinä sisällöt jakautuvat traditionaalisen yhteiskunnan kulttuurisen logiikan mukaan. Voisi siis sanoa, että tämä vaihe on erityisellä tavalla sekä traditionaalinen että moderni.

Kolmannessa vaiheessa eli jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa asiantuntijat menettävät merkitystään ja näin yksilöiden elämää luonnehtii sekä valinnan mahdollisuus että valinnan pakko. Tällöin yksilöt vastaavat itse niiden traditioiden valinnasta, joihin haluavat sitoutua. Tällaista modernisaatioteoriaa Giddens kutsuu kaksivaiheiseksi moderniksi. Siinä modernisaatio etenee eriytymisen kautta sulkeutumiseen. Eriytyminen tarkoittaa yhteiskunnan pirstaloitumista, keskuksettomuutta. Sulkeutuminen puolestaan sitä, että niin sanotut suuret kertomukset hajoavat ja niiden sijalle asettuvat monet pienet ja paikalliset kertomukset.

1.4. Tutkimuskirjallisuus

Suomessa ei ole tehty varsinaista tutkimusta hautaustoimistoista. Lähin tutkimus on Tapani Erämajan vuonna 2006 valmistunut väitöskirja *Viimeinen matka*, joka on toimintatutkimus kirkollisen hautauskentän professiostruktuurista. Tutkimuksessaan Erämaja si-

³⁶ Heiskala 1996, 143-154 ja 162-174. Kaksivaiheista modernia on Anthony Giddensin lisäksi kehittänyt Ulrich Beck 1990 ja 1995.

vuaa hautaustoimistojen nykyistä asemaa hautauksessa. Erämaja käyttää tutkimuksessaan Pierre Bourdieulta lainattua kenttätutkimusmallia. Tämän teorian oletuksena on, että yhteiskunnassa on valtaa, josta eri tahot käyvät jatkuvasti valtataistelua. Erämaja tutkii vallan jakautumista kirkon, hautaustoimistojen ja omaisten kesken. Hänen mukaansa kirkon osuus hautauksessa on kaventunut sitten 1900-luvun alun ja hautauskentän professionaalisuus on voimistunut.³⁷

Suomen ulkopuolella hautaustoimistoja on tutkittu ahkerasti. Esimerkiksi Anna Davidsson-Bremborg on tutkinut ruotsalaisia hautaustoimistoja uskontososiologian alueella. Hänen tutkimuksensa *Yrke: begravningsetreprenör: om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering* on valmistunut vuonna 2002. Tutkimus selvittää, mitä hautaustoimistot tekevät nykypäivänä ja kuinka työntekijät kokevat ammatinsa. Toiseksi Davidsson-Bremborg tutkii, mitä riittejä hautausurakoitsijan ammattiin kuuluu. Näiden kautta hän tulee vastanneeksi kysymykseen siitä, miten Ruotsin hautaustoimistot ovat professionalistuneet. Tutkimus tulee lähelle omaa tutkimustani. Vaikka en ole niinkään kiinnostunut tämän tutkimuksen valossa hautaustoimistojen professionaalistumisesta, kulkee se silti olennaisena osana läpi työn. Käytänkin Davidsson-Bremborgin tutkimusta paikoitellen vertailevana tutkimuksena.

Saksalainen Dagmar Hänel on tutkinut saksalaisia hautaustoimistoja 1900-luvulla. Hänen tutkimuksensa *Bestatter im 20. Jahrhundert - Zur kulturellen Bedeutung eines tabuisierten Berufs* on valmistunut vuonna 2003. Tutkimuksessaan Hänel pyrkii osoittamaan, että hautaustoimistojen työntekijöiden roolin ja jokapäiväisen työn kautta voidaan tavoittaa kuoleman sosiaalisen tabun asema ja se mitä rituaalista toimintaa sen ympärille kytkeytyy. Tämän hän tuo esiin van Gennepin siirtymärituaaliteoriaan nojaten. Lähdemateriaalina Hänel käyttää hautaustoimiston työntekijöiden kanssa tehtyjä haastatteluja, hautaustoimiston mainoksia ja hautausalan ammattilehtiä. Tässä mielessä hänen tutkimuksensa tulee hyvin lähelle omaa tutkimustani. Metodinaan Hänel käyttää Erving Goffmanin dramaturgian teoriaa, jota olen jo avannut edellä. Jakaessaan tutkimuskohteensa näyttämöön, takahuoneisiin, yleisöön (yhteiskuntaan) ja näyttelijöihin Hänel tulee tulokseen, että rooliodotuksilla on suuri merkitys siihen, miltä hautaustoimistot näyttävät ulospäin. He ovat yhteiskunnassa eräänlaisessa marginaaliasemassa, koska ovat niin paljon kuoleman kanssa tekemisissä. Tästä syystä he eivät voi erottautua kuolemasta muun yhteiskunnan tavoin.³⁸

³⁷ Erämaja 2006.

³⁸ Hänel 2003.

Edellisten tutkimusten lisäksi käytän taustoittavana kirjallisuutena amerikkalaisten hautaustoimistojen synnyn ja kehityksen yleislinjoja kuvaavia teoksia. Eräs kattava esitys amerikkalaisista hautaustoimistoista on Gary Ladermanin teos *Rest in peace: a cultural history of death and the funeral home in twentieth-century America*. Toinen mainittava amerikkalainen tutkimus on alun perin vuonna 1963 julkaistu Jessica Mitfordin tutkimus *The American way of death*. Se kritisoi voimakkaasti amerikkalaisen tavan mukais- ta hautausta ja hautaustoimistojen nojaamista kaupallisuuteen. Olen käyttänyt teosta lähinnä oheiskirjallisuutena.

2. Kaupungistunut kuolema

Tässä taustoittavassa luvussa luon työlleni kontekstin käsittelemällä Porin kaupungistumista ja teollistumista 1900-luvun alusta. Kaupungistumisen ja teollistumisen tematiikan konteksti tuo työhön sen pohjan, johon hautaustoimistot ovat jäsenytyneet osaksi modernia kaupunkiympäristöä. Selvitän sitä, minkälaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa hautaustoimistot ovat syntyneet ja kehittyneet. Lisäksi käyn läpi yleispiirteisesti suomalaisen kuolemankulttuurin historiaa, paikallisuutta ja muutoksia. Näin luku summaa yhteen kyläyhteisön ja kaupunkilaisen kuolemankulttuurin. Suomalaisen kuolemankulttuurin kontekstin esiintuominen on oleellista, sillä tutkin myöhemmin mitä kulttuuriperinnöllisiä aineksia hautaustoimistoista on löydettävissä ja jäljitettävissä. Millaiseksi hautaustoimistot muovaavat suomalaisen kuolemankulttuurin perinnön ja miten ne ovat itse osa tätä kulttuuriperinnöllistä jatkumoa?

2.1. Teollistuva ja teollistunut Pori

Pori kasvoi 1860-luvulta alkaen vahvaksi teollisuuskaupungiksi paljon Kokemäenjoen ansiosta, joka loi sille erityisominaisuudet kasvaa houkuttelevaksi kaupungiksi yrittäjille. Joen kuljetus- ja voimaresurssit sekä meren tarjoamat mahdollisuudet loivat Porille edellytykset nousta länsirannikon teollisuuskeskukseksi. Ennen lähinnä laivanvarustuksesta ja kaupasta eläneen kaupungin teollisuus alkoi 1860-luvulla sahatteollisuudesta. Porin sahatteollisuuden synty liittyi kiinteästi Suomen koko sahatteollisuuden läpimurtoon. Vuoteen 1938 mennessä Pori oli Suomen kymmenenneksi suurin kaupunki. Tällöin kaupunkilaisia oli henkikirjojen mukaan 17 575. Pori oli selkeästi profiloitunut teollisuuskaupungiksi. Sitä hallitsivat kaupungin keskustassa joen partaan parhailla tonteilla toimivat Rosenlewin tehtaat ja Puuvillatehdas. Porin teollisuus yhdisti kaupungin kansainvälisiin markkinoihin ja kansainvälistyminen oli kaupungin teollisen kasvun edellytyskin. Samalla kuitenkin taantumat näkyivät selvästi jo Porin sahatteollisuuden alkuvuosikymmeninä 1800-luvun loppupuolella. Teollistumisen myötä Porista tuli työväen kaupunki. Teollistumisen ja liikenneyhteyksiensä takia Porin väestö kasvoi - muutamaa kriisivuotta lukuun ottamatta - aina 1870-luvulta lähtien. Voimakkainta kasvu oli 1890-luvulla ja jälleen 1930-luvulla.³⁹

³⁹ Koivuniemi 2004, 10-13.

Porin kaupungin sotienjälkeinen kasvu teki siitä ympäristöönsä verrattuna entistä suuremman ja myös laajentumishaluisen keskuksen. Vuosina 1967-1972 Porin alue kasvoi pinta-alaltaan viisinkertaiseksi, ja alueliitokset toivat kaupunkiin 12 315 uutta porilaista. Kuntaliitosten syntyä vauhdittivat hurjat kasvuennusteet, joiden mukaan Porin ja Porin maalaiskunnan yhteinen väkimäärä kohoaisi vuoden 1960 vajaasta 63 000:sta vuoteen 1990 mennessä yli 110 000:een. Porin kaupunki kasvoi vuoteen 1974 saakka. Sen elinkeinoelämä laajeni ja kaupunkiin virtasi lisää väkeä. 1960-luvun aikaisten väestönkasvututkimusten mukaan porilaisia uskottiin olevan vuonna 2000 vähintään 98 000 ja maksimissaan jopa 132 000. Vuoden 1975 aikainen lama kuitenkin heikensi elinkeinoelämää ja sitä myötä myös tasaisesti kasvanut muuttovirta kääntyi laskuun.⁴⁰

Muun maan tavoin 1940-luvun jälkipuolella ja 1950-luvun alussa Porissa syntyivät niin sanotut suuret ikäluokat. Sota oli siirtänyt monien avioitumista ja lasten hankintaa. Vasta 1960-luvun jälkipuolella syntyvyyden raju lasku pudotti Porissa selvästi myös väestön luonnollista lisääntymistä. Tämä selvä muutos johtui ajattelu- ja elämäntapojen muutoksista. Teollistuvassa, kaupungistuvassa ja koneellistuvassa yhteiskunnassa lapset alettiin nähdä kunkin elämänarvoihin liittyvänä tietoisena valintana, johon sisältyi myös taloudellisia uhrauksia. Lasten tuloa lykättiin muun muassa opiskelun takia, ja toisaalta ennen sitä haluttiin luoda perheelle myös taloudellista pohjaa. Kehitys seurasi Suomessa yleiseurooppalaista suuntaa. Nämä väestökehityksen yleiset ilmiöt näkyivät selvästi myös Porissa. Vuonna 1998 kaupungissa syntyi jo vähemmän ihmisiä kuin kuoli.⁴¹

2.2. Länsisuomalainen kuolemankulttuuri

Suomi on vuosituhannen ajan ollut itäisten ja läntisten kulttuurivaikutusten kohtaamis-
piste pohjoisessa. Länsi-Suomessa Kustaa Vaasan ja Agricolan 1500-luvun puolivälissä
toimeenpanema uskonpuhdistus merkitsi valtavaa katsomusten murrosta. Itäisessä Suo-
messä puolestaan on leimallinen 1650-luvulla Venäjän ortodoksikirkosta irtaantuneen
vanhauskoisuuden vaikutus. Keskiajalta lähtien Suomessa on vallinnut läntinen ja itäi-
nen kuolemankulttuuri. Molemmat ovat aatehistoriallisesti yhteydessä lähetyskirkkoon-
sa ja sen historiaan, mutta samalla ne myös ilmentävät erilaista sopeutumista suomalai-
seen kulttuuriympäristöön. Länsi- ja Itä-Suomen välillä on huomattavia eroja ekologi-
sissa, sosiaalisissa ja kulttuurisissa oloissa. Länsi-Suomessa on muodostunut jo varhain

⁴⁰ Koivuniemi 2004.

⁴¹ Koivuniemi 2004, 56-67.

agraari kyläkulttuuri, kun taas idässä vaikutti sukusidonnainen suurperhelaitos.⁴² Tällaiset lähtöasetelmat ovat vaikuttaneet myös paikallisiin hautajais- ja hautaustapoihin. Läntistä kuolemankulttuuria on kuitenkin tutkittu huomattavasti vähemmän kuin itäistä, vaikka eroja löytyy paljon näiden kahden kuolemankulttuurin välillä. Puhtaimmillaan läntinen käytäntö on ollut katolisen Suomen rintamailla Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä ja Uudellamaalla.⁴³

Länsisuomalaista kuolemankulttuuria on kuvattu useammassakin teoksessa. Seuraava kuvailuni perustuu aiempaan tutkimustyöhöni⁴⁴ ja lukuisiin kuolemaa käsitteleviin teoksiin. Näitä ovat esimerkiksi Juha Pentikäisen *Suomalaisen lähtö*, Uno Harvan *Suomalaisten muinaisusko*, Matti Sarmelan *Suomen Perinneatlas* ja Wiljo-Kustaa Kuulialan *Entisajan talonpoikaisyhteisö ja kirkko*⁴⁵. Aili Nenola-Kallio jakaa kuolemanriitit kolmeen vaiheeseen: fyysinen kuolema, ruumiin hävittäminen ja sosiaalinen kuolema⁴⁶. Sosiaalinen kuolema voidaan nähdä alkavan jo sairaudesta, ja tämä seuraa sitä koskevassa yhteisössä eriasteisena koko ihmisen kuolemanprosessin ajan. Sairastaessaan ihminen on siirretty sivummalle, mutta samalla häntä on hoidettu erityisellä arvonannolla⁴⁷. Tällöin vainaja on saanut aikaan perheen keskelle tilanteen, joka aloittaa ja valmistee sosiaalista kuolemaa. Kuolema oli näin konkreettisesti läsnä ihmisten elämässä. Myös kuolemanhetki tapahtui vierellä valvovan omaisen rinnalla. Valvomista kuolevan rinnalla pidettiin erityisen tärkeänä asiana: sillä annettiin arvostusta sairastavalle⁴⁸. Tutkiessani proseminarityössäni länsisuomalaista kuolemankulttuuria maaseudulla tuli esiin, että oli tärkeää kuolla kotona, vaikka tutkittavana ajankohtana (1930-1950) oli jo mahdollisuus lähteä sairaalaan. Tätä ei kuitenkaan koettu sellaiseksi paikaksi, jossa kuoltiin tai josta haettiin apua. Tärkeämpää oli kuolla kotona omaisten vierellä.

Monet pyysivät pappia käymään ennen kuolinhetkeänsä. Kuolevan ja vainajan ympärillä ei ole myös puhuttu pahaa hänestä ja hän on voinut tehdä jopa sovinnon riitaantumiensa ihmisten kanssa. Suomalaisen kansanuskon mukaan vainajan sielu pystyi kuolemaan, mitä hänen ympärillään puhuttiin⁴⁹. Omaisen kuoltua vietiin kirkolle viesti kuole-

⁴² Pentikäinen 1990, 62.

⁴³ Pentikäinen 1990, 10-12.

⁴⁴ Kettunen 2005. Julkaisematon proseminarityö.

⁴⁵ Enemmän perinnetieteellistä kirjallisuutta kuolemasta voi löytää Salme Korhosen laatimista bibliografioista: SKS kirjasto. <http://www.finlit.fi/kirjasto/julkaisu/kuolema2.htm> ja Elore 1/2005 vol. 12. <http://www.finlit.fi/kirjasto/julkaisu/kuolema2.htm>.

⁴⁶ Nenola-Kallio 1985, 183.

⁴⁷ Haastattelu hautajaistavoista Noormarkussa 1930-1950. Lm.

⁴⁸ Pentikäinen 1990, 65.

⁴⁹ Pentikäinen 1990, 61-72 ja Harva 1948, 489.

lemantapauksesta, jonka jälkeen kirkolla oli tapana soittaa kuolinkellot. Soitto ilmoitti kyläyhteisölle, että pitäjässä on sattunut kuolintapaus. Kuulialan mukaan surukelloja soitettaessa on aina käytetty kahta kelloa: ”Kaikkialla on tehty ero soittotavassa eri sukupuolten ollessa kysymyksessä. Michille aloitettiin ja usein myös lopetettiin soitto suurella kellolla. (...) Naisvainajalle aloitettiin soitto pienellä kellolla.”⁵⁰

Satakunnassa on ollut hyvin tavanomaista, että omaa kuolemaa ja hautajaisia saatettiin suunnitella jo eläessään, varsinkin silloin kun oli sairasteltu pitkään. Jo ennen kuolemaa vainajalle saatettiin tehdä valmiiksi arkku ja kuolinpaita. Kuoleva saattoi myös määrätä arkunkantajat, virret ja tarjoilut.⁵¹ Vainaja siirrettiin kuolemantapauksen jälkeen johonkin viileään paikkaan ennen arkkuun laittamista. Tähän saatettiin käyttää varta vasten tehtyä ruumislautaa. Ennen arkuttamista vainajan pesivät joko omaiset tai sitä varten olevat ruumiinpesijät. Pesuvesi heitettiin sellaiseen paikkaan, jossa ei kukaan joutunut käymään paljain jaloin. Tämän veden kanssa tekemisiin joutumisen seurauksena olisi voinut olla ”maanvihoiksi” kutsuttu tauti.⁵² Kesäaikaan vainaja saatettiin siirtää kuoleman jälkeen hyvinkin nopeasti hautausmaalle valmiiseen hautaan. Arkun päälle heitettiin multaa niin, että arkun kansi jäi näkyviin. Tämä esti ”*kalmanhajun*” leviämisen. Vasta tämän jälkeen sovittiin siunaustilaisuus kirkkoherran kanssa. Pääasiallisesti vainaja pyrittiin kuitenkin monesti säilyttämään kotona hautajaisiin asti.

Suomalaisessa muinaisuskossa uskottiin, että vainaja jatkoi maanpäällistä elämäänsä kuoltuaan. Tämän takia arkkuun laitettiin mukaan esineitä, joita vainaja voi tarvita matkallaan. Omaisten velvollisuutena on ollut varustaa vainaja välttämättömillä elintarvikkeilla, työ- ja talousesineillä, aseilla ja muilla vainajan henkilökohtaisilla esineillä⁵³. Tavaroiden laittaminen arkkuun liittyi vainajakulttiin, jonka luterilainen hallinto pyrki pakanallisena hävittämään⁵⁴. Proseminaarini tutkimuskohteessa, Porin lähikunnassa Noormarkussa, tapa varustaa vainaja esineillä on kuitenkin ollut viimeistään 1930-luvulta lähtien tuntematonta. Vainaja varustettiin pelkästään valkoisella kuolinpaidalla ja rinnalle asetettiin kukkanen. Myös kaikki sormukset ja muut korut otettiin pois. Tämä johtuu varmasti luterilaisen kirkon vaikutuksesta hautajaistapoihin, mutta ehkä myös siitä, että kuoleman jälkeen vainajan omaisuutta käyttivät omaiset ja läheiset.

⁵⁰ Kuuliala 1960, 142.

⁵¹ Hakala 2004.

⁵² Vuorela 1975, 622.

⁵³ Harva 1948, 489.

⁵⁴ Sarmela 1995, 56-60.

Hautajaisiin kutsuminen tapahtui nopeasti kuolemantapauksen jälkeen, koska vainajaa säilytettiin kotona. Kutsukirjeeksi vakiintui Länsi-Suomessa isokokoinen ja mustareunainen valkoinen kortti. Keskellä luki vainajan nimi ja hautajaisten päivämäärä. Kutsun saivat sukulaiset ja lähimmät omaiset. Länsi-Suomessa hautajaisten kohokohta oli yhteinen hautajaisateria. Ruokatarjoilun järjestäminen aloitettiin ajoissa heti kuolemantapauksen jälkeen. Talolliset ja torpparit järjestivät ruokatarjoilun kukin varojensa mukaan⁵⁵. Jotkut palkkasivat oman väen avuksi pitokokin tai "*kaffeinkeittäjän*"⁵⁶.

Koko kyläyhteisö kokoontui saattamaan vainajaa, ja kuten hääpidoista myös talonpoikaisista hautajaisista muodostui 1800-luvulle tultaessa statusriitti⁵⁷. Hautajaispäivä oli yleensä sunnuntai, jolloin surutalon pihaan ja portille pystytettiin nuoria kuusia havumajaksi. Arkkuun vainaja laitettiin jo aikaisemmin, minkä aikana veisattiin virsiä. Surutalon pihatien ja hautausmaalle johtavan tien molemmin puolin siroteltiin kuusenoksia eli "*hakoja*". Havumajassa olevan arkun kansi voitiin aukaista, jolloin omaiset ja ystävät saivat vielä kerran nähdä vainajan.

Surusaaton lähtiessä kotipihaan hautausmaalle veisattiin aina lähtövirsi. Saatossa käytettiin useasti Noormarkun seurakunnan "*liikvaunuja*" eli ruumisvaunuja, mutta talvisin myös rekeä. Molemmat koristeltiin kuusenoksilla. Liikvaunuja vetämään valittiin kylän rauhallinen ja musta hevonen. Kutsutut osallistuivat surusaattoon joko hevosilla tai kävellen niin, että ensimmäisenä kulkivat vainajan ruumisvaunut. Osa saattoväestä liittyi vasta matkalta seurueeseen. Kylän läpi hiljaa kulkeva surusaatto oli aina merkittävä tapahtuma, jota tultiin maantien viereen seuraamaan. Surusaatossa ja sen pituudessa korostui ja kiteytyi hautajaisten arvokkuus ja vainajan merkitys yhteisössä⁵⁸. Siunauskappelissa veisattiin virsi, minkä jälkeen arkku kannettiin hautaan. Haudan äärellä pappi siunasi vainajan. Arkun kantajat peittivät haudan, minkä aikana laulettiin virsiä.

Hautaan siunaamisen jälkeen palattiin takaisin surutaloon muistelemaan vainajaa. Oli tärkeää, että muistotilaisuudessa laulettiin virsiä, ja että ainakin pappi piti puheen. Yleensä myös joku omaisista on voinut pitää puheen, jotka joskus äityivät pitkiksi vainajan elämänkerroiksi.⁵⁹ Surutalossa vieraille tarjottiin hautajaisateria, jonka pitokokki ja/tai talon oma väki oli valmistanut. Välttämättä aina ei ole ollut tarjottavana kokonais-

⁵⁵ Valonen, 1982.

⁵⁶ Kettunen 2005.

⁵⁷ Sarmela 1995, 57.

⁵⁸ Hakala 2004.

⁵⁹ Haastattelu hautajaistavoista Noormarkussa 1930-1950. Lm ja Nm.

ta aterialla, vaan pelkkä kahvitarjoilu. Muistotilaisuuden kannalta oleellisimpia tarjottavia olivat hautajaiskaramellit ja hautajaisrinkilät. Karamelleja ei ollut tarkoitus syödä, vaan ne säästettiin muistona hautajaisista ja vainajasta. Viimeisenä tarjottava ulosheittotee oli merkki, josta vieraat tiesivät muistotilaisuuden päättyneen. Vieraat saivat mukaansa jäljelle jääneitä hautajaisrinkilöitä ja hautajaiskonveheteja, joissa saattoi olla jokin ote raamatusta tai ristin kuva.

Hautajaisateria osoitti vainajan ja hänen sukunsa yhteiskunnallista asemaa sekä varallisuutta. Tämä tulee ilmi parhaiten hautajaisissa tarjottavan rinkilän eli *kranssin* koosta. Mitä enemmän hautajaisväkeä, sitä suurempi oli hautajaisrinkilä⁶⁰. Julkisesti surua osoitettiin jopa vuosi kuoleman jälkeen pukeutumisella. Vaatetus sai muuttua vain asteittain tummista väreistä räikeämpiin. Miehet käyttivät yleensä vasemman käden ympärille kiedottua surunauhaa.

Edellä kuvaillut kyläyhteisön hautajaistavat alkoivat vähitellen menettää otettaan varsinkin Porin kaupungin läheisyydessä. Maaseudulle työntyi kaupunkikulttuurin vaikutukset, mutta toisaalta myös kaupunkikulttuuriin sulautui maaseudun hautajaistapoja. Monet tavat ja rituaalit karsiutuivat pois hautajaisten kulusta. Oma tutkimukseni osoitti esimerkiksi sen, että pitkiä ja merkityksellisiä surusaattoja ei enää tavannut kaupunkiympäristössä niin kuin maaseudulla. Seuraavassa luvussa tulen selvittämään tarkemmin kaupungistumista ja kuolemantapojen yleistä muutoslinjaa.

2.3. Kaupungistuminen ja kuolemantapojen yleinen muutos

Länsisuomalaisessa kyläkulttuurissa kuolema ja kuoleamisen käsittely sekä käsittäminen olivat julkista toimintaa, johon liittyi tiettyjä riittejä ja tapoja. Viimeistään toinen maailmansota kuitenkin merkitsi murrosta suomalaisen kuolemankulttuuriin; kuolema tuli tutuksi ja jokapäiväiseksi. Sota merkitsi murrosta kuolemankulttuurin rituaaleihin, kun vanhoista perinnäisistä tavoista ei enää pystytty pitämään kiinni. Toisaalta sota loi näiden tilalle uusia rituaaleja ja suremisen tapoja. Ilona Kemppainen on esimerkiksi väitöskirjassaan todennut, että kirjeet ja kuolinilmoitukset ovat olleet viestejä surusta. Niiden kautta pystyttiin ilmaisemaan surua muiden rituaalien käydessä mahdottomiksi sodan aikana.⁶¹ Rituaalit menettivät merkitystään yhä enemmän, kun Suomi sotien jälkeen

⁶⁰ Hakala 2004.

⁶¹ Kemppainen 2006a, 83-112.

teollistui ja arvoilmasto alkoi suosia käytännön tehokkuutta ja työnjakoa kehityksen ehdoilla.⁶² Modernin lääketieteen ansiosta kuoleminen on pitkäikäisempi ja monimutkaisempi tapahtuma kuin ennen, ja se tapahtuu useimmiten sairaalassa tai vanhainkodissa, joissa omaisten osallistuminen tapahtumaan on rajoitettua⁶³.

Juha Pentikäinen esittää, että länsimaisille yhteiskunnille on tyypillistä kompromissiajattelu: uskonnon opetuksista joustetaan, kun se on yhteiskunnallisen muutoksen tai konsensuksen vuoksi tarpeellista. Länsimaiseen ajatteluun kuuluu myös tapa viipaloida inhimillinen kulttuuri ja elämä sektoreihin, jotka tuntuvat omine ammattikuntineen toimivan jopa toisistaan riippumatta. Uskonto, kulttuuri, talous, tiede, taide ja politiikka näyttävät jakautuvan ikään kuin omille hallinnonaloilleen ja harrastajilleen.⁶⁴ Näin näyttää käyneen myös kuolemalle, sillä sille on edustettuna omat ammattikunnat, jotka kukin harjoittavat omaa toimintaansa kuoleman käsittelyssä. Sekularisoituminen, individualisoituminen ja privatisoituminen ovat yhteiskunnassa lisääntyneet, ja tämä muutos on omalta osaltaan vaikuttanut myös hautaustoimitukseen. Pentikäisen mukaan hautaukset ovat kuitenkin säilyttäneet melko pysyvän aseman maassamme.⁶⁵

Markku Aukian ja Timo J. Virtasen kokoaman porilaista asumista ja tapakulttuuria esittelevän toimituksen mukaan 1900-luvun puoleen väliin asti Porissa on ollut selkeästi vallalla vanha edellä kuvailtu kyläkeskinen tapa kuolla. Kuolemaan liittyvä tapaperinne on muuttunut hitaasti, ja yleisen linjan mukaisesti vasta sotien jälkeen hautajaistavat ovat yksinkertaistuneet kaupunkimaisiksi. Tässä uudemmassa hautajaiskäytännössä, joka on vähitellen yleistynyt 1940-luvulta lähtien, ruumissaatot ovat käyneet yhä harvinaisemmiksi, kun vainajia on yhä enenevässä määrin säilytetty sairaalassa. Silti tapa, että vainaja lähtee viimeiselle matkalleen kotoa, säilyi jossakin määrin. Sen sijaan ruumissaaton luonne muuttui, kun vossikat korvautuivat autoilla. Aluksi prosessissa oli sekä autoja että vossikoita. Aukian ja Virtasen mukaan autoja jopa paheksuttiin. Ruumissaattueiden vähentyessä hautajaisten julkinen näkyvyys väheni.⁶⁶

Tokila-Koskisen mukaan 1920-luvulta alkaen saatossa on kuljettu autoin ja hevosin. 1950-luvulla hautajaissaattoja on järjestetty selvästi vähemmän kuin aikaisemmilla kymmenluvuilla ja ne ovat hävinneet vähitellen kaupunkikuvasta. Viimeistään 1960-lu-

⁶² Pentikäinen 1990, 194-195.

⁶³ Vainio 2002, 295.

⁶⁴ Pentikäinen 1990, 192.

⁶⁵ Erämaja 2006, 19.

⁶⁶ Aukia & Virtanen 1993, 242.

vulle tultaessa saatot ovat poistuneet kokonaan. Omaiset ovat järjestäneet muistotilaisuuden 1910-luvulta 1950-luvulle lähes poikkeuksetta. Vasta 1960-luvulla hautaus-toimistot ovat lisääntyvästi järjestäneet muistotilaisuuden. 1970-luvulla on jo noin puolet tilaisuuksista annettu hautaus-toimiston järjestettäväksi. Tokila-Koskisen tutkimuk-sen mukaan 1910-luvulta 1970-luvulle arkut on hankittu Porissa hautaus-toimistosta, sillä tutkittavassa aineistossa ei esiinny tietoa omaisten tai vainajan eläessään arkkujen itse valmistamisesta. Arkkujen värityksessä sen sijaan on tapahtunut muutosta; vuo-sikymmenen alkupuolella käytetyistä mustiksi maalatuista arkuista on vähitellen siirry-tty valkoisiin. Jalopuisia arkkuja on lähinnä ollut käytössä harvakseltaan varakkaam-malla väestöllä.⁶⁷

Arkut olivat aluksi puusepäneliikkeiden yksi tuoteryhmä. Ensimmäiset hautausalan liik-keet olivat ruumisarkkuliikkeitä, joissa ompelijat tekivät arkkuihin verhoilut. Ruumis-arkkuliikkeet syntyivätkin yleisen linjan mukaan käsityöläisten laajentaessa toimenku-vaansa arkkujen tekemiseen.⁶⁸ Tapani Erämajan mukaan hautausala alkoi saada vakiin-tuneita liiketoiminnan muotoja Suomessa 1800-luvun lopulla. Hautaus-toimistojen pro-fessionaalinen asema hautauskentällä vahvistui vähitellen yhteiskunnallisen muutoksen myötä. Alkava teollistuminen, muuttoliike kaupunkiin ja sosio-kulttuurisen rakenteen muutos aiheutti seurauksia hautauskulttuuriin. Elämäntapojen muuttuessa kaupungeissa kehittyi erillinen sairaanhoito. Sairaaloita ja hoitolaitoksia perustettiin ja terveydenhoito tehostui uusien hygieni- ja terveystieteiden vuoksi. Ennen asutusten keskellä sijain-neet hautausmaat siirrettiin kaupunkien laidolle. Ammatillinen erikoistuminen ja kau-pungistuminen synnyttivät hautaus-toimintaan erikoistuneen ammattilaisten ryhmän. Mitä enemmän elämä ja kuolema etääntyivät toisistaan, sitä vankemman jalansijan sai-vat myös hautauksen ja kuoleman ammattilaiset.⁶⁹

⁶⁷ Tokila-Koskinen 1989, 24-45.

⁶⁸ Kiiskinen 1992.

⁶⁹ Erämaja 2006, 129-130.

3. Ruumisarkkuliikkeistä hautaustoimistoiksi

3.1. Kolmen hautaustoimiston kaupunki

3.1.1. Saineen ja Heikkilän hautaustoimisto

Porin ensimmäisen hautaustoimiston perusti Keski-Porin kirkon vahtimestari Johan Gustav Saine. Saine itse mainosti liikkeensä olevan perustettu ”ulkomaan mallin mukaan” ja että hautaustoimisto ”on laadultaan ensimmäinen Suomessa, sillä siinä toimitetaan kaikki hautaukseen kuuluvat toimet”⁷⁰. Toimisto poikkesikin paljolti tämän aikakauden ruumisarkkuliikkeistä. Liikkeet muistuttivat puutyöverstaita, joista sai ainoastaan arkkuja. Saineen perustama toimisto puolestaan pyrki toimittamaan kaikki hautaukseen liittyvät tarpeet yhden katon alta.

On vaikea lähteä tarkalleen jäljittämään, mistä vaikutteet Saineen hautaustoimiston perustamiseen tulivat, mutta luultavasti idea on peräisin lännestä, sillä suunnilleen samaan aikaan 1800- ja 1900-luvun vaihteessa Ruotsissa alkoi vakiintua hautausurakoitsijan ammatti ja maahan perustettiin hautaustoimistoja.⁷¹ Kyseinen ajankohta on ollut myös Amerikassa aika, jolloin hautausurakoitsijat ovat alkaneet perustaa kiinteitä toimistoja kotikäyntien sijaan ja hautajaisten järjestelystä on muotoutunut liikeidea. Hautausurakoitsijoiden toimenkuva muuttui 1900-luvun alussa sairaaloiden tullessa yhä useammin ensisijaisiksi sairastamisen- ja kuolinpaikoiksi. Samaan tapaan kuin lääkärit ennen tulivat potilaan luokse, niin nyt potilaat tulivat lääkärin luokse. Hautausurakoitsijoiden ammatinkuva muuttui vastaavasti.⁷² Rantasen hautaustoimiston Ilmo Heinosen mukaan Saineen hautaustoimiston liikeidean malli tuli Ruotsista:

*”Vuosisadan alussahan hautausala koki melkosen kulttuuriuudistuksen ko tuli tämä ruotsalaisen mallin mukaan niinku täälläkin J. Gustav Saine mainosti, että ensimmäinen hautaustoimisto Suomessa ruotsalaisen mallin mukaan, ja se tarkotti just sitä että ruvettiin hoitamaan asioita, tilaamaan pappia ja hautausaikoja, niinku muutakin kuin se arkunmyynti.”*⁷³

Saineen toimistossa pystyikin hoitamaan lähes kaikki hautaukseen kuuluvat toimet. Toimisto järjesti halutessa asiat pastorin- ja kirkkoväärtin kanslioissa, veisuun ja kiitok-

⁷⁰ Porin kaupungin osoite-, ammatti- ja ilmoituskalenteri 1896, 104.

⁷¹ Davidsson-Bremborg, 2002, 29-39.

⁷² Laderman 2003, 1-44.

⁷³ Rantasen hautaustoimisto, Ilmo Heinonen.

sen, kellonsoiton, ruumisvaunujen vuokraamisen, hevoset ja ruumisvaunujen ajon, sanomalehti-ilmoituksen, haudankaivamisen, silkkinauhojen painattamisen, ilmoitus- ja kutsukorttien painattamisen sekä jakamisen. Lisäksi toimistosta pystyi tilaamaan kuusenhaat, nisuleivät, konvehdit, kukat, arkut ja seppeleet.⁷⁴ Vuonna 1931 Saineen hautaustoimiston omistus siirtyi Niilo ja Rauha Heikkilälle⁷⁵. Tällöin nimi on vaihtunut Heikkilän hautaustoimistoksi, jona se toimii vieläkin.

3.1.2. Rantasen hautaustoimisto

Heikkilän ja Saineen hautaustoimistojen lisäksi Porissa on toiminut Rantasen hautaustoimisto. Liikeryitys perustettiin aluksi nimellä *E. Rantasen ruumisarkkuliike*. Rantasen hautaustoimiston asiakasesittelyssä, joka on julkaistu Tiimalasi-lehdessä⁷⁶, on myös kirjattu Rantasen hautaustoimiston historia. Sen mukaan nykyisen omistajan, Ilmo Heinosen, isoäiti Emmi Rantanen talutti Laviasta alkuvuodesta 1917 vanhemmiltaan läksiäisiksi saamansa lehmän Poriin, myi sen ja meni ompeluoppiin J.G.Saineen hautaustoimistoon. Oppinsa saaneena Emmi Rantanen perusti marraskuun 12. päivänä vuonna 1918 oman hautaustoimiston. Hän avioitui muutaman vuoden kuluttua Frans Leonard Heinosen kanssa, joka oli puuseppä. Rantasen ruumisarkkuliikkeen synty seurasi siten hautaustoimistojen yleistä kehityslinjaa, jossa käsityöläiset ottivat haltuunsa ruumisarkkumyyntin ja valmistuksen. Liike on Porin vanhin saman suvun nimissä oleva hautaustoimisto. Emmi Rantasen ja Frans Leonard Heinosen jälkeen liikkeen otti hoitaakseen Ilmo Heinosen vanhemmat Ensio ja Anja Heinonen. Liike pysyi heidän omistuksessaan vuoteen 1987 asti.

Rantasen hautaustoimiston historia on mielenkiintoinen ja se onkin painunut hyvin haastateltavieni muistiin. Suvun sukupolvien yli kerrotussa tarinassa syntyy elävä kuva Rantasen liikkeen synnystä. Eri sukupolvet muistavat hivenen eri vivahtein liikkeen perustamistarinan:

Jussi Heinonen:

”Mun isoisänäiti on tämän perustanut. Hän on Laviasta tullut aikoinaan lehmän kanssa ja mennyt hautaustoimistoon töihin ja siä ollut muutaman vuoden sitten töissä ja sitten

⁷⁴ Katso liite 1.

⁷⁵ Heikkilän hautaustoimisto.

⁷⁶ Rantasen hautaustoimisto ja kukkamylly. Tiimalasi 1/2001.

perustanut oman toimiston. (...) Hän osti tällä paikalla olleen talon joskus 30- 40- luvulla. Ja huusi huutokaupasta, se oli täynnä porilaisia porvareita se iso sali siitä talosta ja hän sieltä ovelta sitten huuteli talon ittellensä. Se oli italialainen hatuntekijä kekä oli rakennuttanut tämän talon ja siitä saakka oikeastaan ollaan toimittu tässä paikassa.”⁷⁷

Ilmo Heinonen:

”Isoäiti Emmi Rantanen talutti alkuvuodesta 1917 Laviasta vanhemmiltaan läksiäisiksi saamansa lehmän Poriin, myi sen ja meni ompeluoppiin J.G Saineen hautaustoimistoon.”

Anja Heinonen:

”Tämä oli semmosen kalaprässäriperikunnan pakkomyymä tämä kiinteistö. Ja anoppini oli rohkea nainen, hän meni ostamaan keskikaupungista ison talon vaikka ei ollut yhtään rahaa. Ja siit tuli sitten tämmönen tarjouskilpailu. Kaikki muut oli miehiä ja hän oli yksin nainen, eikä mikään isokokonen.”

Ilmo Heinonen:

”Eikä päässyt edes istumaan kun seiso ovenpielessä.”

Anja Heinonen:

”(...) ja isot miehet tuuppas häntä niin hän oli seinän ja sen väentungoksen välissä puristuksissa loppujen lopuksi, hän huusi vaan. Ja sit kun heitä oli enää kaks jäljellä huutajaa, hän ja tota sitten tämä porukka joka siitä asiasta päätti, niin he käski kaikki ulos neuvotteleen ja sitten kutsuttiin sisälle, sanottiin että on päätetty antaa Emilia Rantaselle osto-oikeus.”⁷⁸

Ei ole sinänsä oleellista, miten täsmällisesti tarinat pitävät paikkansa. Sen sijaan on kiinnostavaa, miten elävästi ja yksityiskohtaisesti haastateltavat kertovat tarinan. Tarinasta huokuu sukupuoli ja varakkuus. Haastateltavat piirtävät esiin kuvan sisukkaasta henkilöstä, joka ei ollut varakas, vaan lähes tyhjin käsin maalta kaupunkiin saapunut nainen. Koska tarinan muistaa niin hyvin moni Rantasen hautaustoimiston sukupolvi, on sillä varmasti painava merkitys eräänlaisena alkutarinana, joka ankkuroi yrityksen ja perheen

⁷⁷ Rantasen hautaustoimisto, Jussi Heinonen.

⁷⁸ Rantasen hautaustoimisto, Anja ja Ilmo Heinonen.

historian menneisyyteen. Muisteleminen onkin tärkeää muistissa säilyneen menneisyyden haltuunottamiseksi ja identiteetin lujittamiseksi.

Muistelutarinat lähestyvät johdannossa esittämäni sosiaalista muistelua. Pirjo Korkiakangas on ranskalaiseen sosiologiaan Maurice Halbwachsiin tukeutuen esittänyt muistin olevan kollektiivista, sillä menneen mieleenpalauttaminen edellyttää kommunikointia muiden kanssa. Ihmisten muistoja omasta perhehistoriastaan ja kollektiivisesti jaettuja muistoja yksittäisten ihmisten menneisyydestä on luonnehdittu käsitteellä ylisukupolviset muistot. Kollektiivisen tietoisuuden luomisessa sukupolven muistot ja niistä kertominen liittyvät kulloiseenkin vanhimpaan sukupolveen. Muistelemalla muiden kanssa mieleenpalautetut asiat ovat muutoksen ja uudelleen arvioinnin kohteena. Näin muistelu menettää yksilöllisen luonteensa ja sulautuu yhteiseksi osaksi kollektiivista muistia. Halbwachsin mukaan yksilöt muistelevat, mutta yhteisö määrittelee, mikä on muisteleminen arvoista ja sen, mitä täytyy muistaa. Yksilöt identifioituvat yleisiin, yhteisesti merkityksellisiin tapahtumiin, jotka ovat olleet tärkeitä heidän yhteisölleen. Näin he ikään kuin muistavat myös sellaista, mitä he eivät ole varsinaisesti itse kokeneet ja muistoihin kietoutuu asioita, jotka eivät ole alun perin liittyneet tapahtumiin.

Rantasen perheen sukutarinasta kuultaa edellä kuvailtu muistamisen tapa. Perheen sukupolvien yli jaetussa tarinassa menneisyys kerrotaan todeksi ja jopa sukupolvet, jotka eivät ole kokeneet itse tapahtumaa, tuntevat sen kuin itse koetuksi. Katarina Eskola on artikkelissaan *Varhain kuolleiden äitien verhottu muisto*⁷⁹ kuvannut tämänkaltaisia elämäntarinoiden kerrontoja. Eskola esittää, sosiaalisen genealogian tutkijoihin⁸⁰ nojautuen, että monissa suvuissa ylläpidetään arvostuksia ja toistetaan kertomuksia, joista vähitellen tulee sukumyyttejä ja –legendoja. Ne toimivat sukupolvesta toiseen suhteutus-pintoina, joihin suvun jäsenet vertaavat omia ratkaisujaan. Rantasen suvun tarina on tätä mukaillen muotoutunut myyttiseksi tai legendan mitat täyttäväksi alkutapahtumaksi, johon heijastetaan nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Tarinan henkilöstä, Emmi-isoäidistä, on muovaantunut tarinan kielellistämisprosessissa myyttinen naishahmo.

Syntytarina nivoo yhteen sukupolvet ja sillä on koheesiota tuottava voima, joka vastustaa ehyen elämäntarinan rikkoutumista. Tässä tapauksessa kerrottu tarina vahvistaa ammatti-identiteettiä ja itseymmärrystä osana pitkää jatkumoa. Varsinkin hautaus-

⁷⁹ Eskola 1997, 62.

⁸⁰ Sosiaalisen genealogian tutkijoita ovat muun muassa sosiologit Isabelle Wiame-Bertaux ja Daniel Bertaux, sosiaalishistorioitsija Paul Thompson ja psykiatri John Byng-Hall.

toimistojen kohdalla on merkityksellistä juurruttaa ammatti-identiteetti menneisyyteen, mikä puolestaan ankkuroi työntekijät vahvan hautausperinteen kannattajiksi. Näin ollen tarinankerronnan ohessa kulkee myös lausumaton, mutta oleellinen sivujuonne: hautaustoimiston pitkä historia antaa yritykselle nojattavaksi mittavan kulttuuriperinnön. Tämä on suomalaisille hautaustoimistoille tyypillistä, sillä ne pysyvät pitkään saman suvun parissa. Rantasen hautaustoimisto onkin tästä malliesimerkki. Nykyinen omistaja, Ilmo Heinonen, tuli alalle vuonna 1964, jolloin hän oli 16-vuotias. Hänellä oli kolme sisarusta, mutta alusta alkaen oli selvää, että hän alkaisi liikkeen jatkajaksi. Tarinan mukaan jo 7-vuotiaana hän kysyi isältään miten paljon oikein pitää käydä koulua, että pääsee ajamaan ruumisautoa. Oppinsa hän kuitenkin sai niin sanottuna takahuoneen kasvatina, joka on tyypillistä alalla. 1900-luvun alkupuolella ei ollut vielä minkäänlaista koulutusta alalle. Vasta myöhemmin SHL:n kautta on järjestetty joitain hautausalan kursseja.

3.2. Hautaustoimistot kaupunkiympäristössä

3.2.1. Arkut entistä kauniimpia – hautaustoimistojen tuotteita ja mainoksia

KUVA 1. Saineen hautaustoimiston mainos Porin ja sen ympäristön osoitekalenterissa, 1906-1907.

Hautaustoimistot ovat näkyneet kaupunkiympäristössä muun muassa mainoksissa ja ilmoituksissa, sillä toimistot ovat mainostaneet koko historiansa ajan palveluitansa ja tuotteitansa. Vanhempia hautaustoimistojen mainoksia löytyy muun muassa puhelinluetteloista ja osoitekalentereista.

KUVA 2. Sainen hautaustoimiston ensimmäisiä mainoksia. Heikkilän hautaustoimiston arkisto.

Vuosisadan alun mainoskuvitus oli linjaltaan kirjavaa. Lisäksi mainokset saattavat olla nykyisyydestä käsin katsottuna karkeita. Esimerkiksi kuvasta 1. käy ilmi 1900-luvun alun suorasukainen ja kaunistelematon henki hautausalan mainostamisessa. Mustat arkut olivat tyypillistä aikansa mainoskuvitusta. Niiden voidaan katsoa symboloivan suoranaisesti kuolemaa.

Vuosisadan alun mainoskuvitusta voidaan verrata Philippe Arieksen tutkimusta vasten. Hänen mukaansa usko pahuuden olemassaoloon väistyi Manner-Euroopassa 1700-luvulla, jolloin kuolema määriteltiin hyväksi kaunistamalla se muun muassa kristillisin symbolein. Ariesin mukaan kuitenkin 1800-luvun puolivälin jälkeen kuolemaa ei enää pidetty kauniina niin kuin aiemmin, vaan jopa vastenmielisenä ⁸¹. Tämä kuoleman pahuuden ongelma on hänen yksi teesinsä, jolla hän perustelee kuoleman kieltävän kulttuurin olemassaoloa.

Ristit ilmaantuvat hautausalan mainoksiin 1900-luvun puolivälin aikaan. Ristien lisäksi mainoskuvissa esiintyy monesti autoja ja arkkuja. Arkkujen käyttö kuvituksena kielii ehkä hautaustoimistojen mutkatonta suhdetta kuolemaan. 1900-luvun alun mainoksen (Kuva 1.) musta arkku liittää mainoksen välittömästi ja konkreettisesti kuolemaan. Lisäksi se kertoo, että hautausyrittäjät ovat olleet käsityöläisiä, jotka myyvät tuotteitaan. Kuolema ei tätä kautta nähtynä ole siis sen enempää romantisoitu kuin pelkoa herättävääkään. Sen sijaan mainokset ovat representoineet sitä, miten toimistot ovat halunneet pukea liiketoimensa julkisuudelle.

⁸¹ Aries 1981, 569.

KUVA 3. Heikkilän hautaustoimiston mainos. Porin kaupungin ja sen ympäristön puhelinluettelossa 1958.

Hautaustoimistojen myyntituotteiden keskiössä ovat 1900-luvun alussa olleet aineelliset tuotteet. Mainoksissa painotetaan toistuvasti muun muassa hintojen edullisuutta ja itse tuotteiden kauneusarvoja (Kuva 3.). Vielä 1950-luvun mainoksissa oli tyypillistä mainostaa nimenomaan hautaustoimistojen tärkeintä tuotetta eli arkkua. Itse hautajaisien kulkuun hautaustoimistot vaikuttivat vain vähän, sillä pääasiallisesti omaiset ja sukulaiset järjestivät hautajaiset. Hautaustoimistot toimittivat ainoastaan tuotteet ja tarvikkeet hautajaisiin. Vaikka materiaallinen puoli hautaustoimistojen mainoksissa on ollut keskeinen, ovat ne mainoksissaan painottaneet myös jonkin verran sellaisia immateriaalisia arvoja, kuten hautauksen suorittamista huolella ja luottamuksella. Esimerkiksi seuraavissa mainoskuvilla (Kuva 4.) 1900-luvun puolivälissä painotetaan huolellista ja täsmällistä hautausta. Jos nojataan Ariesin tulkintaan kuolemasta, niin näissä myöhemmissä mainoskuvilla kuolema on kaunistautunut juuri kristillisiin symboleihin hyväksi. Molemmissa mainoksissa on risti kuvituksena, ja Rantasen hautaustoimiston mainoksessa se on vieläpä kaunistettu kukilla. On siis tapahtunut jonkin asteinen muutos kuoleman tulkinnassa.

Tokila-Koskinen mukaan hautajaisien järjestelyissä 1960- ja 1970-luvuilla puolet porilaisten hautajaisien järjestelyistä oli hautaustoimistojen järjestämiä ⁸². Tämä tarkoittaa sitä, että hautajaisien järjestäminen aina arkusta itse hautajaisilaisuuteen on jakautunut sukulaisten, perheen ja monen eri käsityöammattilaisen kesken. Kuolema on näin ollut jokseenkin lähellä arkielämää. Näitä käsityöammattilaisia voidaan jäljittää vuosisadan alun puhelinluetteloista ja kalentereista. Kaupungissa on ollut esimerkiksi metallikäsitönläisiä ja leipureita, jotka ovat valmistaneet tavaroita ja muita hyödykkeitä hautajai-

⁸² Tokila-Koskinen 1989, 95.

siin. Esimerkiksi läkkiseppämestari David Wilhelm Lindroos on tehnyt ”halpoja metalli-seppeleitä” ja pääkalloin varustettuja ”ruumiskirstun kannen koristuksia”⁸³. Näitä on voinut saada myös jälleenmyyntinä Saineen hautaustoimistosta. Porin osoitekalenterista käy ilmi, että Ylinen-niminen kauppias on puolestaan pitänyt hautajaiskonvehtikauppaa, josta sai perinteisiä muistoksi tarjottavia hautajaiskaramelleja⁸⁴.

KUVA 4. Heikkilän ja Rantasen hautaustoimiston mainokset Porin kaupungin puhelinluettelossa 1948.

Eräs haastateltava muistelee tarjottavia vuoden 1917 hautajaisissa: ”*Muistotilaisuus oli pidetty kotona. Asuntoa ei oltu koristeltu mitenkään. Tarjolla oli kahvia, kranssi ja sen keskellä piparkakkuja. Viimeiseksi oli tarjottu hautajaiskonvehdit kaikille. Konvehti oli mustassa paperissa, jonka alla hopean värinen pitsikuvio. Konvehdin taakse oli vielä kiinnitetty raamatunlauseliуска. Konvehdit ostettiin Yliseltä.*”⁸⁵ Kertojan mukaan konvehteja oli tarjottu vielä vuonna 1932 hautajaisissa, mutta sen jälkeen tapa on jäänyt pois. Myös toinen anonymiksi jäävä haastateltava⁸⁶ muistaa, että sotiin saakka hautajaisissa annettiin aina kotiin vietäväksi konvehti, joita tehtiin ja ostettiin Ylisellä.

Voidaan siis päätellä, että hautajaisiin kuuluvia tavaroita ja hyödykkeitä on saanut kaupungista eri käsityöammattilaisilta, vaikka kaupungissa on osittain jo ollut toiminnassa hautaustoimisto, jonka ideologiana on ollut tarjota kaikki tuotteet ja palvelut saman katon alta. Myöhemmin hautajaistarvikkeiden valmistajat ovat luultavasti hävinneet kaupunkikuvasta, sillä aineistosta ei löydy myöhemmin enää niiden ilmoituksia tai mainoksia. Saatavilla olevista tuotteista voidaan myös päätellä, että osaltaan aikakausi kaupunkiympäristöstä huolimatta on pitänyt kiinni vanhoista ja vahvoista kyläyhteisön kuole-

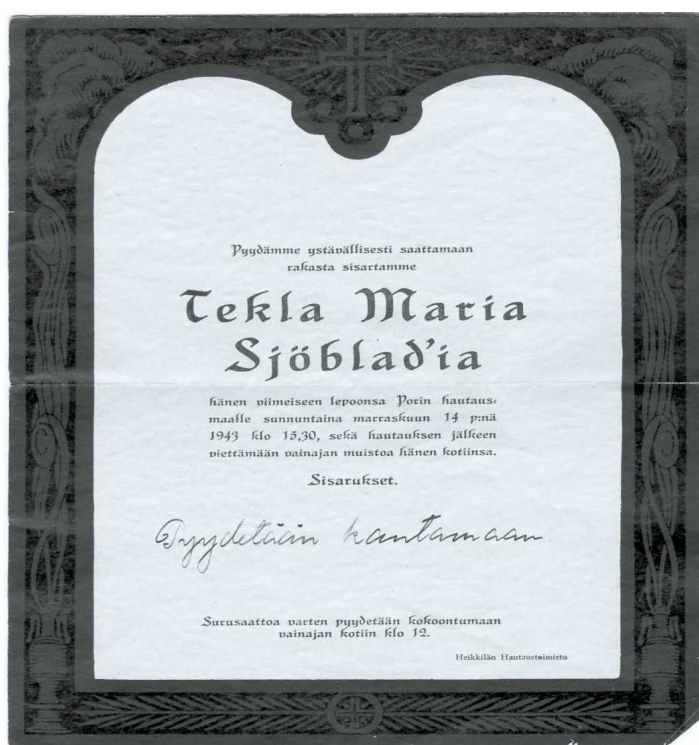
⁸³ Lehto & Järvinen 1998, 130.

⁸⁴ Porin osoitekalenteri 1935.

⁸⁵ Porilaista kansanelämää 1860-1980, Mielikki Katava.

⁸⁶ Porilaista kansanelämää 1860-1980, anonymi haastateltava.

mankulttuurin tavoista ja siihen liittyvästä rekvisiitasta. Hautajaiskaramellit ovat olleet tärkeitä kyläyhteisön hautajaisiin liittyviä tuotteita. Lisäksi vuodelta 1925 peräisin olevan Saineen hautajaislaskun⁸⁷ mukaan hautaustoimistosta on ollut mahdollista ostaa ruumistakki, -leninki tai -kolttu. Muita vainajan mahdollisia hankittavia kuolinvaatteita ovat olleet kirjanpidon mukaan hansikkaat, silmäpeite, myssy ja sukat. Myös sanomakellot, ruumiinvaunut, kuusenhaat ja kuusipuut ovat olleet Saineen hautaustoimiston tilausvalikoimassa. Nämä kaikki ovat olleet tyypillisiä perinteisen kyläyhteisön kuolemankulttuuriin liittyviä asioita. Sanomakelloilla ilmoitettiin kuolintapauksesta ja mustareunaisilla kutsuilla (Kuva 5.) hautajaisväki kutsuttiin koolle. Kuusenhaoilla ja pienillä kuusipuilla oli tavallista koristella vainajan kotipiha ja tehdä arkulle havumaja, jossa omaiset ovat voineet heittää viimeiset hyvästit avonaisen arkun äärellä.

KUVA 5. Hautajaiskutsu. Heikkilän hautaustoimiston arkisto.

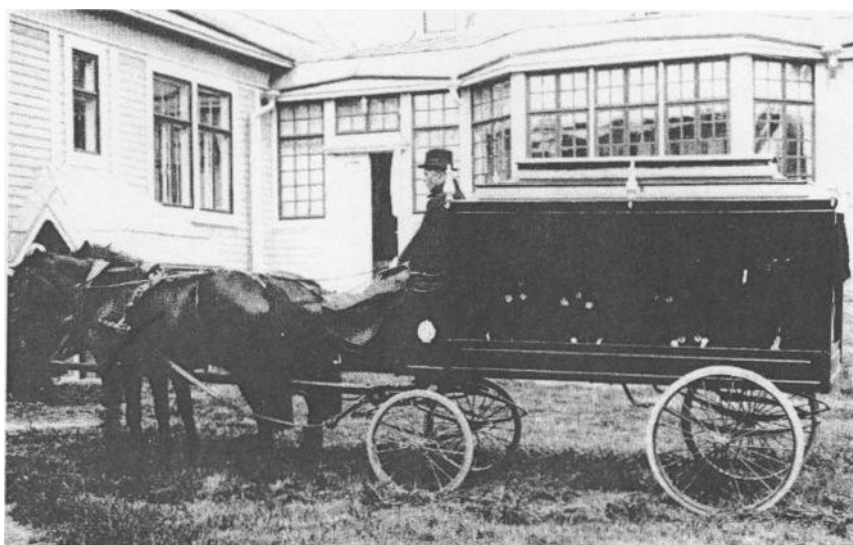
3.2.2. Autoistuminen teknologisoitumisen kärkenä

Autoistuminen on ollut merkittävä muutos hautauskulttuurissa, koska se poisti osaltaan kaupunkikuvasta surusaaton, joka oli aiemmin tärkeä kyläyhteisön prosessi. Saatossa kunkin vieraan paikka oli tarkoin säädetty sukulaisuuden ja sosiaalisen aseman perusteella. Hautaustoimistojen käyttöön autot ilmaantuivat suhteellisen aikaisin 1920-1930-

⁸⁷ Katso liite 1.

luvuilla. Tosin hevosiakin oli vielä tällöin käytössä ja muutos pelkästään auton käyttämiseen ei ole tapahtunut nopeasti. Yleisesti surusaatoissa käytettiin pitkään lähes 1960-luvulle saakka sekä hevosia että autoja ⁸⁸. Vaikka autoja tuli hautausoimistojen käyttöön suhteellisen varhain, ei niiden hankkiminen kuitenkaan ollut mutkatonta, sillä autojen saantia rajoitti aluksi tuontisäännöstely. Tämä onkin varmasti hidastanut muutosta hevosten käytöstä autojen käyttämiseen surusaatossa. Vasta vuonna 1962 autojen vapautuessa tuontisäännöstelystä hautausoimistot pystyivät käyttämään autoa ja tehostamaan liiketoimintaansa muuttuvan yhteiskunnan mukana ⁸⁹. Se on ollut tarpeellista, sillä Porissa väestönkasvu ja kuolleisuus ovat lisääntyneet ⁹⁰.

Heikkilän hautausoimiston nykyinen omistaja muistelee, että Porissa muutos on noudataan samanlaista linjaa kuin yleensä Suomessa: ”*Ja silloin jo Heikkilän aikaan on ollut jo tua auto, mutta Setälällä oli vielä hevonen, että tuota löytyikin joku lasku että hevosen kengityksestä oli lasku vuodelta 1931. Kuitenkin sitten vielä että tää hevonen on ollut sotien jälkeenkin käytössä.*” ⁹¹

KUVA 6. Hautausoimisto Rantasen ruumisvaunut. Rantasen hautausoimiston arkisto.

Porilainen anonymiksi jäänyt haastateltava kertoo ruumisvaatosta 1920-luvulla: ”*En muista, että ne olisivat kolisseet. Hiukan ääntä syntyi valkoista lavaa ulosvedettäessä. Niissä oli tupsukulmainen katos ja mustat ne olivat. Ajaja oli totinen, virkapukuinen ja hillittyliikkeinen kuten tilanteeseen sopi. Ihmiset pysähtyivät kadulla ja mieshenkilöt*

⁸⁸ Pentikäinen 1990, 72-77.

⁸⁹ Kiiskinen 1992, 36-70.

⁹⁰ Katso luku 2.

⁹¹ Heikkilän hautausoimisto.

seisoivat hattu kädessä vaunujen ajaessa ohi. Samoin pysähtyi poikittainen liikenne. Hautajaissaattue oli todella vavahduttava näky. Lähiomaisilla oli jo 20-luvulla vuokra-auto heidän ajaessaan käymäjalkaa ruumisvaunujen perässä. Vossikoita saattoi olla jopa yli 20, ne laskettiin tarkoin kadun vierellä juhlallisesti seistessä.”⁹²

Toinen anonymi kertoja kuvaa osuvasti hautajaissaaton merkitystä: ”Täällä Porissa hautajaissaattoa kutsuttiin prosessiksi, ja kun lapsena ollessa saimme tietää että jostakin lähtee hautajaissaattue, mentiin sinne ”katsomaan prosessia”, siinä oli komeiden ruumisvaunujen jälkeen lyhyempi tai pidempi ajoneuvojen jono, saatto, ja katujen varrella seisova kansa –varsinkin jos kuollut oli ollut joku silmäätekevä- hyvin tarkkana katseli kuka kukin saatossa oli. (...) Kun sisareni vuonna 1943 haudattiin, en muista ollutko ruumisvaunut vai millä hänen valkea arkkunsa vietiin, mutta muistan, että toimme hänen ruumiinsa kotiin sairaalasta, missä hän kuoli, ja prosessi lähti kotipihasta. Portilla oli kuuset ja havunoksia oli levitetty kadulle jonkin matkaa.”

Autoistuminen kuitenkin syrjäytti lopulta surusaaton⁹³. Autojen käyttöönotto porilaisissa hautaustoimistoissa näkyy 1900-luvun puolivälin mainoskuviissa. Mainoksissa silmiinpistäväntä on, että auton kuva toistuu lähes kaikissa ajanjakson kuviissa. On kiintoisaa, että kuviin on valittu auto, sillä se ei suoranaisesti symbolisoi kuolemaa, vaan liitän autot paremminkin teollistumisen ja modernin diskurssiin. Hannu Salmen mukaan autojen ensimmäinen ilmestyminen kaupunkikuvaan on aiheuttanut pelonsekaista kunnioitusta. Autot edustivat korkeaa sosiaalista asemaa ja olivat siten statussymboleita, joiden piti näyttää aina uuden modernilta.⁹⁴ Voidaan olettaa siis, että autoilla on ollut merkittävä rooli hautaustoimistojen toimenkuvassa, mikä on myös haluttu tuoda esille. On huomattavaa, että yhdessäkään mainoskuviassa ei näy käytettävän hevosia kuvituksissa, vaikka niitä on vielä ajanjaksona käytettykin surusaatossa. Varsinkin myöhemmin 1940-luvulta lähtien mainoksissa on ollut auto edustettuna. Tätä aiemmin kuvista on saattanut löytyä esimerkiksi arkku tai jokin uskonnollinen symboli.

⁹² Porilaista kansanelämää 1860-1980, anonymi haastateltava.

⁹³ Vertaa taustoittaviin lukuihin 2.2. ja erityisesti 2.3.

⁹⁴ Salmi 1996, 122-125.

KUVA 7 ja 8. Heikkilän, Rantasen ja Saineen hautaustoimiston mainokset. Porin puhelinluettelo 1952.

Statusarvon lisäksi autot olivat merkki ajan tasalla olevasta yrityksestä. Eräässä ilmoituksessa jopa mainitaan, miten auto on tauon jälkeen jälleen käytössä. Auton arvokkuus ja merkittävyys huokuu esiin myös Tiimalasin vuoden 1961 kirjoituksesta: (...) tulee vain kiinnittää huomiota siihen että se arvokkuus ja juhlallisuus joka näkyy meidän liikehuoneistossammekin tulee myös esiin siinä ajoneuvossa, jolla suoritamme viimeisen matkan asiakkaamme rakkaalle omaiselle (...) ⁹⁵.

Auto on siis merkitykseltään jatkanut sitä liikehuoneiston edustettavuutta ⁹⁶, johon alettiin puuttua sotien jälkeisinä vuosina Tiimalasin taholta. Näyttääkin siltä, että koska autot olivat tuona ajankohtana vielä suhteellisen harvinaisia, niin niillä oli arvokkuuden ja juhlallisuuden merkitys, joka sitten liitettiin hautajaisaaton statukseen. Näin modernin kaupunkiympäristön hautajaisautot ylläpitivät kyläyhteisössä hautajaisaattoon liittynyttä arvokkuutta, sitä kuinka merkittävä henkilö on poistunut kyläyhteisöstä ⁹⁷. Toisaalta autojen käyttäminen kuvituksissa on siirtänyt kuoleman ja sen symbolisen arvon etäämmälle omaisista. Anja Heinosen muistelu auton tuomasta arvokkuudesta tukee ajatusta hautauskulttuurin jatkuvuudesta:

”Me oltiin saatu semmonen ensimmäinen amerikanmallinen, semmonen oikeen meidän mielestämme niin upee, polvet tärisi kun lähdettiin tuomaan sitä Helsingistä kotiin, oikein pitkä komia auto. (...) Ja silloin niille annettiin arvo, mä luulen ettei enää semmosta arvo enää ruumisvaunulle annetakaan ja siitäkin syystä ettei oo enää omaiset

⁹⁵ Nimimerkki LA-HA: Hautausautot, palvelutehtäviemme eräs tekijä. Tiimalasi 4/1961, 3.

⁹⁶ Katso luku 3.2.3 Kuolema käyttää sivuovea.

⁹⁷ Katso luku 2.2 Länsisuomalainen kuolemankulttuuri.

mukana, sillon oli vielä mukana kun vainaja siirrettiin niin omaiset ajo perässä ja sillon autolla oli merkitystä että se täyty olla juhlava.”⁹⁸

Autojen esiintyminen mainosten kuvissa ei vaikuta mitenkään sattumalta, sillä niiden käyttö vain lisääntyy seuraavien vuosikymmenten mainoskuvissa. Aina 1960-luvun loppuun asti autojen käyttäminen hautaustoimistojen mainoskuvissa on muodostunut lähes säännöksi. Autot antoivat hautajaisille, hautajaisaatolle ja tätä kautta toimistolle lisäarvoa.

Yhtäältä autojen käyttäminen mainoskuvissa kytkee hautaustoimistot vahvaan teollistumiseen ja teknologian kehitykseen. Käsiyöläisyyden kuva hävisi hautausalan julkisivusta ja mainoksista. Uudemmissa mainoksissa puhutaan täsmällisyydestä, huolellisuudesta ja huolehtimisesta. Ne voidaan liittää sellaisiin massatuotannon ja teollisuuden diskurssin konnotaatioihin kuin nopeus, määrä ja vaivattomuus. Ne ilmaisevat aikakauden voimistuvaa teknologista diskurssia. Toisaalta autot liittyvät vainajan kunnioituksen ja hyvän kuoleman käsitteisiin, joiden toteutumiseksi vainajan on saatava oman arvonsa ja yhteisönsä mittaiset hautajaiset. Vaikka autoistuminen oli esimerkiksi Tiimalasin mukaan rationaalista yrityksen toimenpiteiden tehostamista, niin silti autoistumiseen liitetyt arvot kuten juhlavuus, kunnioitus ja puhtaus voidaan nähdä kuoleman yhteydessä positiivisina pidettyinä arvoina.

Tiimalasi painottaa 1950-luvulta alkaneessa lehtikirjoittelussa eritoten autojen hankintaa ja niiden säännöstelyongelmia. Myöhemmin autojen hankinnan rationaalisuuteen saateen vedota juuri hautaustoiminnan arvokkuuden, siisteyden ja juhluuden näkökulmasta. Nämä arvot ovat keskenään verrannollisia niin, että toisen arvon vähentyessä myös toisen arvo heikkenee. Tätä kautta myös lasketaan itse hautajaisten arvo. Toisin sanoen pystytäänkö vainaja saattamaan *oikein* kuolleiden maailmaan, ja onko hän silloin täyttänyt hyvän kuoleman mitat toteuttaen oikeanlaiset kuolemanrituaalit. Vainajan kunnioittamisen käsite alkaa toistua myöhemmin hautaustoimistojen arvolutautuneessa laa-
tupuheessa. Leena Aaltosen mukaan vainajan kunnioittaminen kuuluu kansanomaisiin käsityksiin vainajasta. Kunnioittamalla vainajaa suojattiin suvun ja perheen menestys ja onni. Kunnioitus sekoittui yhteen vainajaan liittyvän pelon kanssa, sillä ilman kunnioitusta vainaja saattoi rangaista perhettä kuolemansa jälkeen.⁹⁹

⁹⁸ Anja Heinonen

⁹⁹ Aaltonen 1992, 7-35.

3.2.3. Kuolema käyttää sivuovea – hautaustoimistojen yksityiset ja julkiset tilat

Ei voida osoittaa selkeää kohtaa, jolloin tapahtui muutos arkkuliikkeistä hautaustoimistoiksi. Eri toimistot ovat vaihtaneet nimensä eri aikaan, ja jotkin näistä eivät ole koskaan toiminutkaan ruumisarkkuliikkeen, tai jossain tapauksissa ruumisarkkuvalmistamon, nimellä. Pelkkä nimi ei vielä kerro paljon toimistojen sisäisestä toiminnasta ja tiloista. Huolimatta toimisto-nimestä ovat liikkeet saattaneet olla enemminkin verstasmaisia huoneistoja. Oma arkkutehdas saattoi olla myös menestyvän yrityksen keulakuva, ja toisaalta asiakkaat eivät ole ehkä tavoittaneet yritystä uudella hautaustoimiston nimellä. Jotkut liikkeet pitivätkin ilmoituksensa jonkin aikaa kahdella nimellä 1930-1960-lukujen osoitekalentereissa ja puhelinluetteloissa. 1900-luvun alkupuoliskolla omassa ”arkkutehtaassa” valmistettiin itse kaikki arkut verhoiluineen alusta loppuun asti. 1900-luvun puolivälissä arkkupuut tulivat valmiina muualta, mikä vähensi käsityöläisyyttä ammatissa entisestään; enää vain verhoiltiin arkut. Arkkujen valmistus loppui toimistojen toimenkuvan muuttuessa palvelupainotteisemmaksi ja teollisen tuotannon ylipäättäänkin alkaessa yhteiskunnassa. Vuonna 1954 SHL päätti perustaa oman tukkuliikkeen, joka valmisti arkkuja ja muita tarvikkeita hautausalalle ¹⁰⁰.

Tiimalasissa aktivoitui 1960-luvun aikaan kirjoittelu hautaustoimiston toimitiloista. Esimerkiksi vuoden 1963 Tiimalasi kirjoittaa, että ”ennen käytetty kilpi `Ruumisarkkuja` (joita valitettavasti vieläkin tapaa) ja joka joskus osoitti tallinylisille tai luhistumaisiltaan olevaan aitaan alkaa kuulua jo menneisyyteen”. Artikkelin luettelea muitakin piirteitä, joilla hautaustoimisto on itselleen eduksi: ”Hautaustoimistolta vaaditaan ehdotonta puhtautta, joten siisteys siellä on kaiken a ja o” ja että ”kun tulee eteen liikkeen kalustaminen on edessä jo vaikea pulma. Varsin usein, kun puu on halvinta materiaalia luullaan asia voitavan ratkaista hyvin yksinkertaisesti. Tarvitaan vain nauloja ja vasara ja tehdään telineet. Mustaa maalia vain päälle ja ”hokkus pokkus” liikkeen kalusto on valmiina. Onko näin? Ei ole. Kyllä nykyaika vaatii jo jonkin verran parempaa tyyliä.” ¹⁰¹

Toisessa Tiimalasin artikkelissa, ”Näkökohtia liikkeiden ulkoasua koskevissa asioissa”, pureudutaan samaan kysymykseen liiketilan järjestelystä. Ensimmäiseksi tehtäväksi luetaan, että ”niin ikävä nimi kuin Ruumisarkkuliike on korkea aika heittää romukoppaan”. Toisena tehtävänä on, että ”Hautaustoimisto nimitys asettaa liikkeen toimintaan ja ulkoasuun suuremmat vaatimukset ja näiden mukaisesti toimisto on saatava viihtyisäksi ja

¹⁰⁰ Laakso 1998.

¹⁰¹ Nimimerkki W-Ng: Hautaustoimisto. Tiimalasi 3/1963, 2.

luottamusta herättäväksi. Muun muassa täytyy hankkia tilavampi huoneisto, jossa saisi arkut piiloon, sillä monet asiakkaat ovat kokeneet arkkujen näkemisen vaikeaksi.”

Artikkelin toisessa puheenvuorossa painotetaan samoja asioita liiketilojen jaon kannalta: tiloja on suurennettava ja jaettava kolmeen osaan, jossa ensimmäinen on asiakkaiden vastaanottohuone tai tätä varten liikkeestä erotettu rauhallinen nurkkaus, toiseksi on erillinen arkkubarasto, ja kolmanneksi työhuone. Artikkelissa haastateltava hautausurakoitsija on kokenut liikkeen uudistukset hyödyllisiksi:

”asiakkaiden suhtautuminen uudistuksiin meidän liikkeessämme on ollut erittäin myönteistä ja rohkaisevaa. Suurimman kiitoksen asiakkaiden taholta olemme saaneet siitä, että meillä arkut eivät ole heti esillä astuessa sisään liikkeeseen, vaan ensin on vastaanottohuone ja sen jälkeen arkkubarasto. Pitäisin myös tärkeänä, silloin kun se suinkin on mahdollista, että arkut nostettaisiin ulos jostain sivuovesta”.¹⁰²

Tilojen järjestelyn suunnittelu ja uuden palveluammattimaisen toimintatavan haltuunottaminen ei välttämättä kuitenkaan ollut yksimielistä Tiimalasissakaan, sillä toisessa lehtinumerossa (1963/3) aikaisempi lehtikirjoittelu saa vastineen. Nimimerkki W-Ng kirjoittaa, millainen hautausoimiston pitäisi olla. Artikkelissa pohditaan ”onko välttämättömästä hautausoimistoon tulevalta peittää se mitä hän tulee hakemaan? Ja vastaa itse tähän kysymykseen, että ”uskaisin että liikkeeseen saapuvat henkilöt tietävät jo sinne tullessaan mitä he tarvitsevat – apua kuoleman kautta pois siirtyneelle. He tarvitsevat arkua ensikädessä ja sitten palveluksiamme.”

Porin hautausoimistot noudattivat paljolti tätä yleistä linjausta niiden muuttuessa ruumisarkkuliikkeistä hautausoimistoiksi. Hautausoimisto Heikkilän nykyinen omistaja muistaa, että silloinen vanha toimisto Liisankadulla oli enemmän verstasmainen toimitala, joka oli ”kohtalaisesti jo ränsistynytkin”. Toimisto muutti vanhoista tiloista uusiin vuonna 1962.¹⁰³ Rantasen hautausoimisto perustettiin Saineen hautausoimiston mukaisesti. Se muistutti 1900-luvun alun tyyppillistä sekatarvarapuotia myymälätiskeineen. Kaikki myytävät hautaustarpeet olivat asiakkaan nähtävissä, kuten esimerkiksi vainajan vaatteet, jotka voitiin ostaa toimistosta. Puodissa oli myös tarkoitus asioida kuin myymälässä, sillä siellä ei ollut penkkejä ja pöytiä, joiden ääreen istuutua sopimaan hautajaisjärjestelyistä. Anja Heinonen muistaakin, että toimistoa kutsuttiin nimenomaan puodiksi. Vasta 1950-luvun jälkeen liikkeen ulkoasu muuttui, kun myymälätiskit hävitettiin

¹⁰² Näkökohtia liikkeiden ulkoasua koskevissa asioissa. Tiimalasi 2/1963, 6-8.

¹⁰³ Heikkilän hautausoimisto.

ja käyttöön otettiin toimistopöydät ja tuolit. Liikkeen muutokseen vaikutti Heinosen Anjan halu ”modernisoida” toimistoa:

”(...) Ja anopillani oli kuolemaansa saakka semmonen ajatus että kaikki mikä tehtiin niinku Saineella¹⁰⁴ oli tehty niin se oli oikein ja hyvin. Että meillä tahto joskus tulla vähän skismaa, hänellä ja minulle kun mää olisin vähän modernisoinut tapoja ja kalustusta. (...) Mää olin sitä mieltä ettei se oo puoti, se on toimisto. Siel puhutaan asioita ja päätetään ja tämä muu kaikki säly on toisarvosta ”¹⁰⁵

Toinen uudistus koski toimistojen julkisivua. Aiemmin hautaustoimistojen ja ruumisarkkuliikkeiden julkinen sivu on ollut näkyvämmän esillä. Esimerkiksi mainokset ovat tuoneet kuoleman näyttille kaupunkiympäristöön. Samaan tapaan muu yrityksen julkisivu on ollut tuotokeskeisempi, sillä esimerkiksi Rantasen hautaustoimiston näyteikkunalta on ollut näytteillä tammiarkku. Arkku kuitenkin poistettiin myöhemmin ikkunalta. Anja Heinonen muistelee, että aloite poistaa arkut näyteikkunalta tuli asiakkailta:

”Ja sit toiseks tehtiin se että kun anopilla oli ollut näyteikkunassa yleensä aina tammiarkku, ja toiset ihmiset kammos sitä. Joskus ne sano että ei he voi tästä ohikulkea kun tässä on toi arkku ikkunalla. No mää aattelin että mitä ihmisii pelotellaan, että sitten vaan niitä joiden on pakko se saada valita niin niille näytetään se erikseen. Ja me laitettiin arkkuvalikoima verhon taakse niinku se on heilläkin ja se näytettiin vasta, ja viel tehtiin sillä tavalla että ei me ensimmäisenä kun ihmiset tuli sisälle ei viety sinne arkkujen luo vaan siinä toimistossa istuttiin ja tutustuttiin ja puhuttiin asiaa ja alustettiin silläi että se vähän rauhottu ja rentoutu. Sit viimeks vasta mentiin katsoon se arkku”.¹⁰⁶

Arkkujen poistuminen näkyviltä oli merkittävä muutos kuolemankulttuurissa. Viitteet vääjäämättömästä kuolemasta sysättiin piiloon arkielämän näyttämöltä ja kasvatettiin välimatkaa omaisten ja vainajan välillä. Hautaustoimiston sisällä arkut asetettiin yleisten ohjeiden mukaisesti verhon, sermin tai muun väliseinän tapaisen taakse. Tämä ilmiö on tulkintani mukaan osa kuoleman privatisoitumista yksityisten seinien sisään. Arkut, jotka symbolisoivat välittömästi kuolemaa, suljettiin pois arkisesta inhimillisestä elämästä. Nämä muutokset henkivät myös laajempaa kuoleman kätkeytymisen liikettä, joka ulottui yhteiskunnassa arvoilmaston murroksessa makrotasolta mikrotasolle. Tii-

¹⁰⁴ Haastateltava viittaa Saineen hautaustoimistoon, joka oli ensimmäinen toimisto Porissa ja vielä hyvin erilainen kuin nykyiset toimistot, joiden suuntaan liikkeet tuolloin muuttuivat.

¹⁰⁵ Rantasen hautaustoimisto, Anja Heinonen.

¹⁰⁶ Rantasen hautaustoimisto, Anja Heinonen.

malasi on toiminut SHL:n ohjeistavana äänitorvena. Hautaustoimistot ovat puolestaan vastanneet tähän omalta osaltaan, mikä käy ilmi työntekijöiden haastatteluista. Tämä vuoropuhelu edustaa laajempaa mekanismin tai dispositiivin muuttuvaa toisiinsa liittyneiden valtasuhteiden verkostoa, liikettä, joka jää näiden kahden toimijan väliin.

Liike muutti kuolemaan liittyvän puhe- ja toimintatapojen kentän ajoittuen juuri samaan hetkeen, jolloin hautaustoimistojen toiminimet ovat yleisesti muuttuneet ruumisarkkuliikkeistä hautaustoimistoiksi. Edellä lainatuista otteista voidaan jäljittää hautaustoimiston työntekijöiden ja Tiimalasin suhdetta. Tiimalasin puheenvuorot ja hautaustoimistojen haastattelut ilmentävät sitä, miten valtamekanismi on toiminut. Jos ymmärretään subjekti Foucault`n tai yleensä ranskalaisen etymologian mukaan ”alamaiseksi”, niin voidaanko sanoa, että muistelijan anoppi tässä tapauksessa edustaa alamaista suhdetta traditionaaliselle ajatusjärjestelmälle, ja muisteliija itse on osa erilaisten muodostumassa olevien diskurssien suhdetta? Muisteliija edustaa siis Tiimalasin kanssa modernin maailmankuvan mukaista totuutta todellisuudesta. Toisaalta, näin kärjistettäessä, on muistettava Foucault`n varovaisuussääntö, jonka mukaan mikään ”paikallinen pesäke” ei ole makrotason projektio mikromittakaavassa ¹⁰⁷.

Foucault`n mukaan eri asemassa olevat subjektit voivat puhua tietyn diskurssin puitteissa, mutta nämä eivät ole subjektien omien ideoiden tai ajatusten synnyttämiä, vaan diskurssien, jotka ovat kehittyneet tietyissä historiallisissa yhteyksissä. Tällä tavalla Foucault kieltää sen itsestäänselvyuden, että subjekti olisi tekijä ensisijaisesti. Subjektin sijaan Foucault antaa diskurssille autonomian tekijänä, subjektin ollessa vain diskurssin kannatteliija, välittäjä ja kehittäjä.¹⁰⁸

Edellisestä voidaan siis sanoa diskurssianalyysin keinoin tulkiten, että traditionaalisen ja modernin maailman suhde esiintyy erilaisten diskurssien valtasuhteina. Näissä diskurssit rakentuvat, pysyvät yllä tai murentuvat. Nämä diskurssit ilmaantuvat sosiaalisissa käytännöissä. Kohdistamalla huomio näihin käytäntöihin voidaan huomata valta-asetelman muutokset. Näissä käytännöissä rakentuneet diskurssit eivät vaikutakaan sosiaalisessa todellisuudessa kaikki yhtä voimakkaasti, vaan toisilla on voimakkaampi totuusarvo. Joistain diskurssista on saattanut muodostua yleisesti hyväksytyjä, ja jopa abso-

¹⁰⁷ Foucault 1998, 74.

¹⁰⁸ Husa, Sari: Foucault`lainen metodi. Niin&Näin. Filosofinen aikauslehti. 3/1995.

luuttisina pidettyjä totuusarvoja, jotka pyrkivät vaihtamaan vaihtoehtoisen totuuden todellisuudesta.¹⁰⁹ Tämä ei tarkoita ettei nämä voisi muuttua tiettyssä ajassa ja paikassa.

Karkeasti sanottuna tuona aikakautena on tapahtunut aatehistoriallinen murros, joka näkyy myös kuolemankulttuurissa eri tasojen välillä kahden suuntaisena liikkeenä. Toisin sanoen aikakauden diskurssit ovat vaihtuneet ja korvautuneet toisilla. Tiimalasin tekstit ovat vahvasti epänormalisoivia ja niissä mennyt edustaa hylättävää diskurssia. Sanontojen ”korkea aika heittää romukoppaan” ja ”ennen käytetty kilpi alkaa kuulua jo menneisyyteen” taantumuksellisuuden vastinparina on edistys ja käsityöläismäisen ammattiharjoittamisen hylkääminen. Samaten oman arkkutehtaan mainostaminen kytkee hautaustoimistot teollisuuden diskurssiin. Kyse on ollut paremminkin yhden tai kahden ihmisen käsityöverstaasta kuin tehtaasta, mutta tämä käsityöläisyyden diskurssi ei mainoksista välity.

Näyttääkin tässä katsannossa, että traditionaalinen ja moderni asettuvat vastinpariksi. Puheen mahdollistaa yhteiskunnassa vallalle asettuva ja voimistuva teknologian diskurssi, joka ”uutena ja parempana” pyrkii muodostumaan vallitsevaksi normaaliksi ja hegemoniseksi ajatusjärjestelmäksi. Näin traditionaalinen esittäytyy ikään kuin se kävisi kamppailun modernin kanssa. Foucault`laisen diskurssianalyysin puitteissa voidaan sanoa, että Suomen Hautaustoimistojen Liitto on ollut ohjeistavan Tiimalasi-lehden kautta normeja luova taho. Se on tämän luvun aikakaudella normittanut sellaisia puheja toimintatapoja, jotka ovat muodostuneet sitten myöhemmin itsestään selviksi. Ne ovat vaimentaneet ympäriltään vaihtoehtoisia menettelytapoja, joista on siten muodostunut epänormaali toimintamalli. Myös Giddensin mukaan traditiot liittyvät muun muassa valtaan, sillä ne joutuvat selittämään jatkuvasti olemassaoloaan ja säilyvät vain sen aikaa kuin ne voidaan perustella juuri diskursiivisesti¹¹⁰.

Näyttää siltä, että kuoleman ilmaisutavat pehmentyivät ja muuttuivat peitellymmäksi, mikä oli osa kuoleman kätkeytymisen taktiikkaa, kuoleman haltuunottamista ja sen kontrollia. Tähän liittyi myös puhettavan muutos. Ruumis-sana tukahdutettiin mainoksista ja liikkeiden nimestä. Foucault`n gouvernementaliten mukaisesti voidaan todeta, että viimeistään 1950-luvulta alkanut kuoleman aktiivinen sivuuttamistyö kaikilla tasoilla palveli valtdiskurssia, jossa sille käännettiin selkä. Kuolemapuheen negatiivisella luonteella onkin samankaltaisia piirteitä kuin Foucault`n seksuaalisuuden käsitteellä. Kaikki

¹⁰⁹ Husa, Sari: Foucault`lainen metodi. Niin&Näin. Filosofinen aikauslehti. 3/1995.

¹¹⁰ Giddens 1996, 146-147.

kuoleman kiertävä puhe – kaikessa kliinisyydessään - on itse asiassa juuri puhetta kuolemasta, sen tuottamista. Näin ollen kuolema kaikista sen tukahduttamisyriytyksistä huolimatta ei häviä puheesta, vaan melkein päinvastoin korostuu. Kuoleman hallinta alkoi olla elämän kontrolloimista, kun villi ja kesyttämätön kuolema karkasi hallinnan tavoittamattomiin.

3.3. Perinteen perijät – hautausperinteen haltuunottaminen

Yksi hautaustoimistojen keskeisin ja tärkein muutos on ollut niiden nimen vaihtuminen ruumisarkkuliikkeistä hautaustoimistoiksi. Tämä tarkoitti samalla koko toimenkuvan muutosta arkkuja valmistavista pajoista palveluammattilaisiksi. Muutos on tapahtunut vuosikymmenten aikana hitaasti kerroksittain. Viimeistään sotien jälkeen hautaustoimistot alkoivat yhä enemmän tiedostaa muuttuvan yhteiskunnan paineet ja niiden oman roolin hautausperinteen perijöinä. Hautausperinne mukautui modernin maailman rytmiin. Modernisaation ja kaupungistumisen kuluessa oli ajateltava uusiksi hautaustoimistojen tilojen järjestelyt, mainostaminen, hautauskuljetukset ja ylipäätään kuolemankulttuurin asettuminen moderniin ympäristöön. Piti määritellä uudestaan, millaista oli normaali ja hyvä elämä. Tällaisen uudenlaisen elämän haltuunottamiseen liittyvät aineistossani uutta ja modernia elämäntapaa painottavat lähteet, joissa traditionaalinen ja moderni asettuivat vastinpareiksi. Ne alkoivat suunnata yksilöiden elämää ja kuolemankulttuuria tiettyyn muotoon. Kaiken kaikkiaan hautaustoimistot elivät – karkeat raamit asettaen – 1900-luvun vaihteesta 1970-luvulle eräänlaisen murroksen, jossa muutospakon edessä niiden oli luotava oma toimintansa uudelleen. Tiimalasin artikkeli kirjoitti aiheesta seuraavasti:

”Elämme uudistusten aikakautta. Ellemme jaksaa seurata uudistuvan yhteiskunnan mukana, olemme häviävä ammattikunta. Toiset voimakkaammat uudistusta seuraavat, oleviin oloihin sopeutuvat järjestöt kuten osuustoiminta, mahdollisesti kunnat tai joku muu yhdistys, voivat helposti ottaa myös nämä muut tehtävät hoidettavakseen. Elinkeinoelämän piirissä varsinkin liikealalla on palvelulla erittäin suuri merkitys. Hautausalaa on pidetty mielestäni viime aikoihin asti ammattialana, jolla ei ole muka palvelua tarvita. Olen usein kuullut mainittavan, kun on tullut puheeksi palvelutoiminta, että hautaustoi-

mistolla käy sentään kaikki helposti, myy vain arkun ja sillä selvä. Me kaikki tiedämme, että asia ei ole näin ja tämä on saatava myös yleisön tietoisuuteen.”¹¹¹

Suomen Hautaustoimistojen Liiton tasolla alalla vallitsi siis huoli siitä, että hautaustoimistojen muotoutuminen palveluammattiksi tai niiden säilyminen ylipäätään oli vaarassa. Tätä ilmiötä ja aseman muutosta voitaisiin selittää Max Weberin ja Pierre Bourdieun sosiaalisen sulkemisen teorialla, jonka mukaan moderneissa byrokraattisissa yhteiskunnissa vallitsee eri intressiryhmien välillä jatkuva taistelu vallasta, reviiireistä ja yhteiskunnallisista resursseista. Kun yhteiskunta muuttuu, ammattiprofessioiden ja yhteiskuntaryhmien on pystyttävä sopeutumaan muutoksiin. Säilyttääkseen asemansa professiot ja yhteiskuntaryhmät yrittävät ensin laajentaa ja myöhäisemmässä vaiheessa sulkea oman reviiirinsä, jolloin voimavaroja voidaan keskittää sisäisen koheesion parantamiseen. Kun modernit teolliset yhteiskunnat ovat muuttuneet monimutkaisemmiksi, ovat myös professiot eriytyneet ja erikoistuneet.¹¹² Näin näyttää käyneen myös kuoleman hoitamiseksi hautaustoimistojen professioituessa 1900-luvun alusta alkaen. Hautaustoimistot syntyivät yhteiskunnalliseen tilanteeseen, jossa tarvittiin erikoisosaamista vainajien käsittelyssä.

Maassamme ei ole oppilaitosta, jossa voitaisiin suorittaa hautausalan tutkintoja, kuten monissa muissa maissa on. Monet hautaustoimiston työntekijät puhuvatkin itsestään ”takahuoneen kasvatteina”, varsinkin sukuyrityksessä työskentelevät. Hautauskulttuuriin kasvetaan perheen ja työn kautta. Suomalaisessa hautaustoimistoyrittämisessä onkin se leimallinen piirre että toimistot pysyvät saman suvun käsissä sukupolvesta toiseen¹¹³.

”Mää tulín tähän sitten mukaan (19)69. Että olen periaatteessa takahuoneen kasvatteja. Olen kantapään kautta oppinut kaikki. Ei tähän alalle oo varsinaisesti mitään koulutusta. Kyllä se täytyy niinku kasvaa tähän hommaan kakarasta alkaen.”¹¹⁴

Amerikassa hautausalan professionalistuminen edellytti koulutuksen ja asiantuntija-aseman muotoutumista ja aktiivista tarpeiden luomista, jotta hautausalalla olisi edellytykset kasvaa perustelluksi ja tarpeelliseksi liikealaksi. He alkoivat omaksua itsensä ”hautajaisten johtajiksi” (funeral directors), joilla oli yksityiskohtaista tietoa kuolemas-
ta. Hautausurakoitsijat alkoivat rakentaa alansa ympärille yhdistyksiä, julkaisemaan alan

¹¹¹ Näkökohtia liikkeiden ulkoasua koskevissa asioissa. Tiimalasi 2/1963, 6.

¹¹² Michelsen 1999, 5-8.

¹¹³ Kiiskinen 1992, 42.

¹¹⁴ Viitalan hautaustoimisto, Vesa Viitala.

lehtiä ja perustamaan kouluja, jotka ovat omistettu vakiinnuttamaan heidän uskottavuuttaan luotettavina ja osaavina asiantuntija-ammattilaisina. Alan muodostuminen tapahtui samaan aikaan, kun kuolema menetti perinteisen paikan perheen ja suvun keskellä. Perheillä ei enää ollut paikkaa säilyttää ruumista eikä välttämättä haluakaan olla ruumiin kanssa tekemisissä. Lopullisesti tätä irtaantumista perheen keskeltä vauhditti balsamointi, joka on amerikkalaisen hautauksen kulmakivi. Balsamointi vaati erikoistunutta tietoa, teknistä harjoittelua ja ammattimaista palvelua. Nämä olivat ominaisuuksia, joilla hautausurakoitsijat pyrkivät voittamaan yleisön hyväksynnän. Samalla hautausurakoitsijat oikeuttivat balsamoinnilla liiketoimintansa.¹¹⁵

Suomessa tällaista pseudotieteellistä asiantuntijajärjestelmää ei ole, vaan monien yritysten asiantuntijuus kumpuaa kokemuksesta, sukupolvien yli välitetystä hautauskulttuuriperinnöstä. Toisin kuin Amerikassa, Suomessa asiantuntijastatus perustuu osaltaan juuri yrityksen ja suvun pitkälle perinteelle. Nähdään, että tämä perinnöksi saatu asema on kaikkein arvokkain pääoma yrityksen menestymisen kannalta. Erämajan mukaan perintönä saatu hautaustoimisto näyttäytyy hautauskentällä ikään kuin arvokkaammalta kuin vasta toimintaansa aloitteleva. Koulutuksen antama asema täydentää kulttuuripääomaa, mutta näin saavutetun pääoman arvo mitätöityy helpommin kuin perinnöksi saadun.¹¹⁶

Tästä tarkkaan vaalitusta perinteestä kertoo esimerkiksi se, että hautaustoimistot toimivat samalla alueella tai osoitteessa pitkään. Porissa Heikkilän hautaustoimisto on toiminut samassa osoitteessa ensin seitsemänkymmentä vuotta, ja sen jälkeen uudessa osoitteessa neljäkymmentä vuotta. Kuvaavaa yrityksen ulkoisesta pysyvyydestä on hautaustoimiston puhelinnumeron säilyminen samana koko sen eliniän yli sata vuotta. Myös muut hautaustoimistot ovat sijoittuneet Porissa samalle alueelle, keskustan läntiselle puolelle. Ainoastaan yksi nykyisistä toimistoista sijaitsee kaupungin toisella laidalla.

Tietty pysyvyys sisältyy myös rituaaleihin. Pentikäisen mukaan kuolemaan liittyvillä rituaaleilla on tärkeä osa kulttuurin kuolemaan sopeutumisessa. Yhtenäiset kuolemanrituaalit auttavat kulttuuria käsittelemään kuolemaa. Jokaisella kulttuurilla on perinteisiä tapoja ilmaista surua ja käsitellä kuollutta. Tietyt formaaliset rituaalit auttavat näin yhteisöä pysymään ehyenä kuolemantapauksen sattuessa.¹¹⁷ Tätä vasten on mielenkiintoista tarkastella muutosta, joka näyttää tapahtuneen edellä käsitellyllä ajanjaksolla. Kuole-

¹¹⁵ Laderman 2003; Kearl 1989, 271-282.

¹¹⁶ Erämaja 2006, 128.

¹¹⁷ Pentikäinen 1990.

maan liittyvät rituaalit ja tavat ovat vähentyneet, muodostuneet vähäeleisemmiksi ja osa niistä on lähes täydellisesti lakannut olemasta. Johdannossa esitelty traditionaalinen kuolemankulttuuri on vähitellen hautautunut modernien käytäntöjen alle. Muuttovirta maalta kaupunkiin on tuonut oman leimansa 1900-luvun alun vallitsevaan kuolemankulttuuriin. Varsinkin hautajaisiin liittyvä esineistön ja rekvisiitan käyttö on ollut yhtä rikasta kuin maaseudulla. Hautaustoimistot ovat tarjonneet tätä materiaalista kulttuuriperintöä kaupallisin keinoin. Aivan vuosisadan alussa hautaustoimiston roolina on ollut juuri tarjota hautausalan tuotteita, sillä näitä yhä harvemmin omaiset enää tekivät itse. Painopiste alkoi kuitenkin tällä aikakaudella siirtyä hiljalleen tuotteista hautauspalveluun, kun hautajaisissa käytetty esineistö väheni ja hautajaisten luonne muuttui yleensäkin minimalistisemmiksi kuin aiemmin.

Samaan tapaan kuin hautajaisesineistö siirtyi hautaustoimistojen työntekijöiden haltuun, siirtyivät henkiseen kulttuuriperintöön liittyvät tavat hautaustoimistoväen hoidettavaksi. Tällaisia ennen perheelle ja suvulle kuuluvia tehtäviä ovat esimerkiksi vainajan vaatettaminen, arkuttaminen, arkun kantamisesta ja kuljetuksista huolehtiminen. Yksi hautajaisten merkityksellisistä rituaaleista on itse hautauksen jälkeen pidetty muistotilaisuus. Vielä tämän luvun aikarajauksessa omaiset ovat monesti järjestäneet ja pitäneet muistotilaisuuden.¹¹⁸ Hautaustoimistot eivät ole vielä juurikaan järjestäneet muistotilaisuuksia, mutta niiltä on saanut ostaa kuitenkin esimerkiksi hautajaiskaramelleja.

Porilaista kansanelämää -aineistosta löytyy viittauksia, joiden mukaan vielä 1900-luvun alkupuolella edellä mainitut hautajaistavat olivat kaupungissa omaisten hoitamia. Kyläyhteisössä vainajan saattaminen siunattavaksi ja hautaan oli merkityksellinen siirtymä kodinpiiristä. Tutkimusaineistoni pohjalta näyttäisi siltä, että tämän tavan merkitys on edelleen kaupunkiympäristössä ollut tärkeä osa hautajaisia. Monien muiden tapojen jäädessä pois uudesta hautaustavasta on vainajan saatto säilynyt kuitenkin melko pitkään kaupunkiympäristössä. Sitä ovat ylläpitäneet eritoten hautaustoimistot.

Vuosisadan alun hautaustoimintaa voisi luonnehtia eräänlaiseksi etsikkoajaksi, jossa vanhakantaiset hautaustavat ja uudet hautaustoimistojen tavat olivat sekoittuneessa tilassa. Osaltaan modernin kaupunkiympäristön rituaaliset hautaustavat puuttuivat vielä, eikä hautaustoiminta ollut vielä kovin järjestelmällistä ja yhtenäistä. Vasta 1900-luvun puolivälin jälkeen hautaustoimet saivat järjestyneemmän muodon, kun hautaustoimisto-

¹¹⁸ Tokila-Koskinen 1989, 58-66.

jen asema vakiintui suomalaisen kuoleman perijöinä. Sodat, teollistuminen ja kaupungistuminen olivat tuoneet omat murroksensa hautauskulttuuriin. Toisin sanoen hautaus-tavat ikään kuin normalisoituivat uudessa muuttuvassa tilanteessa.

Kyseistä hautaustapojen tradition muutosta uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa voi avata Anthony Giddensin avulla, kun ilmiö sidotaan keskusteluun modernistumisesta. Giddens väittää, että tottumukset ovat menettäneet kaikki siteensä tradition kaavalliseen totuuteen. Tottumukset voidaan nähdä eräänlaisina muistomerkkeinä vanhasta traditiosta, jotka ovat muuttuneet jäänteiksi, kun niiden kaavalliset totuudet kiistetään ja hylätään. Giddens on tämän yhteydessä puhunut niin sanotusta elävästä museosta, jossa näistä jäänteistä voi muodostua kokonainen kollaasi. Tämä merkitsee tradition taantumista pelkästään tavaksi tai tottumukseksi.¹¹⁹ Menneisyydellä on tällöin jonkinlainen pakottava voima, mutta traditioiden merkityssisältö on köyhtynyt eikä sillä välttämättä ole samanlaista yhteisön koheesiota tuottamaa voimaa kuin aiemmin. Voi ollakin siis, että nykyajan ihminen toimii rituaalien mukaan ilman, että enää sitoo niiden merkityksiä siihen mihin ne ovat kuuluneet. Tämä on eräänlaista muotoa ilman sisältöä, jossa menneisyydestä tulee jäännös tradition ja rituaalin pelkistyessä tavaksi.

¹¹⁹ Giddens 1995, 146.

4. Hautaustoimistojen palveluammattillistuminen

4.1. Uusia toimistoja ja tapoja

4.1.1. Hautausalan professionaalisuuden yleisiä piirteitä

Tässä luvussa käsittelen 1960-1990-lukujen välistä ajanjaksoa. Tänä aikana Poriin syntyi kaksi uutta toimistoa, jotka ovat yhä edelleen toiminnassa. Ensimmäinen oli hautaus-toimisto Viitala, jonka perusti nykyisen omistajan äiti vuonna 1966. Toinen perustettu hautaus-toimisto oli Diakonialaitoksen hautauspalvelu, joka avasi ovensa syksyllä 1976. Nykyisestä toiminnastaan Diakonialaitos ilmoittaa internetsivuillaan, että se on moni-puolinen Länsi-Suomessa kristillisellä arvopohjalla toimiva palvelukokonaisuus. Diako-nialaitoksen liiketoiminta tuotetaan PDL-Palvelut Oy:ssä, jonka tulos käytetään Diako-nialaitoksen toiminnan kehittämiseksi. Se mainostaa itseään täyden palvelun talona, jos-ta asiakas saa yhdestä paikasta kaikki hautaukseen ja muistotilaisuuteen liittyvät palve-lut sekä neuvonnan. Porin lisäksi sen toimialueeseen kuuluu Luvia, Merikarvia, Rauma, Eurajoki ja Laitila.¹²⁰

Tämän luvun aikakausi oli hautaustoimistojen kohdalla eräänlaista jo vakiintunutta ai-kaa, jolloin aikaisempina vuosina hahmottunut palveluammatti pyrittiin ottamaan hal-tuun yhä tiukemmin ja vahvistamaan näin vankempaa jalansijaa hautauskulttuurin kan-tajana. Rajaamaani aikakautta voisi Pierre Bordieuhun nojaten luonnehtia sosiaalisen sulkemisen teorian toiseksi vaiheeksi. Tämä tarkoittaa sitä, että professio sulkee oman alan reiviirin ja voimavaroja voidaan näin keskittää sisäisen koheesion parantamiseen, kuten koulutus- ja tutkimusinstituutioiden kehittämiseen sekä järjestötyöhön. Näin pro-fessiot estävät toisten professioiden aggressiiviset laajentumispyrkimykset.

Hautaustoimistot noudattavat vain osittain tätä logiikkaa. Suomessa ei nykyäänkään ole varsinaista koulutusta alalle. Hautausalalla järjestetään kuitenkin koulutustilaisuuksia, jotka käsittelevät muun muassa surutyötä. Lisäksi hautausalalle pyrkivät uudet tulokkaat ovat aina jonkin verran kyseenalaisessa asemassa, joten hautaustoimistot näin katsottu-na harjoittavat eräänlaista sisäistä sosiaalista sulkemista, jossa oma vakiintunut ja yleensä suvun sisäinen asema pyritään säilyttämään. Teoria on yhteiskuntatieteellisesti raken-netta korostava näkemys, enkä olekaan keskeisesti kiinnostunut alan professionaalistu-

¹²⁰ Länsi-Suomen diakonialaitos. <http://www.pdl.fi/toiminta.php>.

misesta rakenteen pohjalta. Tämänkaltainen ajatusmalli on vain pohja, jolle rakennan tutkimustani.

Davidsson-Bremborg erottelee neljä eri vaihetta hautaustoimiston professionaalistumisesta: organisaation järjestäytyminen, tietotaidon perustuksen luominen, tunnustetun aseman saaminen ja työtehtävien lankeaminen hautaustoimistoille. Hänen tutkimuksensa mukaan toimistojen professionaalistuminen keskittyi ensiksi organisaation jäsentymiseen, jolloin luotiin perustukset eettisyyteen, työtehtävien täyttöön ja auktorisointiin. Toiseksi luotiin säännöt, jotka sulki ulos vaatimukset täyttämättömät toimijat. Kolmanneksi on tullut alan koulutukseen keskittyminen. Koulutukseen on suhtauduttu monin eri tavoin, sillä ei olla päästy yksimielisyyteen siitä, mitä taitoja ja tietoa hautausalalla pitäisi opettaa. Joka tapauksessa koulutus ei ole keskittynyt teknisen tietämyksen kasvattamiseen, kuten esimerkiksi balsamointiin, vaan omaisten palvelutyöhön.¹²¹ Ruotsin hautaustoiminnan malli noudattaa paljolti Bordieun esittämää teoriaa professionalistumisesta ja muistuttaa myös Suomen mallia esimerkiksi palveluammatin korostamisen kautta.

Suomessa 1970-luvulta lähtien hautaustoimistot alkoivat kiinnittää yhä enemmän huomiota liikkeenjohtoon. Aikakautta voikin verrata Ruotsin hautauskentän muodostumiseen, jolloin etsittiin yhteiskunnallista tunnustusta hautauskentän toimijana. Davidsson-Bremborgin mukaan liiketoiminnalle oli tärkeää, että hautaustoimistot saivat tunnustetun aseman kuoleman ekspertteinä. Useat Tiimalasin artikkelit koskivat juuri ”muuttuvan vuosikymmen” uusia haasteita kilpailua ja tehokkuutta korostavassa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Tiimalasin artikkelit käsittelivät niin ikään mainostamista, liiketaloudellisen painotuksen lisäksi etiikkaa, tuottavuutta, teollistumista, taloutta, julkisuus- ja yrityskuva sekä liikkeiden ulkoasua ja liiketilojen tehokkuuden maksimointia. Näin 1900-luvun puolivälin jälkeen alkanut teollisuuden diskurssi alkoi korostua yhä enemmän. Itse hautauskulttuuriin ja hautaustoimistojen haltuun ottamaan hautausperinteeseen liittyviä artikkeleita löytyy myös, mutta niiden lukumäärä ei ole suhteessa yhtä suuri kuin edellisen pääluvun aikarajauksessa.

¹²¹ Davidsson-Bremborg 2002, 192-203.

4.1.2. Yleinen toimintatapa hautauksessa

Tultaessa 1960-luvulle hautaustavoissa on tapahtunut suuri muutos verrattuna ennen sotia olevaan tilanteeseen. Seuraavassa esittelen tavan, joka oli keskimääräinen käytäntö 1970–1990-lukujen välisenä aikana. Esittely perustuu suurelta osin Heikkilän hautaus-toimiston Urpo Karihaaran haastatteluun¹²² ja sitä kautta hautaus-toimiston näkökulmaan hautaustavoista. Urpo Karihaara on siirtynyt Heikkilän hautaus-toimiston omistajaksi vuonna 1959 ja on ollut mukana vielä 1980-luvullakin. Nykyään Heikkilän hautaus-toimisto on hänen poikansa omistuksessa. Kuvauksen tarkoituksena on antaa yleinen pohja myöhemmälle ja erityisemmälle hautaustapojen tarkastelulle.

Aikakautena suurin osa ihmisistä kuolee jo sairaalassa. Jos henkilö on kuollut kotiin, haetaan vainaja sieltä arkun kanssa. Kerrostalossa on käytettävä vähemmän tilaa vieviä paareja. Urpo Karihaaran aikana on ollut kymmenen tapausta, joissa henkilö on kuollut kotonaan ja hänet on säilytetty kotona siunaustilaisuuteen asti. 1970-luvulta kertoja muistaa enää vain kaksi tällaista tapausta. On oletettavaa, että tästä eteenpäin nämä tapaukset ovat muuttuneet yhä harvinaisemmiksi.

Vainajan arkkuun laittaminen tapahtuu Porin kaupunginsairaalan tai keskussairaalan ruumishuoneella. Ennen tätä suoritetaan ruumiin peseminen, joka on tavallisesti sairaalan tehtävä, mutta Urpo Karihaaran mukaan myös hautaus-toimisto on pessyt ruumiin tarvittaessa. Sairaalasta vainaja siirretään hautausmaahan kappelin ruumishuoneelle. Kappelin kylmäkaapit ovat olleet olemassa jo 1940-luvulta alkaen. Ennen kylmiöitä ruumis täytyi joskus viedä huonojen säilytysolosuhteiden vuoksi hautaan ennen siunaamista ja siunata vainaja haudalla. Siirto sairaalasta kappeliin on kertojan mukaan palveluluontoinen, ja tavallisesti omaiset eivät ole olleet saattamassa vainajaa. Mikäli omaiset ovat halunneet nähdä vainajan ennen siunaamista, niin paras hetki ei ollut juuri ennen siunaustilaisuuden alkua, sillä monelle vainajan näkeminen on ollut suuri järkytys.

Aika kuolinhetken ja hautaamisen välillä vaihteli viikosta kahteen viikkoon. Tavallisin hautauspäivä on ollut lauantai, mutta hautaaminen on ollut mahdollista myös kaikkina arkipäivinä. Sunnuntaihautaukset sen sijaan jäivät pois vuosien 1962-63 välisenä aikana, jolloin lauantai muuttui vapaapäiväksi.¹²³ Keskustelu sunnuntaihautauksista aktivoi-

¹²² Porilaista kansanelämää 1860-1980. Urpo Karihaara.

¹²³ Porilaista kansanelämää 1860-1980. Urpo Karihaara.

tui jo 1950-luvulla, jolloin SHL pyrki muuttamaan käytäntöä. Sunnuntaihautauksista luopumisen syyksi nähtiin hautausalan siirtyminen yhä enemmän asiakaspalveluiksi, joka edellytti, että hautaustoimiston edustajan tuli voida osallistua hautaustoimitukseen ulkonaisen kulun valvojana. Vaarana nähtiin, että hautaustoimitus häiriintyy kiireen vuoksi, ja siten hautajaisten arvokkuus kärsisi.¹²⁴

Kuolinilmoituksen lehteen on hoitanut hautaustoimisto. Kertojan mukaan Satakunnan Kansa on ollut ehdottomasti yleisin ilmoituslehti. Hautaa ei peittänyt enää vanhan perinteen mukaisesti omaiset. Tämä on ollut käytäntönä jo 20 vuotta 1980-luvulle tultaessa. Kertoja muistaa haastattelun ajankohtana, että viimeiset 15 vuotta hauta on tuettu kai-vettaessa peltilevyillä, jottei viereiset haudat sortuisi. Hautaa peitettäessä levyt pitäisi poistaa, mikä kertojan mielestä veisi aikaa ja latistaisi tunnelmaa. Siunaustilaisuudessa on ollut tavallisesti kukkia ja kynttilöitä koristeena. Haastateltavan mukaan muistotilaisuuden järjestäminen ennen siunausta on ollut erittäin harvinaista. Hautapaikan, papin ajanvarausten, kukkalaitteiden, hautausavustusten ja kuolinilmoitusten lisäksi hautaustoimisto on järjestänyt muistotilaisuudet. Vuodesta 1960 asti käytäntö on ollut tällainen. Tavallisesti pappi, omainen tai joku ystävä on pitänyt puheen. Hautajaisohjelma ei ole kuulunut hautaustoimistolle. Se on hoitanut vain tarjoilun. Leivonnaiset on hankittu porilaisista leipomoista, ja tarjoilijat ovat olleet yksityishenkilöitä.

Kirjallisia hautajaiskutsuja on käytetty erittäin harvoin. Niitä on painettu ehkä kerran vuodessa. Samoin on ollut tapana soittaa sanomakellot vielä 1960-luvulla, mutta kellonsoittajien puuttuessa tavasta on luovuttu. Kappelin ääninauhalta voidaan soittaa kutsukellot noin 10 minuuttia ennen siunaamista sekä vastaavasti saattokellot tilaisuuden päätyttyä, kun arkkua viedään haudalle. Vielä 1960-luvulla seurakunnalla on ollut tapana veloittaa omaisia kellojen soitosta. Hautajaiskaramelleja on voinut ostaa hautaustoimistosta.

4.2. Hautaustoimistojen näkyvyys kaupungissa

4.2.1. Julkisuuskuva – hautaustoimistot mainoksissa

Mainostaminen 1900-luvun alkupuolella oli vielä melko vapaata ja persoonallista. 1900-luvun puolivälin jälkeen mainostus muuttuu yhä minimalistisemmaksi ja yhtenä-

¹²⁴ Sunnuntaihautauksia vai arkipäivähaudauksia. Tiimalasi 4/1955, 4.

semmäksi. SHL ohjeisti tätä käytäntöä hautaustoimistoille. Tiimalasin artikkeli, *Turhakin mainonta maksaa*¹²⁵ kirjoittaa, että hautaustoimistojen liiton vuosikokous hyväksyi yksimielisesti, että hautaustoimistojen tulee pyrkiä mahdollisimman vähään ja hillittyyn mainontaan. Mainonnasta puhuttaessa tässä tarkoitetaan erityisesti lehtimainontaa. Hautaustoimistolle ei katsottu enää sopivaksi ylenpalttista kehumista ja näkyvää mainostelua, mikä oli hautaustoimistojen mainonnalle tyypillistä aiempina vuosina. Samaan julkisuuskuvan muutokseen liittyy Tiimalasissa vuonna 1988 julkaistu artikkeli, joka ottaa kantaa siihen *Kuuluuko markkinointi hautaustoimistotyöhön*. Artikkelin on C.A.D-mainostoimiston kirjoittama. Sen mukaan hautaustoimistojen imago ja sen luomat mielikuvat alasta ovat liian synkkiä. Se listaa, että hautaustoimistoa pidetään yleisesti mustanpuhuvana, synkkänä ja jäykkänä, ja että lapsia on aikoinaan jopa opetettu katsomaan kadun toiselle puolelle hautaustoimistoa ohittaessa, jottei saisi niskoilleen huonoa onnea tai peräti oman hengen menoa. Sen mukaan hautaustoimistojen julkisivu on usein omiaan lisäämään ennakkoluuloja ja jopa pelkoa. Mustat sururaamat, ristit ja arkut luovat synkän ja uhkaavan tunnelman, artikkeli listaa.¹²⁶ Mustaa väriä käytettiin aikaisemmin kyläyhteisössä yleisesti päivärityksenä hautajaisissa. Nyt se symbolisoi artikkelin mukaan pelkoa, synkkyyttä, uhkaavuutta ja ennakkoluuloja.

Toinen jo 1950-luvulla hautaustoimistojen mainoksiin ilmestynyt silmiinpistävä muutos korostuu nyt vielä enemmän: mainosten kuvituksena käytetään hyvin usein autoa. Mielenkiintoinen yksityiskohta on autojen lukumäärän kasvaminen mainoksissa. Siinä missä 1960-luvun alun mainoksissa on yksi auto, niin 1970-luvun lopulle tultaessa niitä saattaa olla kolmekin yhdessä mainoksessa. Auton toistuminen kuvituksessa kertoo sen vahvasta symbolisesta merkityksestä. Tulkitsenkin, että autojen käyttäminen aina 1900-luvun alkupuolelta lähtien on ollut yrityksen tietoista imagon rakentamista. Autot kytkevät hautaustoimistot ajalle tyypilliseen vahvaan teknologian ja teollisuuden kasvuun. Varsinkin sotien jälkeisenä aikana Pori oli vahvasti työväen ja teollistumisen kaupunki, jonka kasvusuunnitelmat olivat korkeita.

Auto kuvituksessa kiteyttää mainosteksteissä kerrottuja arvoja. Asianmukaisuus, edustavuus ja ajanmukaisuus liittyvät edelliseen imagon rakentamiseen. Hienotunteisuus ja luotettavuus liittyvät puolestaan läheisemmin hautauskulttuurin laatuarvoihin. Seuraavassa on muutama esimerkki mainoksista aikakauden Porin puhelinluetteloista.

¹²⁵ Nimimerkki LB: Turhakin mainonta maksaa. Tiimalasi 3/1980, 12-13.

¹²⁶ C.A.D Mainos Oy: Kuuluuko markkinointi hautaustoimistotyöhön. Tiimalasi 1/1988, 24-25.

Surun kohdatessa
 palvelemme teitä asiantuntemuksella ja hienotunteisuudella.
KULJETUKSET AUTOILLAMME KAIKKIALLE. SUURIN – SUOSITUIN

Rantasen
HAUTAUSTOIMISTO
 PORI, ITÄPUISTO 12 PUH. 12707

KUVA 9. Rantasen hautausseuran mainos. Porin puhelinluettelo 1960.

Rantasen
HAUTAUSTOIMISTO
 ITÄPUISTO 12 PUH. VAHDE 12707
 Päivystys liikeajan jälk. 12707, 27593, 33775 Kesäaikana 302/599

Yli 55 v. luotettavaa, aikaansa seuraavaa
HAUTAUSPALVELUA

Kuljetukset autoillamme kaikkialle.

KUVA 10. Rantasen hautausseuran mainos. Porin puhelinluettelo 1967.

Heikkilän
HAUTAUSTOIMISTOT
 OM. URPO KARIHAARA
 ETELÄPUISTO 13 JA LIISANK. 18 PUH. 12 125 JA 12 699

— HUOLEHDIMME
 KAIKESTA
 ALALLAMME —

(Puhelinpäivystys liikeajan jälkeen)
 Kesäaikana myös 302/Lemlahti 16

KUVA 11. Heikkilän hautausseuran mainos. Porin puhelinluettelo 1976.

Heikkilän
HAUTAUSTOIMISTO
 OM. URPO KARIHAARA
 PORI ETELÄPUISTO 13 PUH. 12125 JA 12699
 Päivystys liikeajan jälkeen 12125, 14402, 24495, 22854. Kesäaikana myös 584 116

TÄYDELLISTÄ
 PALVELUA
 ALALLAMME

Saattokuljetukset autoillamme kaikkialle.

KUVA 12. Heikkilän hautausseuran mainos. Porin puhelinluettelo 1978.

Toinen mainoskuvitus tyyppi, joka on alkanut näkyä mainoksissa 1900-luvun alkupuolella, on kristilliset symbolit. Alla (Kuva 13.) on esimerkkikuva Hautausseura Viitalan mainoksesta 1970-luvulta. Tässä mainoksessa painotetaan vielä hintojen edullisuutta, mikä hävisi lopulta mainoksista lähes kokonaan.

Hautausseura ANJA VIITALA
 ITSENÄISYYDENK. 31. Puh. 17891. Kotiin 938/20264

Kaikki alamme palvelukset edullisesti, myös kuljetukset

KUVA 13. Hautausseura Anja Viitalan mainos. Porin puhelinluettelo 1970.

Tultaessa 1980-luvun taitteen jälkeiseen aikaan mainokset muuttuvat kokonaisuudessaan voimakkaasti yksinkertaisemmiksi. Niistä puuttuvat kuvat ja pidemmät mainos-tekstit. Yleensä niissä ilmoitetaan vain hautausseuran nimi ja osoite. Seuraavassa on muutama esimerkki puhelinluetteloiden mainoksista.

KUVA 14. Hautaustoimisto Saineen mainos. Porin puhelinluettelo 1960.

 <p>ALLAMAINITUT TOIMISTOT OVAT HAUTAUSTOIMISTOJEN LIITON JÄSENIÄ</p>	<p>Rantasen 60 v. HAUTAUSTOIMISTO ITÄPUISTO 12 PUH. VAIHDE 12707 KAIKKEA HAUTAUSALALTA. HOIDAMME MYÖS MUISTOTILAISUUDET. HYVÄT PAIKOITUSTILAT PIHASSAMME.</p>
<p>HEIKKILÄN HAUTAUSTOIMISTO om. Urpo Karihaara PORI ETELÄPUISTO 13 PUH. 12125 ja 12699 Päivystys myös puh. 24495 ja 461256 TÄYDELLISTÄ ASIAANTUNTEVAA PALVELUA ALALLAMME</p>	 <p>Hautaustoimisto ANJA VIITALA UUSIKOIVISTONTIE 40 Pori Puh. 21160 as. 22875 Täydellistä hautausalan palvelua Kuljetukset kaikkialle Muistotilaisuudet, sidontatyöt Kukkakioski puh. 410891</p>

KUVA 15. Heikkilän, Rantasen ja Viitalan hautaustoimiston mainokset Porin puhelinluetteloissa 1979-1984 välisenä aikana.

Tiimalasin yleisönosastolla eräs nimimerkki kritisoi yksinkertaistettua suuntaa hautaustoimiston mainonnassa. Hänen mukaansa keskimäärin ottaen hautaustoimistojen ilmoitukset ovat mielikuvituksettomia. Niissä kerrotaan yrityksen nimi, osoite ja puhelinnumero ja lisätekstinä ”Täydellinen hautaustoimisto”. Mielipidekirjoitus ehdottaa, että yksinkertaistettuun muotoon voisi laittaa jonkin kuvan tai ainakin olisi laitettava edes Hautaustoimistojen liiton tunnus, joka olisi näin takuu laadusta.¹²⁷

Tällä puheella laadusta pyritään erottautumaan hautaustoimistoista, jotka eivät kuulu liittoon ja eivät näin täyttäisi laadun kriteerejä. Laatupuhe aktivoitui jo 1900-luvun alussa, vaikka itse laatu-sanaa ei vielä käytetty. Kuitenkin laadun sisältöä määriteltiin jo tuolloin. Tämän puheen sisältöön kuului eritoten vainajan kunnioitus, joka tietyn toimin ja arvoin täytyi. Myös edellä olevat esimerkit mainosten autokuvituksesta kietoutuvat tähän arvolatautuneeseen kokonaisuuteen laadusta. Näitä arvoja on lukuisia, esimerkiksi puhtaus, juhlallisuus ja hienovaraisuus. Ne liittyvät *hyvän kuoleman* käsitteeseen, jolla taataan kulttuurin ja yhteisön jäsenen oikeaoppinen siirtymä elävien maailmasta kuolleiden maailmaan.

On mielenkiintoista tarkastella, millaisten diskurssien kautta ja missä yhteyksissä nämä laadun ominaisuudet toistuvat. Esimerkiksi vuoden 1987 neljännessä Tiimalasin numerossa on julkaistu Suomen Hautaustoimistojen Liitto ry:n ratifioima eurooppalaisten hautausalan järjestöjen liiton ammatillinen julistus. Julistus koostuu kirjoituksen

¹²⁷ Mielipide mainonnasta. Tiimalasi 2/1989, 30-31.

mukaan ”alan erityispiirteet huomioivista eettisistä ohjeista.” Artikkelin kirjaa julistuksen pohjalta kauppaohjeet hautaustoimistoille. Ulkoisiksi vaatimuksiksi luetellaan, että toimiston ulkoisen asun on oltava moitteeton koskien hautaustoimiston sisustusta, henkilökunnan pukeutumista ja käyttäytymistä, hautausautoa ja painotuotteita. Asiakaspalvelussa on tunnettava yleisempien uskontokuntien tavat ja ateistinen käytäntö, asiakasta on palveltava surutilanteen vaatimalla hienotunteisuudella: on kunnioitettava vainajan ja omaisten vakaumusta, omaa vakaumusta ei sovi tuoda esiin, muistettava ehdoton vaittoloovelvollisuus ja annettava asiakkaalle riittävästi aikaa päättää hautajaisjärjestelyistä. Mainonnasta julistuksessa ohjeistetaan muun muassa, että hautaustoimiston markkinointi ei saa rikkoa surutalon kotirauhaa, ja hautaustoimiston mainonnan tulee olla hilyä.¹²⁸

Edellistä byrokratisoitunutta kuolemankulttuuria voidaan purkaa diskurssianalyttisesti. Kuolemaan liittyvät tavat ja käytännöt toistuvat edellisissä tekstikatkelmissa ja artikkeleissa erilaisten diskurssien kautta. Toisin sanoen kuolemaa pyritään hallitsemaan tässä kontekstissa purkamalla se erilaisiin säännöksiin ja määräyksiin. Kuitenkaan itse tavat ja käytännöt ja varsinkaan kulttuurin antamat merkitykset kuolemalle eivät ole juuri muuttuneet vaikkapa sitten 1900-luvun alun kuolemankulttuurista. Ne tulevat ilmi vain eri diskurssien kautta kuin aiemmin. Toisin sanoen, vaikka kyseessä on moderni yhteiskunta, joka rationaalisuutta korostaen toimii byrokratiasolmujen läpi, näyttää siltä, että kuoleman merkitykset on sidottu näihin säännöksiin.

Viitataan kulttuurin antamilla merkityksillä johdannossa esittelemääni kyläyhteisön kuolemankulttuuriin. Vainajan kunnioittaminen, hienotunteisuus ja juhlallisuus ovat asioita, jotka on kirjattu virallisiin säännöksiin ja määräyksiin. Ne ovat kuitenkin myös arvoja, jotka ovat muotoutuneet pitkällä ajalla suomalaisessa hautauskulttuurissa. Kärjistäen sanottuna näyttää siis siltä, että kuolemankulttuurin byrokratisoitumisen takaa löytyy samanlaista uskomus- ja merkitysmaailmaa, joka jaettiin aiemmassa yhteiskunnallisessa tilanteessa 1800-1900-lukujen taitteessa. Tällä en tarkoita, että nämä arvot ymmärrettäisiin samanlaisina kuin aikaisemmin, mutta ne ovat kuitenkin säilyttäneet kehityksensä, jotka varustetaan nykyisyydestä käsin olevilla mahdollisilla merkityksillä.

¹²⁸ Kauppaohjeet hautaustoimistoille. Tiimalasi 4/1987, 7.

4.2.2. Toimistojen muuttunut yleisilme

1970-luvun jälkeen hautaustoimistojen toimitiloihin alettiin kiinnittää enemmän huomiota niiden viihtyvyyden näkökulmasta. Lisäksi liiketilojen suunnittelussa kärjistyi palveluammatin korostaminen. Suomen Hautaustoimistojen Liiton 1980-luvun puolivälin teemana oli hautaustoimiston ulkoinen asu. Tiimalasin artikkeli ”*Hautaustoimiston uusi ilme on raikas ja valoisa*” kirjoittaa seuraavasti: ”Yhä useammassa hautaustoimistossa on havaittu palvelutilojen uusiminen tarpeelliseksi. Perinteiset vanhat tilat ovat epäkäytännöllisiä sekä usein myös sävyiltään ja tunnelmaltaan hiukan ankeita. Hautaustoimistoon saapuvat ihmiset ovat henkilökohtaisesti vaikealla asialla. Hautauspalvelujärjestely on useimmille vieras ja monimutkainen asia, jossa tarvitaan avuksi liikkeen hienovaraista ammattitaitoa. Ympäristö ja ilmapiiri vaikuttavat poikkeuksellisen paljon siihen, millaiseksi ostotilanne muodostuu. Viihtyisä, rauhallinen tunnelma lohduttaa, synkkäsävyinen ahdistaa.”¹²⁹

Pääsääntöinen ja suositeltu muutos toimistolle oli, että ”tummasta ja raskaasta perusilmeestä” päästään eroon. Musta väriyty oli vielä 1900-luvun alkupuolella hautaustoimistojen hallitseva värikartta. Artikkelin *Hautaustoimistojen toimitilojen uudistaminen*¹³⁰ kirjoittaa eri toimistoista niiden uusissa toimitilojaan. Eräs haastateltu hautaustoimiston työntekijä korostaa, että uusien tilojen suunnitteluvaiheessa erityisen tärkeää oli muun muassa se, että asiakkaiden vastaanottotilat ja arkkujen esittelytilat olisivat avaran tuntuiset ja kodikkaat. Hän sanookin, että asiakkailta tullut palaute on ollut positiivista. Asiakkaat ovat mieltäneet, että hautaustoimisto ei olekaan niin synkkä paikka, vaan peräti kodikas. Toinen haastateltava mainitsee tilojen uudistamisen poistaneen haitat, joita aiheutuu, kun asiakaspalvelutilanteessa asiakkaat istuivat lähes arkuissa kiinni ilman minkäänlaista näkösuojaa. Kolmas toimistotyöntekijä mainitsee uusien tilojen luovan rauhallisuutta.

Edellä kuvattu puhumisen tapa liittyy hautaustoimistojen muuttamiseen kodinomaiseksi. Tämä periytyy amerikkalaisista hautaustoimistoista, joita kutsutaan monesti Funeral home -nimellä. Vaikutteita suomalaisten hautaustoimistojen liiketoimintaan on haettu monesti ulkomailta. Vuonna 1975 SHL:n jäsen oli opintomatalla Amerikassa ja kirjoitti, että nämä hautauskodit muistuttivat sisustukseltaan enemmän koteja kuin liikehuo-

¹²⁹ Sisco sisustus: Hautaustoimiston uusi ilme on raikas ja valoisa. Tiimalasi 3/1987, 26-28.

¹³⁰ Hautaustoimiston toimitilojen uudistaminen. Tiimalasi 1/1987, 11-15.

neistoja. Hänen mielestään tästä viihtyvyydestä suomalaisetkin toimistot voisivat ottaa oppia.¹³¹

Hautaustoimistojen liiketilojen uudistuessa muuttui samalla myös niiden värimaailma. Valkoisen värin käyttöä alettiin suosia mustan sijaan. Valkoisen ja vaaleiden värisävyjen käyttö näyttääkin liittyvän ylipäättään toimistojen muutokseen ja tätä kautta kuolemankulttuuriin. Edellisen luvun esitellyssä artikkelissa *Kuuluuko markkinointi hautaustoimistotyöhön* mainosten mustaa väriä pidettiin pelon ja synkkyyden ilmaisijana. Tiimalasin artikkelien valossa näyttääkin siltä kuin hautaustoimistojen kohdalla surun väri olisi muuttunut valkoisesta mustaksi. Tämä juonne piirtyi esiin jo 1900-luvun puolivälin aikana, mutta korostuu 1970-luvun jälkeisessä ajassa yhä enemmän. Vaikka musta on edelleen käytössä suruvaatteissa, on sen rinnalle noussut valkoinen symbolisoimaan kuolemaa. Valkoinen, tai vaaleat sävyt, toistuvat niin arkuissa, urnissa, toimistojen sisustuksessa, vainajan vaatteissa kuin myös hautausautojen värytyksessä. Aiemmin ennen sotavuotia valkoista ei juurikaan käytetty värinä hautajaisissa, vaan musta väri on ollut surun välitön ilmaisija. Tokila-Koskisen mukaan valkoisten arkkujen käyttö lisääntyi selvästi 1920-luvulle tultaessa ja niitä on käytetty yhtä paljon kuin mustia arkkuja. 1960-luvulla arkkujen värit ovat olleet musta, valkoinen tai harmaa, mutta 1970-luvulla tilanne on muuttunut jo niin paljon, että vainajat on haudattu pääasiassa valkoisissa arkuissa.¹³²

Poikkeuksena mustista arkuista olivat esimerkiksi lapsille tarkoitettut arkut, jotka olivat värytykseltään valkoisia. Laura Jetsu on tehnyt katsauksen vainajan rituaaliseen varustamiseen ja toteaa tässä, että lapselle valitaan lähes aina valkoinen arkku, koska sen ymmärretään edustavan puhtautta ja viattomuutta. Erityisesti ortodoksit valitsevat usein valkoisen arkun, sillä sen symbolinen merkitys on ylösnousemus.¹³³ Myös Heikki Makkonen on tutkinut kuolemaa ortodoksisessa perinteessä ja hänen mukaansa valkoinen väri vainajan vaatteissa voidaan tulkita uskoksi uudistuvan ruumiin ylösnousemukseen.

¹³⁴

On vaikea lähteä täsmällisesti jäljittämään, mistä valkoisen värin käyttö on periytynyt hautaustoimistojen käyttöön. Joka tapauksessa sekä itäisellä että läntisellä kirkolla on ollut vahva vaikutus värin muutokseen, sillä myös luterilaisissa hautaustoimituksissa

¹³¹ Hautausalaan tutustumassa USA:ssa. Tiimalasi 4/1975, 4-5.

¹³² Tokila-Koskinen 1989, 24.

¹³³ Jetsu 1996, 208.

¹³⁴ Makkonen 1989, 151.

valkoinen on hautajaisissa yleisesti käytetty väri. Oletusta tukee myös Suomen Hautaus-
toimistojen Liiton vahva kristillinen pohja ja tätä kautta kirkon vaikutus hautaus-
toimistojen käytäntöihin.

Vaaleiden värien käyttö on nykyisinkin hautajaisissa tavallista. Musta sen sijaan katso-
taan soveliaaksi omaisten hautajaisvaatetuksen väriksi. Hautaus-
toimiston käsikirja, joka on suunnattu työnsä vuoksi hautaamiseen osallistuville, ohjeistaa, että ”hautajaiset ovat
surujuhla, jossa asiallisella pukeutumisella kunnioitetaan vainajan ja omaisten lisäksi
koko tilaisuutta.” Käsikirja opastaa, että ”Suomessa tummia vaatteita pidetään sopivina.
Sen mukaan miehillä puku, valkoinen taskuliina, valkoinen paita, musta solmio sekä
mustat sukat ja kengät sopivat hautajaisiin”. Vastaavasti ”naisilla hyvä valinta on esi-
merkiksi tumma jakkupuku tai leninki, mustat kengät sekä mahdollisesti hanskat ja pää-
hine.” Lisäksi oppaan mukaan lähiomaiset voivat osoittaa surua surunapilla, lasten ja
nuorten pitäisi pukeutua hillitysti, arkunkantajien yhtenäinen pukeutuminen olisi suota-
vaa ja esimerkiksi pipo ei ole tarpeeksi arvokas hautajaisiin.¹³⁵

Myös hautaus-
toimistojen julkisin puoli muuttui tänä aikakautena vaaleisiin sävyihin ja
väreihin. Näyteikkuna muuttui neutraaliksi ja paikoin jopa stereotyyppiseksi. Tiimala-
sista poimitussa kuvassa (Kuva 16) toimiston ikkunassa käytetään hyvin vaaleita värejä.
Yleensä toimistojen ikkunalla on verhot, jotka peittävät ainakin osittain toimiston sisäti-
lat katseelta. Näyteikkunalla saattaa olla esimerkiksi uurnia, hautakiviä tai ristejä.

KUVA 16. Hautaus-
toimiston tyypillinen näyteikkuna. Tiimalasi 1987/1.

¹³⁵ Aaltonen 2005.

Työn tehokkuuden ja rationalisoimisen lisäksi uudet tilat muokkaavat tilan tarinankerontaa ja tuovat sen juoneen sävyeroja. Seuraavassa tarkastelen lähemmin, miten uuden mallin mukaiset tilat ohjasivat omaisten, ruumiin, arkun ja hautaustoimiston työntekijöiden kuolemanrituaalien modernia tarinaa lavasteissa, joita olen edellä kuvaillut.

4.2.3. Ruumiin tilat ja paikat kaupunkiympäristössä

Modernisaation myötä sairaalamiljöössä kuoleminen on normaalia, ja kotona sattunutta kuolemaa pidetään epänormaalina. Tämä johtuu Pentikäisen mukaan siitä, että suomalaisessa yhteiskunnassa on omaksuttu periaate, jonka mukaan yhteisön tasapainoa häiritsevät asiat eristetään tehtävään erikoistuneiden henkilöiden toimesta ja kuoleman on käynyt tässä järjestelyssä samoin.¹³⁶ Hautaustoimistot ovat yksi osa tätä ruumiin hävittämisen byrokraatiaverkosta.

Vainajan kodinpiiristä irtaantuminen oli oleellinen tapa agraarisessa kyläyhteisössä, joka näkyi edellisessä pääluvussa huolimatta siitä, että elettiin jo kaupunkiympäristössä. Pentikäinen on kuvannut tätä irrottautumista ”monikynnyksiseksi siirtymäksi kodin reivieristä kuolleiden kaupunkiin”. Siirtymään liittyi monia varokeinoja, joilla taattiin kuolleelle ja omaisille rauha.¹³⁷ Tästä syystä kodin piiristä irtaantuminen on ollut tärkeä rituaali kyläyhteisöissä. Davidsson-Bremborg on jakanut hautaustoimiston tehtävät viiteen osa-alueeseen; ruumiiden, rituaalien, logistiikan, lain ja suremisen alueisiin.¹³⁸ Samat alueet voi löytää suomalaisesta hautauskäytännöstä. Irttaantuminen kattaa osittain Davidsson-Bremborgin esittämät logistiikan ja rituaalien alueen. Toisin sanoen aikaisemmin yhteisössä merkityksellinen rituaali on muuttunut byrokraatiaksi, logistiikan keinoin ratkaistuksi ongelmaksi. Näin on tapahtunut muillekin kyläyhteisön kodinpiiristä irrottautumiseen liittyville rituaaleille. Samalla itse rituaalin sisältö on vaihtunut perustelluksi modernin rationaalisuudesta käsin. Modernisaatio on pirstonut rituaalit erilaisiin elämän ja kuoleman hallinnan alueisiin, joiden hoitaminen on siirtynyt tehtävään erikoistuneiden ammattilaisten hoidettavaksi.

Pihapiirin koristeleminen havuilla, vainajan arkkuun laittaminen ja arkun sijoittaminen hyvästeltäväksi havumajaan ovat olleet irtaantumiseen liittyviä rituaaleja. Erään haastateltavan mukaan ”haotus” oli merkki siitä, että talossa oli käynyt kuolema. Portille ase-

¹³⁶ Pentikäinen 1990, 201-202.

¹³⁷ Pentikäinen 1990, 72.

¹³⁸ Davidsson-Bremborg 2002, 192-232.

tetut kuuset viestivät, että tällaisen portin kohdalla oli sopivaa hiljentää vauhtia ja olla meluamatta.¹³⁹ Urpo Karihaaran mukaan havuja ja kuusia surukodin pihassa käytettiin yleisesti vielä 1960-luvun alkupuolella, mutta 1980-luvun puolivälissä enää vain maa-seudulla. Hautaustoimistot toivat kadulle portin pieleen kuuset ja silputusta kuusenhaosta tehtiin pihasta lähtevä ohjauskäytävä. Vainajaa ei välttämättä säilytetty kotona, vaikka piha havutettiin. Havujen käyttö on kertojan mielestä ikivanha perinne, joka on muotoutunut käytännön sanelemasta tavasta. Vainajat on kääritty ennen kesäaikoina hakoisiin, joiden parkkihappo säilytti ruumiin.¹⁴⁰

Tapa havuttaa pihapiiri on hävinnyt vähitellen, kuten myös ylipäätään pihapiiristä irrottautuminen. Eräs haastateltava muistaa äitinsä hautajaiset vielä vuodelta 1950. Äiti kuoli kotona ja Rantasen hautaustoimiston väki laittoi hänet vaalean-harmaaseen arkkuun. Arkkua säilytettiin tiilirakennuksessa, jossa sijaitsivat sauna ja pesutupa. Arkun alle ja ympärille tuotiin jäitä, joita aika ajoin vaihdettiin, jottei ruumis alkaisi haista. Arkun ympärillä oli myös kukkia, kynttilöitä ja kuusia. Vainaja oli itse toivonut eläessään, että häntä ei kuoleman jälkeen vietäisi pois kotoa odottamaan hautaamista.¹⁴¹ Toinen kertoja muistaa kuinka vuonna 1954 äidin hautajaisissa Rantasen hautaustoimisto tuli laittamaan vainajan arkkuun. Vainajalle laitettiin arkkuun pieni valkoinen kasvoliina ja valkoinen peitto. Vainaja oli kaksi yötä kotonaan, sitten arkku siirrettiin siunauskappeliin.

142

Kolmas kertoja muistaa kuinka 1940-luvulla hautajaisissa tilattiin arkku Heikkilän hautaustoimistosta ja toimisto hoiti vainajan arkkuun kunnalliskodissa. Hautaustoimisto huolehti hautajaispäivänä pienet kuuset portin pieliin ja teki pihasta lähtevän hakotien, joka kaartui pienen matkaa tiellä siihen suuntaan, minne vainaja vietiin siunattavaksi. Hakotiessä vain reunat oli havutettu. Havut olivat pihassa päivän, jonka jälkeen hautaustoimisto tuli hakemaan ne pois ja vei seuraavaan paikkaan. Myöhemmin vuonna 1971 kuoli kertojan äiti, ja vainaja asetettiin kunnalliskodissa ”ruumispaareille” paita yllään ja lakana peittona. Lakanan etupuolelle taiteltiin lakanasta risti, jonka keskelle asetettiin kukkanen. Tapana oli antaa ruumiin olla näillä paareilla kolme tuntia. Tässä tilassa omaiset tulivat katsomaan vainajaa. Tämän jälkeen hautaustoimiston väki laittoi vainajan arkkuun.¹⁴³

¹³⁹ Porilaista kansanelämää 1860-1980, Kaarina Vaalanto.

¹⁴⁰ Porilaista kansanelämää 1860-1980, Urpo Karihaara.

¹⁴¹ Porilaista kansanelämää 1860-1980, Kaarina Vaalanto.

¹⁴² Porilaista kansanelämää 1860-1980, Impi Rosnell.

¹⁴³ Porilaista kansanelämää 1860-1980, Vappu Hankaankorpi.

1950-luvulla Rantasen hautaustoimiston johtoon siirtynyt haastateltava kertoo hautajais-
ten muutoksesta vastaavasti:

*”Mutta kyllä se munkin aikana (1950-) jo alko yleistymään että väheni väki ja just tuo-
kin ettei oltu enää esimerkiksi siinä kun vainaja haetaan sairaalalta ja pannaan ark-
kuun. Ei kaikki enää halunnut. Mää muistan ku mieheni ei sitten enää niin usein viime-
sinä vuosina käyntykään laittamassa vainajia arkkuun esimerkiksi kotona mutta aika-
semmin se oli yleisempää. Yleensäkin että kotona kuoltiin ja et käytiin laittamassa vai-
naja arkkuun kotona. Ja ihan viimisiin saakka (1960-luvulle asti) meillä kävi semmosii
asiakkaita, että onko se ihana mies vielä täällä. Mää sanoin että ketä mahdatte tarkoit-
taa (...) Ja sit kun ne rupes selittämään että sinä ja sinä vuonna meidän äite laitettiin
arkkuun ja me kateltiin kun se mies tällai nosti meidän äidin sinne arkkuun (...) Että se
oli hänellä niin syvässä, se kunnioitus ja tämä tapa kohdella vainajii.”¹⁴⁴*

Edelliset lähteet kuvaavat rituaalien muutosta. Vaikka sairaalakuolema oli jo 1950-lu-
vulta lähtien yleistä, niin monelle on ollut tärkeää, että hautajaissaatto on kuitenkin läh-
tenyt kotoa. Silloinkin kun vainaja on haettu sairaalan ruumishuoneelta, on saatettu kier-
tää kodin kautta. Näyttää siis siltä, että vainajan arkkuun laittaminen, sen valmistaminen
lähtöön, ja lopullinen irrottautuminen pihapiiristä ovat jäänteitä menneisyydestä ja ri-
tuaaleista, jotka pyritään ylläpitämään, vaikka elämänpiirin raamit ovat vaihtumassa ja
korvautumassa uusilla käytänteillä. Pyrkimys pitää rituaalit muuttumattomana korostaa
tapojen vahvaa merkityssisältöä rituaaliin osallistujille. Lähteistä voidaan myös lukea
hautaustoimistojen aktiivinen rooli osana hautajaisia. He ylläpitivät sellaisia tapoja, jot-
ka ovat aikaisemmin kuuluneet vainajan perheen hoidettavaksi. Nämä tavat ovat 1900-
luvun alusta lähtien vähitellen siirtyneet hautaustoimistojen työntekijöiden haltuun.
Näin ollen omaisten osallisuus rituaaleihin on vähentynyt. Tämä on tehnyt hautaustoi-
mistojen työntekijöistä rituaalisen työn tekijöitä ja omaisista rituaalin seuraajia.

Kaiken kaikkiaan vuosien 1960-1990 välisenä aikana tapahtui muutos, jossa tavallisesti
kuoltiin sairaalassa eikä enää irrottauduttu kodinpiiristä. Modernisaatio erotti toisistaan
sekä kodin ja kuolinpaikan että omaiset ja vainajan. Muutosprosessi voidaan nähdä kah-
den erilaisen maailmankuvan limittäytymisenä tai kerrostumisena, jossa toinen ottaa lo-
pulta valta-aseman. Agraarisen kyläyhteisön maailmankuva perustui kodinpiiriin ja ulko-
puolisen erottautumisen väliseen eroon. Tämä maailmankuva muodostui, kun siirryttiin

¹⁴⁴ Rantasen hautaustoimisto, Anja Heinonen.

eräkulttuurista kaskeamisen kautta maanviljelykseen. Maailma supistui niin, että asetettiin paikalleen ja oltiin sidoksissa paikkaan. Samalla maailma jakaantui omiin ja vieraisiin alueisiin. Tämä muutos heijastui myös kuolemankulttuuriin. Suhde omaan ja ulkopuoliseen tuli keskeiseksi sekä konkreettisesti rajamerkityksessä että abstraktien mielen kategorioiden kautta. Tästä maailmankuvallisesta muutoksesta juontuu myös käsitys kuolemasta tuonpuoleisena eli rajanylityksenä, joka merkitään rituaaleina.¹⁴⁵

Uskontotieteilijä Veikko Anttonen onkin esittänyt, että ihmisyhteisöt ovat asutushistoriallisesta näkökulmasta luoneet erilaisia käsitejärjestelmiä haltuun otettujen tai valloitetujen maa-alueiden perusteella. Paikalleen asettuneissa maanviljelyskulttuureissa viljelysmaasta tuli arvon mitta. Mittaamisessa korostui maa-alueen rajaaminen ja kasvun takaaminen erilaisten hedelmällisyysrituaalien kautta. Ajatus oman ja ulkopuolisen rajaamisesta siirtyi myös abstraktioihin eli maailmankuvaan. Anttonen asettaakin symboliseen rinnastussuhteeseen ihmisruumiin ja territoriaalisuuden, jolloin oman ja ulkopuolisen maa-alueiden rajaaminen näkyi myös rituaalielämässä, jolla rajapintaa hallittiin.¹⁴⁶

Anttonen kirjoittaa, että ”Kulttuurin – erityisesti kansanomaisen kulttuurin – käsitteeseen ovat olennaisesti kuuluneet ajatukset ”omasta elämänpiiristä” ja siihen sisältyvästä arvoperusteisesta jaottelusta sisäiseen ja ulkoiseen tilaan sekä yhteisöllisen tiedonmuodostuksen perustavia kategorioita erottavista käsitteellisistä rajoista ja rajakohdista, jotka ihmiset ottavat joko tietoisesti tai tiedostamattomasti huomioon ajattelussaan ja käyttäytymisessään. Tila- ja paikkakategoriasta toiseen tapahtuvat rajojen ylitykset tai siirtymät ovat useimmiten joko yhteisöllisesti ritualisoituja tai vakiintuneiden kontrollimekanismien alaisia siksi, että niiden merkitys ulottuu läpi koko yhteiskunnan kulttuurisen konstituution. Niitä säädellään kaikissa yhteiskunnissa sellaisilla arvoladatuilla vastakohdilla kuten kotoinen vs. vieras, sallittu vs. kielletty, hyvä vs. paha, puhdas vs. Likainen.”¹⁴⁷

Tätä taustaa vasten voidaan paremmin ymmärtää kuolemankulttuurin murrosta kyläyhteisön ja modernin kaupungistuneen tavan välillä, näiden kahden kulttuurisen mallin liukumista päällekkäin. Esittelin johdannossa, kuinka Outi Fingerroos kritisoi tutkimuksessaan klassisten rituaaliteorioiden kaavamaisuutta¹⁴⁸. Hän rakentaa rituaalien

¹⁴⁵ Sarmela 1995, 31-36.

¹⁴⁶ Anttonen 1996, 93-99 ja Fingerroos 2006.

¹⁴⁷ Anttonen 1996, 19.

¹⁴⁸ Katso luku 1.3.2.

merkityksen kulttuurinsisäisistä lähtökohdista käsin ja huomauttaa, että esimerkiksi Johanneksen maaseutukylissä rituaalit suoritettiin moniosaisemmin ja monimuotoisemmin kuin kaupunkiympäristössä. Rituaaliprosessi kulki Fingerroosin mukaan tiettyä kaavaa ja se poikkesi oleellisesti klassisten siirtymärituaalien kolmiosaisesta mallista ¹⁴⁹. Fingerroosin mukaan rituaalisia toimia rytmittivät toistuvat ruumiin paikanvaihdokset ja hyvästijätöt. Ruumis seurasi erilaisia hyvästelyrituaalein merkittyjä ruumiin paikanvaihdoksia. Fingerroosin tutkimus osoittaa siis, että on löydettävissä erilaisia kerrostumia ja hienovaraisia merkitystihentymiä siirtymärituaaleista. ¹⁵⁰

Päädyin samankaltaiseen tulokseen proseminarityössäni¹⁵¹. Huomasin tiettyjen virsien toistuvan useasti samalla paikalla. Virsiä laulettiin myös tietyissä tilanteissa, kuten vainajan arkkunpanon yhteydessä ja silloin, kun arkku tuotiin pihan havumajaan. Ja edelleen, kun lähdettiin pihapiiristä saattamaan vainajaa hautausmaalle, laulettiin aina lähtövirsi. Virret ilmaisivat siis eräänlaisia tilan vaihdoksia niin, että hautajaisiin osallistujat tiesivät, mitä kulloinkin tapahtuu. Näin he jakoivat hiljaisen tiedon oikeasta toimintavasta ja hautajaiskaavasta. Vainajan pihapiiristä irtaantuminen ja siirtäminen oli siis monipolvinen prosessi, joka purkaantui vasta viimeisten rituaalien lopuksi. ¹⁵²

Kun verrataan tämän luvun aikakaudella muotoutunutta hautauskulttuuria edellä esitetyjä vasten, huomataan modernisaation pirstouttava vaikutus kuolemankulttuuriin. Se erottaa kuoleman hoitamisen monelle taholle ja samalla myös hautauskulttuurin aineellinen ja aineeton kulttuuri erottuvat toisistaan. Yhtäällä hautaustoimisto ottaa hoitaakseen kuolemankulttuurin perinnön ja toisaalle jää omaisten sureminen ja heidän henkilökohtainen rituaalinen irrottautumisensa vainajasta. Tämän mukaisesti myös itse vainaja erotetaan omaisista. Tätä hautajaisten modernin yhteiskunnan kaavaa tai rituaaliprosessia voidaan tulkita edellä esiteltyllä tavalla. Ruumiin käsittelemisen käsikirjoitus voidaan heijastaa rituaaliteorioiden mukaisesti. Vainajan huomataan tällöin liittyvän erilaisiin paikanvaihdoksiin ja tiettyyn formaaliseen käytökseen, joka mahdollisuuksien mukaan pyritään säilyttämään. Tämä siitäkkin huolimatta, että näitä siirtymiä ja paikkoja ei suinkaan perustella jonkin menneisyyden traditionaalisten rituaalien tai uskomusmaailman mukaisesti, vaan rationaalisuuden, modernin yhteiskunnan tärkeimmän uskonopin mukaan. Yhtäältä rituaalien voidaan nähdä pirstoutuneen Davidsson-Bremborgin tutkimuksen mukaisiin kategorioihin *ruumis, rituaali, laki, sureminen ja logistiikka*.

¹⁴⁹ Tarkemmin siirtymärituaalia olen kuvannut johdannossa käsitteiden yhteydessä.

¹⁵⁰ Fingerroos 2004, 203-218.

¹⁵¹ Katso luku 2.2

¹⁵² Kettunen 2005.

Näiden formaalisten paikanvaihdosten ja rituaalien mukaisesti omaiset ja vainaja käyvät läpi erilaisia solmukohtia, joissa monesti hautaustoimiston työntekijät ovat opastajina. Ensinnäkin vainaja kuolee sairaalassa, jossa ruumis myös säilytetään. Jos kuolema on tapahtunut kotona, hakee hautaustoimisto sen sieltä. Tämän jälkeen omaiset ovat hautaustoimiston kanssa yhteydessä. Hautaustoimisto hoitaa juoksevat asiat ja arkuttaa vainajan. Sen jälkeen hautaustoimistojen rooli kapenee hautajaisten järjestelyssä kirkon ottaessa siunauspäivänä enemmän vastuuta. Näin hautajaisiin liittyvät rituaaliset toimet sirpaloituvat erilaisten tahojen kesken. Toimintojen kokonaisuus on rikkoutunut. Tarkoitin kokonaisuudella sellaista rituaalien ja tapojen yhtenäisyyttä, joka on traditionaalisessa yhteiskunnassa välittömästi kytkenyt yhteen vainajan koko yhteisön ja hautajaisprosessin.

Hautaustoimistoja voidaan tässä kohtaa tarkastella Hänel Dagmarin soveltamalla sosiaalisen teatterin teoriolla¹⁵³. Teoriassa ”hautausesitys” jakaantuu teatterimaisesti sekä yleisöön ja näyttelijöihin että näyttämöön ja takahuoneeseen. Siinä omaiset ovat yleisön osassa ja hautaustoimistot järjestävät esityksen ruumiin (arkun) vaihdellessa paikkaa takahuoneiden ja näyttämöiden välillä. Hänel on jakanut hautaustoimiston tehtävät kuuteen osa-alueeseen. 1) ensimmäinen yhteydenotto hautaustoimistoon, 2) ruumiin noutaminen, 3) asioiden sopiminen hautaustoimistossa, 4) hautausjärjestelyt, 5) vainajan esille tuominen jäähyväisiä varten ja 6) hautaaminen.

Nämä osa-alueet voidaan luokitella sen mukaan, miten ne istuvat sosiaaliseen teatteriin. Osa vaiheista on julkisia ja ne tapahtuvat näyttämöllä. Osa vaiheista on takaosassa yleisöltä piilossa. Tähän takaosaan yleisöltä on pääsy kielletty. Se on sosiaalisten roolien ja naamioiden riisuutumispaiikka ja hautajaisten rekvisiitan säilyttämiseen tarkoitettu tila. Etunäyttämöllä on käynnissä varsinainen näytelmä, jossa sovitaan hautajaisjärjestelyistä ja arkusta asiakkaan kanssa. Takanäyttämöllä tapahtuu varsinainen työ, jossa ruumista käsitellään. Siellä muun muassa laitetaan arkku valmiiksi, hoidetaan ruumiin arkuttaminen ja kuljetetaan se ruumishuoneelta kappelille. Takanäyttämö on näin ruumiille kuuluva näkymätön sijoituspaikka, kunnes se tuodaan etunäyttämölle katsottavaksi.

Porin hautaustoimistojen toimintaa voidaan tulkita yhtäläillä Hänelin esittelemän mallin mukaisesti. Voidaan sanoa, että tämä uuden mallin mukainen näytelmä toteutui 1950-luvun jälkeen, kun hautaustoimistot muuttuivat tiloiltaan arkkupajoista palveluliikkeik-

¹⁵³ Hänel 2003, 49-53.

si. Tätä myöhemmin palveluammattimaisuus ja sen mukainen näytelmän kaari korostuvat yhä enemmän hautaustoimistojen tilankäytössä ja palvelussa. Tiimalasin artikkelit kertovat paljon tästä muutoksesta. Niiden huolenaiheena oli vanhanaikaisten tilojen uudistaminen ja se, miten esimerkiksi arkut tulisi sijoittaa liikehuoneistoon. Tilat eroteltiin niin, että ensimmäiseksi asiakas kohdataan pienessä odotustilassa tai toimistomaisessa huoneessa. Näiden lisäksi eroteltiin erikseen nurkkaus arkuille, joka on osittain tai kokonaan peitetty. Näitä tiloja voi luonnehtia näyttämöiksi, joissa omaiset ottavat yleisönä osaa hautajaisnäytelmään. Näyttämöiden takahuoneet ovat poissa yleisön nähtäviltä. Lasken näihin takahuoneisiin kuuluvan myös ruumishuoneen, jossa vainaja arkutetaan, ja kappelin, jonne vainaja ennen siunausta viedään.

Arkun ja vainajan sijaitseminen eri paikoissa eri aikaan luovat modernin hautajaiskäytännön mukaisen näytelmän. Toisinaan vainaja (tai arkku) näyttäytyy yleisölle tietyissä tilanteissa poistuakseen jälleen takahuoneisiin näytelmän juonen edetessä. Esimerkiksi arkun valitsemisen ja sen kuntoon laittamisen jälkeen omaisella on mahdollisuus olla mukana arkuttamisessa. Tämän jälkeen vainaja ei enää ilmaannu näyttämölle. Kirkossa arkku esiintyy toki näyttämöllä, mutta ei enää ihmisenä vaan vainajana, konkreettisesti arkkuun suljettuna poissa elävien joukosta. Anttosen mukaan kirkko on tässä mielessä pyhä paikka. Se on rajapinta kategorian ja epäkategorian välillä. Kuolinhetken ja siunaamisen välisenä aikana, ennen kuin ruumis tuodaan kirkkoon, on se kirjaimellisesti saastuttava ja kielletty, vaarallinen ja nimetön. Vasta kirkon rajapinnassa tapahtuu muodonmuutos yhteisön julkisesti hyväksymänä.¹⁵⁴ Tässä prosessissa elävästä tulee kuollut ja vastaavasti kuolleesta vainaja.

Edellä kuvattua modernin juonenkulkua voi vertailla aikaisemmin esiteltyihin kyläyhteisön hautajaistapojen tulkintoihin, erityisesti erilaisiin paikanvaihdoksiin ja hyvästijättöihin. Tulkitsen, että modernista ympäristöstä löytyy samanlaisia paikanvaihdoksia, vaikka ne ovatkin pirstaloituneet eri instituutioiden hallittaviksi ja ovat tällä tavalla monimutkaisemmin yhteen koottavia. Tarkoitan tällä niin latourmaista yhteiskuntakäsitystä kuin myös osittain Giddensin jälkitraditionaalista. Näissä moderni yhteiskunta voidaan kokonaisuudessaan ymmärtää antropologisesti. Yhtä merkittävää osaa draaman kaareissa näyttelee hautaustoimistot. Tässä tutkimuksessa keskityn vain hautaustoimistojen osaan, mutta kiinnostava aihe olisi vainajan omaisten näkökulmasta tehty tutkimus, jossa seurataan hautajaisten etenemistä kuolinpäivästä hautaukseen. Millaisia merkityksiä kuol-

¹⁵⁴ Anttonen 1996, 77.

leelle annetaan missäkin vaiheessa? Miten modernissa kaupunkiympäristössä koetaan irtaantuminen elävistä? Milloin vainajan ei katsota enää lukeutuvan elävien joukkoon? Vainajan kulkeminen tällaisen pirstaloituneen näytelmän ja lavasteiden läpi on merkinnyt modernille kuolemankulttuurille sitä, että kuolema on tullut ihmisille yhä etäisemmäksi. Edellä kävi ilmi, kuinka kuolemaa symboloivat kuvat ja sanat köyhtyivät, lopuivat kokonaan, tai niiden välimatka kasvoi suuresti symbolisoivaan sisältöön nähden. Tätä alleviivasi mielestäni kuoleman neutraali käsittely, sen siirtäminen syrjään, kun toimistoiden yleisilme, arkut ja uurnat muuttuivat vaalean sävyisiksi. Nämä muutokset viittaavat juuri siihen etäisyyteen, jonka omaiset ja vainaja toisistaan ottivat, kun niiden väliin asettui hautaustoimistojen etäännyttävä symboliikka.

4.3. Hautausalan kielioppia rakentamassa – Tiimalasi opettajana ja ohjeistajana

Edellä olen analysoinut hautaustoimistojen mainoksia, esineistöä ja liiketiloja, joiden muuttunut kieli kuvaa mielestäni hyvin kuolemankulttuurin muutosta 1900-luvun alun tilanteesta. Muutos liittyi kokonaiseen puhetapaan ja ammattikuvan muutokseen hautausalalla. Seuraavassa lähdenkin jäljittämään edellisten mainoskuvien viitoittamaa tietä ja sitä, miten myös hautaustoimiston työntekijöiden ammattipuhe rakentui samansuuntaisesti. Tämä liittyy ammattikuvan muutokseen. 1900-luvun puolivälin jälkeen hautaustoimistojen muuttuessa palveluammattimaisemmiksi, arkkujen valmistuksen siirtäessä teolliseksi, toimenkuvan laajentuessa ja muuttuessa hautajaisjärjestelyjen pääasialliseksi toimijaksi, on niiden rooliin hautauskentällä alkanut liittyä surutyö vainajan omaisten kanssa tai ainakin toimiminen surutyön alkuunsysäävänä voimana. Surutyön käsite merkitsi psykologisen diskurssin ilmaantumista hautausalan puheeseen. Vielä edellisen pääluvun aikarajauksessa ei tullut esille hautaustoimistojen rooli surun asiantuntijoina, mutta erityisesti 1970-luvun vaihteesta alkaen esiintyy Tiimalasin kirjoituksissa puhetta surusta ja toimistojen roolista surutyössä. Tässä luvussa tulen Tiimalasin artikkelien pohjalta hahmottelemaan sitä, mistä rakentuu hautaustoimistojen kielenkäyttö. Miten ja millä ilmauksilla kuolemasta alettiin puhua?

*Kuolema ja suru – haaste parantavalle yhteisölle*¹⁵⁵ artikkeli on yleistä puhetta yhteisön merkityksestä kuolemantapauksien kohdalla. Rivien välistä on kuitenkin luettavissa hautaustoimiston rooli omalta osaltaan ”parantavana yhteisön jäsenenä”. Artikkelin kir-

¹⁵⁵ Esko, Martti: Kuolema ja suru – haaste parantavalle yhteisölle. Tiimalasi 4/1975, 2-3.

joittaa, että ”Kuoleman ja surun kohtaamisessa ei oikeastaan kukaan voi toista suoraan opettaa. Nuo sanat ja opit eivät koskaan voi olla varastossa. Aina on kysymys meistä hoitavassa palveluammattissa toimivista yksilöinä, meidän persoonastamme, uskalluksestamme kohdata elämämme kipeimpiä kysymyksiä. Aina on synnyttävä kuulemisen tilanne. Ihmisen olisi kohdattava ihminen, eikä vain ajatustapa toista ajatustapaa.”

Toinen artikkeli *Hautaustoimisto kuuntelee – Hautaustoimiston palveleva rooli* on sekä puhetta surusta. Se myös korostaa eräänlaisen terapeutin asemaa.

”Usein tulee tilanne, että tämä asiakkaamme –lähimmäisemme- rupeaa purkamaan ei ainoastaan sen hetkistä suruaan, vaan kertynyttä elämäntaakkaa, jota on vuosia joutunut sydämessään raahaamaan. Tässä tilanteessa meidän on oltava sydämellämme kuunteleva kanssavaeltaja. Vaikka tärkeintä on tässä vaiheessa, että kuuntelemme, joutuu siinä pyytelemään itselleen sopivia sanoja tai elettä, joka kertoo, että häntä on myötäeläen kuunneltu. Vasta tämän jälkeen päästään jatkamaan käytännön asioiden hoitoa.”¹⁵⁶

Seuraavassa artikkelissa surun asiantuntijan rooli tulee esille vielä selkeämmin. *Surupsykologiaa hautaustoimistoille – Minun luonani saa itkeä* -artikkelissa Ruoholahden hautauspalvelun työntekijä kertoo seuraavaa:

”Joudumme kohtaamaan shokkaantuneen ihmisen. Jokainen on jossain määrin. Monet itkevät. Otan olkapäistä kiinni, annan koskettavaa tukea. Minun luonani saa itkeä. Asiakkaan kanssa on pysyttävä tyynenä, mutta ei ulkopuolisena. (...) Tässä työssä oppii näkemään ihmisten surun taakse, elettyyn elämään. Jos omaisilla ja vainajalla on ollut hyvä suhde vailla ylimääräisiä painolasteja, surukin on helpompi kestää. Suru on vuolaista, se valuu pois, muuttuu kaipaukseksi ja yhteisiksi muistoiksi. Jälleen voi katsoa eteenpäin. (...) On toisenlaista olla hautaustoimiston pitäjä kuin kenkäkaupan myyjä. Tässä on kysymys toisenlaisista asioista, liikutaan henkisellä tasolla ja perimmäisten kysymysten äärellä.”¹⁵⁷

Tiimalasin artikkeleissa tulee esiin nyt painotus, joka ei ilmennyt vielä sen alkuvuosien kirjoittelussa juuri yhtään. Hautaustoimistojen palveluammattimaistuminen ja hautauskulttuurin esineiden vähentyminen hautausalalla muutti ammatin luonnetta niin, että alettiin korostaa hoidettavia hautausasioita. Tiimalasi ohjeisti hautaustoimistoja tähän uuteen käytäntöön. Johdannossa esittelemäni modernisaation luonteeseen kuuluu tradi-

¹⁵⁶ Jokela, Hilikka: *Hautaustoimisto kuuntelee – Hautaustoimiston palveleva rooli*. Tiimalasi 1/1985, 8-9.

¹⁵⁷ Nevalainen, Maija: *Surupsykologiaa hautaustoimistoille – Minun luonani saa itkeä*. Tiimalasi 4/1987, 18-19.

tionaalista yhteisöä ja yhteiskuntaa hajottava vaikutus. Modernisaatio vaikutti perheiden ja sukujen yhdessä pysymiseen alueellisesti, sillä kiinteän keskuksen omaavia paikkoja ei enää ollut. Ulkopiiri, periferia ja sisäpiiri, joihin yhteisöt ennen kiinnittyivät, eivät olleet enää niin merkityksellisiä. Edellisistä tekstikatkelmista ilmaukset *kanssavaeltaja*, *lähimmäisemme* ja *parantavan yhteisön jäsen* liittyvät tähän katoavaan yhteisöllisyyteen. Tätä kautta hautaustoimistot eivät ainoastaan omaksuneet asiakaspalveluammattia, vaan samalla ne saivat myös haltuunsa henkisen osan hautausperinteestä. Tämä tarkoitti myös omaisille kuulunutta yhteisöllisyyttä. Kuoleman aiheuttama tragedia ikään kuin ulkoistettiin kuoleman työntekijöille hautaustoimisto mukaan lukien.

Hautaustoimistojen työntekijöiden rooli onkin tällä aikakaudella muotoutunut hautajais-ten opastajiksi tai auttajiksi. He ovat alkaneet tehdä niitä toimia, jotka ennen lankesivat omaisille ja puhua sitä kieltä, mikä kuului ennen yhteisölle. Monet tutkijat pitävät, että ehkä merkittävin muutos kuolemankulttuurissa on yhteisöllisyyden katoaminen, sillä kyläyhteisöön verrattaessa elämänkausiritit on koettu kollektiivisiksi tapahtumiksi, ja kuolinhetkeä saatettiin kokoontua odottamaan koko kylän voimin. Kuoleman rituaalinen kaava oli paitsi julkinen myös vaiheittain etenevä: se riisui vähitellen kuolevan yksilöllisyydestään.¹⁵⁸

Edellisissä esimerkkiartikkeleissa puhutaan enää hyvin vähän itse kuolemasta. Sen sijalle alkoi muodostua kielioppi, joka korosti jäljelle jäävän elämän hoitamista ja kuolemansurun terapoimista. Tällä oli arkielämässä samankaltainen etäännyttävä vaikutus kuolemaan kuin edellisissä luvuissa analysoiduilla toimitilojen, mainosten ja yleensä julkisivun muutoksilla. Oikeastaan voitaisiin sanoa, että nämä muutokset kuoleman etääntymisessä kulkivat käsi kädessä modernin yhteiskunnan kanssa. Hautaustoimistojen muokkaantuminen vähitellen terapeuteiksi oli yhtäläillä passiivista kuin aktiivista. Yhtäältä valta kuolemankulttuurin henkisenä asiantuntijana lankesi hautaustoimistoille hautajaisperinteen myötä. Toisaalta hautaustoimistojen aktiivinen rooli hautajaisten järjestelijänä liittyi alan professionaalistumiseen. Tämä uuden kielenkäytön opiskeleminen ja sitä kautta puuttuvan yhteisöllisyyden sijaistaminen oli oleellinen osa-alue hautausperinteen hallitsemisessa.

Kuolema käsitteenä alkoi hävitä niin mainoksista, hautaustoimistojen julkisivusta kuin myös kielenkäytöstä, mutta toisaalta kuolemapuhe alkoi liikkua erilaisissa diskursseissa

¹⁵⁸ Paulaharju 1924; Pentikäinen 1987, 40-41 ja Sarmela 1981, 16.

kuin aiemmin. Tällä aikakaudella kuolema tuotetaan esiin terapeuttisen diskurssin kautta. Edellä olevista tekstinäytteistä voidaan poimia ilmaisuja, jotka tukevat tätä johtopäätöstä. Ilmaukset kuten *shokkaantunut, suru, katsoa eteenpäin ja kuuleminen*, joka toistuu neljä kertaa teksteissä, voidaan liittää terapeuttiseen diskurssiin. Ilmaukset kuten *perimmäisten kysymysten äärellä, joutuu pyytelemään ja henkisellä tasolla puolestaan* viittaavat Tiimalasin uskonnolliseen luonteeseen. Tiimalasin artikkelit kuvaavat hyvin sitä rakentumisprosessia, joka pedattiin hautaustoimistojen rooliksi. Myöhemmissä Tiimalasin numeroissa ei ole samankaltaista ohjeistusta. Nämä roolit ovat myöhemmässä vaiheessa muodostuneet itsestään selviksi totuuksiksi siitä, millainen hautaustoimiston kielenkäyttö ja rooli hautauskulttuurin kantajana on. Tiimalasilla oli siis ohjeistuksen kautta normeja tuottava rooli.

4.4. Perinteen haltijat

Edellisessä pääluvussa kuvailin, millä tavoin hautaustoimistot perivät suomalaisen hautausperinteen. SHL toi tätä perinnettä esille 1970- ja 1980-lukujen aikana Tiimalasin kautta sekä suoranaisesti että epäsuorasti. Suoranaisiin hautausperinteen julkituomisiin kuuluu esimerkiksi Tiimalasin artikkeli *Katoaako hautausalan perinne*, jonka tarkoituksena on käynnistää keräys hautausalaan liittyvistä materiaaleista. Artikkelin kirjoittaja toteaa ”Yhteiskunnallisen muutoksen myötä hautausalalla tapahtuneet muutokset ovat olleet merkittäviä. Lyhyelläkin aikavälillä voimme havaita muutoksia tapahtuneen hautausmaissa, kuljetuskalustossa, lainsäädännössä, arkkumalleissa, pukeutumisessa jne. (...) Koska alamme tiedon ja perinteen säilyttäminen on tärkeää, olemme päättäneet kartoittaa sen materiaalin ja tiedon määrän mitä alalta on löydettävissä. (...) Vaalikaamme perinteitä, säilyttäkäämme tieto myös tuleville polville.”¹⁵⁹

Toisessa artikkelissa *Hautaustoimisto vaalii perinteitään* kirjoitetaan Joensuulaisen hautaustoimiston entisöimästä vuoden 1939 hautausautosta. Hautaustoimiston työntekijä kertoo, että ” (...) viisikymmentä vuotta vanhassa, tammipuulla ja alkuperäiskankailta entisöidyssä autossa on jotakin sellaista arvokkuutta, jota teollisesti valmistetuista ei tapaa. Hautausautoon suhtaudutaan enemmän tai vähemmän typeryneesti ja kääntämällä katse muualle. Tätä historiallista autoa uskalletaan katsoa kohti. Miltei jokaisen kasvoille tulee valoisa ilme. Tuntuu kuin kuolemaan suhtauduttaisiin luontevammin.”¹⁶⁰

¹⁵⁹ Laurè H, Lasse: Katoaako hautausalan perinne? Tiimalasi 4/1985, 5.

¹⁶⁰ Hautaustoimisto vaalii perinteitään. Tiimalasi 2/1989, 15-16.

Tiimalasi siis tietoisesti vaali hautausperinteen haltuunottamista kirjoittamalla tätä koskevia artikkeleita ja pyrkimällä käynnistämään esimerkiksi perinteenkeruun. Hautausperinne tulee kuitenkin myös epäsuorasti esiin sellaisissa artikkeleissa, joissa ei puhuta perinteistä suoranaisesti, mutta niitä uusinnetaan ja ylläpidetään kuitenkin. Varsinkin ohjeistavat artikkelit ovat tällaisia. Esimerkiksi *Vähän suruasusteista* –artikkeli ohjeistaa miten hautajaisiin pitäisi pukeutua. Artikkelialustaa ohjeistuksensa seuraavasti:

”Kuolemantapaus aiheuttaa normaalista poikkeavan olotilan (...). Vaikka kuolema on ainoa varma asia ihmisen elämässä, ei sen aiheuttamista toimenpiteistä useinkaan olla tietoisia tai varmoja. Tällöin monesti käännytään hautausseuran puoleen, jolta oletetaan saatavan neuvoja ja ohjeita ja toimiston on oltava valmistautunut niitä antamaan.” Artikkelialustaa neuvoo että ”naisen suruasukseksi katsotaan sopivaksi musta kiillottomasta kankaasta valmistettu pitkähihainen ja huomiota herättämätön puku sekä mustat sukat ja kengät (ei kiillonahkaa). Puvun ei siis tule olla viimeistä huutoa, ei myöskään pituudeltaan. Korut ja koristelut ei kuulu surupukuun. Miehen suruasus on puolestaan musta tai tumma puku. Paita ja rintataskuliina ovat valkoiset, solmio musta, sukat ja kengät samoin.”¹⁶¹

Vaikka hautausseurat perivätkin osan hautauskulttuurista, niin se ei silti siirtynyt heille sellaisenaan vaan valikoivasti ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen nähden sopivimmalla tavalla. Tässä tulee esiin sekä hautausseurojen että Suomen Hautausseurojen Liiton valta hautauskulttuurin muotoutumiseen. Niillä on ollut suuri vaikutus siihen, mitä perinnettä ollaan pidetty yllä. Ne ovat määritelleet sitä, mikä hautajaisperinne on ainakin osittain karsittu ja mikä on muodostunut uudeksi perinteeksi. Tässä valikointumisen ristiaallokossa on vaikuttanut modernin yhteiskunnan käytännöt, SHL:n kannattelu kristinusko, suomalainen hautausperinne ja traditionaalisen kyläyhteisön kulttuuri ja vanhat kansanuskomukset.

Sosiologi Tony Walter on esittänyt länsimaisten hautajaisperinteen jakaantuvan modernin ajan kehityksessä kolmeen eri lajityyppiin sen mukaisesti, miten ne ovat organisoitu. Puhtaita lajityyppejä ovat uskonnollinen, kaupallinen ja kunnallinen, mutta monesti esiintyy näiden sekoituksia, joihin on kietoutunut paikallinen kulttuuri ja ympäristö. Walterin mukaan Suomi kuuluu, kuten muutkin skandinaaviset maat, uskonnolliseen lajityyppiin. Hänen mukaansa 1800-luvun puolivälissä kirkko, valtio ja/tai liiketaloudellinen ajattelu rationalisoivat ja ottivat ohjaukseensa nopeasti kasvavan kuolleisuuden. Tämä institutio-

¹⁶¹ Nimimerkki P.R.: *Vähän suruasusteista*. Tiimalasi 2/1969, 4.

naalinen kontrolli oli yhteydessä paikallisen ja kansallisen kulttuurin kanssa. Se muodosti tavan, jolla kuolema hoidetaan liikkuvassa, urbaanissa ja modernissa yhteiskunnassa. Walter väittää, että tässä prosessissa on ollut kaksi suurta suuntausta. Toinen on 1800-luvun aikana käynnistynyt hautajaisten rationalisoituminen ja erikoistuminen. Toinen on 1900-luvulla, varsinkin sen loppupuolella käynnistynyt, hautajaisten individualisoituminen.¹⁶²

Samaa aihepiiriä käsittelee vuonna 1986 valmistunut suomalainen tutkimus¹⁶³, jossa selvitettiin ammatillisen tai henkilökohtaisen kuolemanläheisyyden vaikutusta kuolemaan asennoitumiseen. Tutkimuksessa kartoitettiin kyselylomakkeiden ja faktorianalyysin perusteella muun muassa teologiien, eläkeläisten, patologiien, sairaanhoitajien, itsemurhaa yrittäneiden, opiskelijoiden, varusmiesten ja hautausoimiston työntekijöiden asennoitumista kuolemaan.

Tutkimuksesta selviää hyvin hautausoimistojen työntekijöiden uskonnollisuus. He suhtautuvat kuolemaan teologiien ohella kaikista uskonnollisimmin. Tältä osin näyttääkin, että Walterin argumentointi pitää paikkansa. Mielenkiintoiseksi tutkimustulosten asetelman kuitenkin tekee se, että tutkimuksen mukaan hautausoimistojen työntekijät suhtautuvat kaikista eniten kuolemaan myös ei-kristillisesti. Hautausoimistojen työntekijöistä 46 prosenttia suhtautui kuolemaan kristillisen dogmiston mukaisesti, mutta he esimerkiksi uskoivat vahvimmin vuorovaikutukseen elävien ja kuolleiden välillä, mikä ei niinkään kuulu kristinuskoon. Ylipäätään hautausoimistoissa työskentelevät suhtautuivat myönteisesti ajatukseen kuolemanjälkeisestä elämästä. Näin he siis sijoittuivatkin kärkeen sekä kristillisen että ei-kristillisen uskonnollisuuden faktoreilla.

Edellä kuvattu tilanne tukee osaltaan myös omaa tutkimustani. Moni haastateltava mieltäsi olevansa jollakin tavalla uskonnollinen. Kuolemaan asennoitumiseen liittyvä tutkimus ja Tony Walterin esittämät argumentit tukevat tutkimustani myös siltä osin, että hautausoimistot ovat nähdäkseni ottaneet haltuunsa paikallisen suomalaisen hautauskulttuurin perinnön ja siten ne kannattelevat mukanaan vanhoja perinnäisiä hautaustapoja, joista jotkin voivat periä kansanuskosta tai olla yhteydessä siihen. Tyypillistä siis onkin, että kuolemakäsityksen virallinen (kristillinen) taso ja epävirallinen (ei-kristillinen) sekoittuvat. Tässä mielessä Walterin niin sanottuun puhtaaseen uskonnolliseen lajityyppiin voidaan liittää kansallinen ja paikallinen kulttuuriulottuvuus. Näiden lisäksi suoma-

¹⁶² Walter 2005, 173-192.

¹⁶³ Ruotsalainen 1986 ja katso myös Pentikäinen et al 1986.

laiseen hautausjärjestelmään voidaan katsoa lukeutuvan myös liiketaloudellinen ulottuvuus, jonka välitöntä yhteyttä hautajaisperinteeseen olen jo kuvannut aiemmin. Walterin mukaisesti voidaan sanoa, että kuoleman käsitteleminen rationalisoitiin uskonnollisuuden, liiketaloudellisen ajattelun ja hautausperinteen kautta ratkaistaessa väestön ja kuolleisuuden rajua lisääntymistä modernissa ja urbanisoituvassa ympäristössä.

Hautaustoimiston työntekijöille on langennut kulttuurisen pääoman siirtäminen ja varjelu. Tätä voidaan tarkastella nykyperinteen näkökulmasta, sillä myös nykyaika vaatii omat erikoistaitajansa, joiden tietämystä, taitoa ja kulttuurista muistivarantoa välitetään eteenpäin. Hautaustoimistot kulkevat monesti suvuissa ja hautaukseen liittyvää tietoutta ja taitoa siirretään sukupolvelta toiselle. Hautajaisia koskeva aineellinen kulttuuriperintö on yhä vähemmän hautaustoimiston työntekijöiden käsissä, sillä esimerkiksi arkkujen valmistaminen hautaustoimistoissa loppuu tällä aikakaudella kokonaan. Jotkin hautaustoimistot kuitenkin verhoilevat vielä nykyäänkin arkut itse. Lisäksi muu hautajaisiin kuuluva rekvisiitta on kaventunut reilusti. Sen sijaan ja tästä syystä hautaustoimistojen ylläpitämä aineeton kulttuuriperintö saa yhä korostuneemman aseman.

Davidsson-Bremborgin mukaan suurimmat muutokset hautauskentällä ovat tapahtuneet suremisen, rituaalien ja lain alueella. Hautajaisrituaalit ovat vähentyneet aikaisemmasta yhteiskunnallisesta tilanteesta. Hautaustoimistojen kohdalla muutos on tarkoittanut monesti sitä, että ammatin harjoittamisen painopiste on muuttunut yhä enemmän esineistön hallitsemisesta elämän hallitsemiseen.¹⁶⁴ Nämä kohdat voi allekirjoittaa myös tämän tutkimuksen kohdalla. Nämä muutokset ovat tapahtuneet hautaustoimistojen kautta 1960-luvulta alkaen. Toimistojen toimenkuva on muuttunut yhä enemmän elämän eli omaisten auttamiseen. Tästä huolimatta, vaikka kuolemaan liittyvät rituaalit kaventuivat merkittävästi 1980-luvulle tultaessa, ei voida kuitenkaan sanoa, että hautausperinne olisi katkennut täysin yllättäen. Tiettyjä kuolemankulttuurin tapoja ja rituaaleja on pidetty yllä mahdollisuuksien mukaan. Näin ollen kuolemankulttuurin muutos on toki ollut voimakkaasti tapoja ja rituaaleja yksinkertaistava, mutta tämä muutos on tapahtunut vähitellen, sillä edellä käsitellyltä aikakaudelta voidaan löytää yhtäaikaaisesti kaupunkiympäristölle tyypillisiä käytänteitä ja kyläyhteisön kuolemankulttuurin tapoja.

¹⁶⁴ Davidsson-Bremborg 2002, 204-206.

5. Kuoleman ammattilaiset

5.1. Hautauskulttuuria 2000-luvulla –modernin hautaustoimiston piirteitä

5.1.1. Nykypäivän käytännöt

Nykyään hautaustoimistot myyvät ensisijaisesti palveluja. Ne ovat niin sanottuja täyden palvelun taloja, joiden katon alta saa kaiken hautaukseen liittyvän ”avaimet käteen” periaatteella. Tämän mukaisesti toimistot painottavatkin nykyään olevansa elämän palvelijoita palveluammattissa. Hautaustoimistojen tarkoituksena on hoitaa kaikki hautausalan toimet: ne sitovat itse hautajaiskukat, vastaavat osittain muistotilaisuudesta ja hankkivat ja myyvät arkun. Lisäksi toimistot ovat asiakkaan halutessa yhteistyössä perunkirjojen kirjoittajien ja hautauskiviliikkeiden kanssa. Yhteistyötä tehdään myös seurakunnan kanssa, kun varataan siunausaika, kappeli, hautausmaa ja hautapaikka. Tämän käytännön etuna nähdään se, että asiakkaalle jää aikaa enemmän surutyölle toimiston hoitaessa kaikki hautaukseen liittyvät hautausasiat.¹⁶⁵

Porin hautaustoimistojen lukumäärä on muuttunut edellisen pääluvun aikarajauksesta. Nykyään Porissa on viisi hautaustoimistoa: Hautaustoimisto Anja Viitala, Heikkilän Hautaustoimisto, Satakunnan hautaustoimisto, Diakonialaitoksen hautauspalvelu ja Rantasen hautaustoimisto. Rantasen hautaustoimisto on edelleen pysymässä saman suvun omistuksessa, sillä yritys on siirtymässä nykyiseltä omistajalta perheen pojalle ja näin se on jatkumassa neljännelle sukupolvelle. Uusin, vasta vuonna 2005 perustettu toimisto on Satakunnan hautaustoimisto.

Seuraavassa esittelen yleisen käytännön ja toimintatavan nykypäivänä. Esitetty toimintatapa on melko yhteneväinen kaikkien hautaustoimistojen kesken. Esittelyn tarkoituksena on luoda yleiskuva, jota voi sitten vertailla edellä olevien lukujen vastaaviin. Tämän kuvauksen pohjalta lähdän myös tarkentamaan tutkimukseni fokusta ja vastaamaan tutkimuskysymyksiini. Kuvaus perustuu hautaustoimen muodostuneisiin yleisiin käytäntöihin ja omiin haastattelujen aikana tehtyihin havaintopäiväkirjan muistiinpanoihin.

Ensimmäisen haastatteluni tein Viitalan hautaustoimistossa. Toimistoon sisään astuessani minua tervehtii reippaasti hautaustoimiston toisen polven omistaja Vesa Viitala. Vasemmalla seinustalla on tusinan verran erilaisia hautausurnia. Arkut sijaitsevat kauem-

¹⁶⁵ Kaikki haastattelut Porin hautaustoimistoissa.

pana vasemmalla osittain piilossa. Kirjoituspöydän takana farkut jalassa istuvasta Viitalasta välittyy rentous ja vapautunut ilmapiiri. Haastattelun kuluessa paikalle saapuu hautaus toimiston toinen työntekijä, Vesa Viitalan vaimo. Hän ehdottaa, että lähtisin mukaan ruumishuoneelle noutamaan vainajaa. Hautausautossa pääsen niin sanotun omaisen penkille taakse arkkupaikan viereen. Viitala kehaisee auton olevan Porissa ainoa, jossa omaiselle on varattu istuin. Noudettavan vainajan omainen on aikaisemmin perunut tulemisensa mukaan vainajan arkuttamiseen ja Vesa Viitala on silminnähdessä pettynyt.

Hautausauto hukkuu jokapäiväiseen kiirehtivään liikenteeseen. Vesa jutustelee kuinka kaupunkihautaus on kylmempää kuin maaseudulla, kellontarkkaa toimintaa, jossa omaiset saattavat jopa suuttua, jos paikalla ei olla sillä samalla sekunnilla. Sanomakelloja ei automaattisesti kaupungissa enää kuulu. Kiireisinä päivinä toimintajärjestys on nopea; otetaan arkku toimistolta, haetaan ruumis, viedään kirkkoon, merkataan hautaus toimisto ja vainaja kappelin kirjaan, lähdetään takaisin hakemaan arkku toimistolta ja haetaan uusi vainaja.

Saavumme ruumishuoneelle ja odottelemme hetken aikaa, että toinen hautausauto lähtee matkaan ovien edestä. Rutiininomaisin ottein katsotaan vainajan sijainti, avataan ruumiskaappi ja nostetaan vainaja arkkuun. Vainaja saatetaan siistiä ja hänen hiuksensa kammata ¹⁶⁶. Päälle puetaan valkoinen takaa avonainen ruumis paita. Hetken kestävä hiljaisuus ja arkun kansi suljetaan ristinmuotoisilla kierretapeilla. Kantoavuksi tullut mies huikkaa, että ”hänen vaihtaessa hiippakuntaa”, hän haluaa arkkunsa päällystettävän ravilehdillä: makaaberia huumoria, joka auttaa jaksamaan työssä. Vainajan arkuttaminen on nopeasti ohi ja matka jatkuu liikenteen läpi kappelille. Hautausautossa käydään keskustelua raveista ja muusta urheilusta.

5.1.2. Hautaus toimistojen ketjuuntuminen

Muualta liike-elämästä tuttu franchise-yrittäjyys valtasi myös hautausalan Suomessa 1990-luvulla, kun hautaus toimistoketju Pietèt aloitti toimintansa. Ketjuun hankittiin perustamisvaiheessa uusia yrittäjiä, jotka maksoivat tietyn summan yhtiölle. Tätä vastaan yrittäjä sai hautaus toimistoketjun nimenkäyttöoikeuden, vuokrallikehuoneiston kaluste-

¹⁶⁶ Elämän palvelua surun kohdatessa, 2005.

neen ja somistuksineen, arkkujen pienoismallivalikoiman, muiden tarvikkeiden alkuvuoraston, avausmainonnan ja kahden viikon koulutuksen alalle. Juoksevat kulut ja vuokrat yrittäjä maksoi itse tavallisen yrityksen tavoin. Tällä hetkellä Pietetin ketjussa on mukana vain suurten kaupungin yrittäjiä; liikkeitä löytyy Espoosta, Helsingistä ja Turusta.

Kotisivuillaan ketju pyrkii laajentamaan pietet-sanon synonyymiksi hartaalle kunnioittamiselle, arvonannolle ja rakkaudelle vanhoja ihmisiä, perinnäistapoja ja vainajia kohtaan ¹⁶⁷. Suomen hautausoimiston liitossa ketjun perustamista ei nähty nopeasti ja se saikin osakseen kritiikkiä monen uuden hautausalan yrittäjän tapaan. Ketjun perustamisen aikaan 1990-luvun alussa SHL:n puheenjohtaja Veli-Matti Jokela epäili, että Pietetin omistajat haluavat vain tehdä nopeasti rahaa välittämättä itse alan erityisyydestä. Jokelan mielestä Pietetin tapa järjestää liiketoimi on ”*idioottivarmabisnes vailla omaa riskiä, mutta varsinaiselle yrittäjälle 295 000 markan panostaminen, ilman että on vielä oikeastaan mitään käsissä, on melkoinen sijoitus*”. Erityisesti Jokela kantaa huolta siitä kuinka alalle tulee ”*sellaisia ihmisiä, joilla ei ole harmainta aavistustakaan siitä mihin he ryhtyvät.*” ¹⁶⁸

Kommentit kielivät hautausalan erityisestä rahan ja ”henkisten” arvojen herkästä tasapainosta. Hautausalan työntekijät kantavat huolta pitkän perinteen katkeamisesta sekä vainajan, kuoleman ja hautajaisten arvostuksen katoamisesta lisääntyneen voittoa tavoittelevan liikeajattelun myötä. Tätä tematiikkaa olen jo avannut edellisissä luvuissa ja tulen palaamaan siihen myöhemmin analysoidessani hautausalan eri ulottuvuuksia.

Kuin vastapainona liikeketjujen kasvupaineessa on 2000-luvulla Suomeen perustettu perheyrietyksien ketju Memoria, joka on maanlaajuinen, itsenäisten perheyrietysten muodostama hautausoimistoverkosto ¹⁶⁹. Porissa ketjua edustaa Rantasen hautausoimisto, joka on kuulunut Memoria-ketjuun vuodesta 2004 asti. Rantasen hautausoimiston edustajan mukaan ketjun yhtenä tarkoituksena on antaa turvaa ulkomaisten yritysten luodessa paineita. ¹⁷⁰ Yksi suuri hautausoimistoliikeketju Pohjoismaissa on tällä hetkellä Fonus, jolla on toimipisteitä Ruotsissa, Norjassa, Tanskassa ja nykyään myös Suomessa. Torniossa toimii Fonus Suomi oy.

¹⁶⁷ Hautausoimistoketju Pietet. <http://www.pietet.fi>.

¹⁶⁸ Ukkola, Jukka: Joka toiselle kuoppaa kaivaa. Suomen kuvalehti 77/1993: 45, 14-15.

¹⁶⁹ Rantasen hautausoimiston internetsivut. <http://www.memoriahautaus.com/index.html>.

¹⁷⁰ Rantasen hautausoimisto. Ilmo Heinonen.

Rantasen hautaustoimiston edustajan mukaan Memoria ei ole tiukkaan kasattu, vaan sen toiminnassa on väljyyttä. Tällä hetkellä se lähinnä kevyesti ohjeistaa hautaustoimistoja yhtenäisten menetelmien käytössä jakamalla painotuotteita, kuten esimerkiksi ”*Elämän palvelua surun kohdatessa*” ja ”*Näin minä haluan*”. Memorialla ei ole mitään selkeää keskitettyä organisaatiota, vaan sen ainoana työntekijänä on tällä hetkellä toimistohenkilö, joka hoitaa tarvittavat asiat, kuten painotuotteiden painamisen ja jakamisen. Tavaltaan Memoria hoitaa hivenen samoja asioita kuin SHL ja se perustettiin aikanaan hiukan samoista syistäkin: yhdessä toimiminen koettiin vahvistavan kunkin hautaustoimiston asemaa ulkoisten paineiden vallitessa. Sota, pula-aika, yhteistyön puute ja kova kilpailu hautaustoimistojen välillä olivat asioita, jotka vaikuttivat liiton perustamiseen. Tavaransaanti 1930-luvun lopulla oli ostolupien varassa, ja kun hautaustoimistojen väliltä puutui yhteistyö, tavaroiden hankkiminen oli entistä hankalampaa. Vastaavasti Memoria pyrkii suojelemaan perheyriyksen saavutettua professioasemaa ulkoisilta uhilta, jotka vaarantavat hautaustoimistojen vaaliman pitkän perinteen.

Tarkastellessani hautaustoimistojen yleisiä käytäntöjä huomasin, että hautaustoimistojen pienistä keskinäisistä eroista huolimatta, ne ovat käytännöiltään melko samankaltaisia. Hautaustoimistojen ketjuuntuminen liittyy oleellisesti järjestettyjen hautajaisten sisältöön, sillä yleisiltä raameiltaan hautajaisten kulku on vakiintunut tiettyyn malliin. Toisaalta kuitenkin kasvavat yksilöllisyyden paineet, jotka tyypillisesti samankaltaistumisen ohella liitetään moderniin elämäntapaan, näkyvät myös hautaustoimistojen tarjoamissa palveluissa ja näin hautajaisten sisällöissä. Ilmiötä voidaan luonnehtia Giddensin mukaisesti kaksivaiheiseksi moderniksi, jossa yhteiskunta eriytyy ja sulkeutuu. Näin olleen modernisaation prosessissa moderni korvaa traditionaaliset puitteet omilla traditioillaan, kuten teollisuudella ja tieteellä. Sen jälkeen niin sanotut suuret kertomukset korvautuvat pienillä kertomuksilla. Tämä tarkoittaa sitä, että yksilöiden elämää alkaa hallita lähes pakonomainen yksilöllistyminen, joka Giddensin mukaan voidaan rinnastaa rituaaliseen käyttäytymiseen ja näin traditionaaliseksi ominaisuudeksi. Giddensin mukaan edellä mainitulla ei kuitenkaan ole samanlaista yhteyttä kollektiiviseen muistiin, kuten yleensä traditiolla.¹⁷¹

¹⁷¹ Giddens 1995, 83-152.

5.1.3. Hautajaisten yksilöllistyminen

Hautaustoimistojen perusedellytyksenä on alusta alkaen ollut kaupallinen menestyminen. Alalla on tapahtunut selkeitä muutoksia verrattuna vaikkapa tilanteeseen ennen 1960-lukua. Tällöin hautajaisesineistö oli tärkeimmässä osassa myyntituotteita, ja näissä ei ollut variaatiota siinä määrin kuin nykyään. Kasvava yksilöllisyyden vaatimus onkin korostunut hautausalalla viimeistään 1990-luvulta lähtien. Esineistön variaation lisäksi hautajaiset saatetaan haluta järjestää vainajan näköiseksi.¹⁷² Hautaustoimistot korostavat tätä mahdollisuutta. Kotisivuillaan esimerkiksi hautaustoimistojen ketju Memoria painottaa, että ”Hautajaisten tulisi olla vainajan näköiset” ja että ”Hautautavasta riippumatta arkulla on tärkeä merkitys: arkku koristeluineen edustaa vainajaa. Näin ollen se tulisi valita siten, että se mahdollisimman hyvin kuvastaa vainajan persoonallisuutta ja olemusta.”¹⁷³

SHL:n puheenjohtaja Virpi Siivonen kuvaili 1990-luvun lopun tuomaa lisääntyvää yksilöllisyyden vaatimusta liiton jäsenlehdessä seuraavasti:

”Hautaustoimistotyön lähtökohdat ovat intiimit, yksilölliset, sen erikoisuuden, henkilökohtaisesti sopivan tuotteen suoranaista luomista paikan päällä, mikä on juuri sopivin ja tarkoituksenmukaisin kunkin yksilön kohdalla, joka palvelua tulee hakemaan (...) Hautaustoimiston tulee voida vastata syviin, usein hyvinkin erikoisiin yksilöllisiin tarpeisiin ja toiveisiin. Hautaustoimisto ei luo näitä tarpeita kuten markkinatalous, kulloinenkin muoti, vaan sen tehtävä on pyrkiä vastaamaan jo olemassa oleviin pyyteisiin. Hautaustoimiston haasteena on luoda juuri se yksilöllinen omahenkkinen palvelu, mitä tullaan hakemaan ja mitä ei kenelläkään toisella ole, mikä on ainutkertainen ja vain juuri tälle palvelun hakijalle tarkoitettu.”¹⁷⁴

Yksilöllistymisen paineet eivät siis artikkelin mukaan tulisi hautaustoimistoilta, vaan toimistot vastaavat vain asiakkaiden toiveisiin ja vaatimuksiin. Näyttää kuitenkin siltä, että nykyajan hautaustoimistojen menestykselle on ominaista yksilöllisyyden korostaminen ja tuotteen räätälöinti asiakkaalle sopivaksi. Yksilötasolla hautaustoimistot tarjoavat erilaisia palveluita, joilla hautajaisista voi luoda itse tai omaisten toimesta vainajan elämää kuvastavat hautajaiset. Hautajaisten järjestäminen vaikuttaakin nykyään kaksitahoiselta. Yhtäältä hautajaiskäytännöt ovat ulkoisesti samankaltaistuneet, mutta toisaalta ne

¹⁷² Katso vaikka artikkeli hautajaisten tekemisestä oman näköisiksi: Aggedal Jan Olof: Med fotboll i kistan.Begravning ett kulturarv under förändring. Hembygdskalender. 2004/2005, 122-134.

¹⁷³ Rantasen hautaustoimisto internetsivut. <http://www.memoriahautaus.com/ennakkosuunnittelu.htm>.

¹⁷⁴ Siivonen, Virpi: Puheenjohtajan palsta. Tiimalasi 2/1997, 8-11.

ovat yksilöllistyneet. Erot hautajaiskäytännöissä voivat syntyä yksilöllistymisen tasolla, kuten vaikkapa eri uskontokuntien sisällä ja kirkkoon kuulumattomien hautajaisissa.

Palveluammatin ja asiakkaiden toiveiden ja vaatimusten myötä hautaustoimistoista löytyy nykyään yksilöllisiä ja persoonallisia ratkaisuja hautajaisiin. Uurnia on savesta, puusta ja paperista, ja joskus asiakas saattaa itsekin tehdä uurnan itselleen.¹⁷⁵ Myös arkkukalikoimasta löytyy erilaisia vaihtoehtoja. Aikanaan maaseudulla käytetty harmaaksi petsattu laatikkoarkku on otettu uudelleen käyttöön, ja asiakkaat voivat tilata arkun tai uurnan väriksi ja muodoksi melkein minkä tahansa. Käytännössä erittäin persoonallisten ratkaisujen tilaus on kuitenkin asiantuntijahaastattelujeni mukaan melko marginaalista. Monesti asiakkaat valitsevat yleisimmän kangasverhoillun arkun.¹⁷⁶

Arkkujen värit ja muodot ovatkin muuttuneet melko hitaasti tutkimusajallani. Tämä kuvanee suomalaisen hautauskulttuurin konservatiivisuutta ja sen perinteen vahvuutta. Aikaisemmin arkkumallistossa on ollut kaksi perusarkkua; toinen niin sanottu kola-mallinen idästä tullut arkku, ja toinen lännestä peräisin oleva kaarevareunainen arkku. Vielä 1970-luvulle asti suosituin arkku oli Porissa itäisen hautausperinteen mukainen arkku, mutta nykyään lännestä tullut ”kola-mallin” arkku on suosituin.¹⁷⁷ Lisäksi yksilöllisiä ratkaisuja ja vaikutteita tulee ulkomailta Euroopasta ja Yhdysvalloista. Osaltaan tähän vaikuttaa SHL, joka tekee tutustumismatkoja messuille ja muihin vastaaviin hautausalan tapahtumiin.

”Värimaailma on ihan tommonen harmaan valkonen (...) kyllä kaikkia värejä saa jos joku haluaa punasen tai vihreän tai mustan (...) (mutta) ne täytyy erikseen tilata. Että mun aikana on mennä kaks mustaa arkkua. Että toi puu (väri) on sellanen, että kun meillä on noita maalattuja eri värisiä niin ei niitä kukkaan kato ees päin. Että toi väri oli vähän meidän sellanen toivomusväri, (osoittaa lilan väristä uurnaa). Se mies sitten kun näitä tekee niin se toi näitä kaikkia muitakin värejä mutta en mä näitä oo myynyt yhtään vielä. En tiä onko mallissa vika vai...”

Edellinen sitaatti kuvastaa yksilöllisten ratkaisujen esiintuloa, perinteen vahvuutta ja arkkujen muutosta kuolemankulttuurissa. Vaikka tarjolla olisikin niin sanottuja moderneja ja yksilöllisiä ratkaisuja, niin perinne tietynlaisen esineistön käyttöön on vahva, ja

¹⁷⁵ Diakonialaitoksen hautaustoimisto.

¹⁷⁶ Rantasen hautaustoimisto; Diakonialaitoksen hautauspalvelu ja Heikkilän hautaustoimisto.

¹⁷⁷ Rantasen hautaustoimisto, Ilmo Heinonen.

muutokset esinekkulttuurissa tapahtuvat todella hitaasti. Yksilöllisyyden painotuksista huolimatta pitkällä hautausperinteellä onkin vahva ote hautajaisten järjestämiseen. Näyttää siltä, että yksilöllistyminen on vasta muotoutumassa hitaasti muuttuvassa hautauskulttuurissa.

Davidsson–Bremborg on tutkimuksessaan todennut, että yksilöllistyminen on yhä enemmän työntynyt hautajaisiin. Hän väittää, että tulevaisuudessa sillä on yhä korostuneempi merkitys. Davidson-Bremborg mukaan tämä voi johtaa siihen, että hautausalan liiketoimi erikoistuu, ja yhä useammin järjestetään maalliset hautajaiset vainajan ja omaisten mieltymysten mukaisesti. Tämä vahvistaisi sekä hautaustoimistojen asemaa hautajaisten sisällön järjestämisessä että seremonian johtamisessa.¹⁷⁸

Davidsson-Bremborgin kuvaama tilanne saattaa pitää paikkansa myös Suomen kohdalla. Esimerkiksi kaikilla Porin toimistoilla on nykyään käytössä jonkinlainen hautaustestamenttijärjestelmä, jonka avulla voi sopia ennakkoon hautajaisjärjestelyt itselleen. Näin omat hautajaisensa voi järjestää itse arkkua ja musiikkia myöten. Porin toimistoista kerrotaan, että varsinkin vanhemmat ihmiset ovat käyttäneet tätä järjestelmää, eritoten tapauksissa, joissa sosiaalinen verkosto hautajaisten järjestämiseen on ollut heikko. Leena Borisoff-Åberg kertoo vastaavasti Memoria-hautaustoimistojen asiakaslehdessä, että *”monet iäkkäät ihmiset haluavat ilmaista mielipiteensä omista hautajaisistaan. Heidän läheisensä eivät kuitenkaan aina ole valmiita keskustelemaan asiasta.”* Usein hautaustoimistolla, jonka kanssa henkilö on tehnyt ”Näin minä haluan” –sopimuksen, on tehdyn sopimuksen kaksoiskappale. Asiakkaan sopimuspapereihin liittyy myös kortti, jota hän elinluovutustestamentin tapaan voi säilyttää vaikka lompakossaan ja joka voidaan sairaalaa mentäessä liittää potilaskorttiin.¹⁷⁹

Tapa kontrolloida omia hautajaisiaan ei ole hautauskulttuurissa mikään uusi. Kyläyhteisön kuolemankulttuurissa oli hyvinkin tyypillistä, että iäkäs ihminen suunnitteli ja järjesti omat hautajaisensa opastamalla omaisia ja ystäviä¹⁸⁰. Tällä pyrittiin vaikuttamaan muun muassa siihen, että matka tuonpuoleiseen oli arvokas ja turvallinen. Hautaustoimistot ovat ottaneet haltuunsa tämän tavan siirtämällä hautajaisten suunnittelemisen vainajan ja hautaustoimiston väliseksi asiaksi pois kiireisten omaisten velvoitteista. On kuitenkin vältettävä tekemästä liian suoranaisia linjauksia vaikkapa agraarisen yhteiskun-

¹⁷⁸ Davidsson-Bremborg 2002, 236-240.

¹⁷⁹ Memoria – rinnalla kulkija, tiedottaja, asiakkaan palvelija. Memoria hautaustoimistoverkoston asiakaslehti. 1/2007, 4-5. http://www.memoriahautaus.com/pdf/Memoria_lehti.pdf.

¹⁸⁰ Pentikäinen 1990 ja Kettunen 2005.

nan kuolemankulttuuriin. Omien hautajaisten järjestelyssä ei ole välttämättä suoranaisesti kyse mistään sellaisesta uskomusmaailmasta, jota olen edellä kuvannut. Toisaalta kuitenkin hautaustestamenttijärjestelyllä pyritään tulkintani mukaan tavoittelemaan niin sanottua ”hyvää kuolemaa”, jonka vainaja testamentin avulla haluaa turvata itselleen. Yksi hyvän kuoleman vaade onkin, että kuoleman olisi oltava jotenkin samassa suhteessa vainajan elämän kanssa.¹⁸¹

Testamentin käyttö näyttäisi liittyvän oleellisesti yhteiskunnalliseen tilanteeseen, jossa sosiaalinen verkosto on heikentynyt tai kadonnut kokonaan. Näin se olisi uudenlaista traditiota, jossa on aineksia ja jäänteitä niin traditionaalisesta kuin modernista ja postmodernista yhteiskunnasta tai Giddensin sanoin traditionaalisesta ja jälkitraditionaalisesta yhteiskunnasta¹⁸². Yhteisöllisyyden verkoston puuttumista tai heikentymistä voidaan analysoida myös Norbert Eliakseen tukeutuen. Hän on esittänyt, että nykyihmiseltä puuttuu sosiaalinen traditio, johon nojautua. Toisin sanoen, ne stereotyyppiset ilmaisut ja standardit käyttäytymismuodot, jotka helpottaisivat tunteita vaativia tilanteita, puuttuvat nykyajan ihmisiltä. Ihmiset eivät tiedä mitä sanoa, ja käytettävien sanojen määrä on vähäinen. Hänen mielestään vielä toki käytetään konventionaalisia fraaseja ja rituaaleja, mutta ne koetaan epämukaviksi niiden pintapuolisuuden ja vanhentuneisuuden vuoksi. Kiusaantuneisuus estää ihmisiä puhumasta. Elias kirjoittaa, että ne rituaaliset muodot, jotka helpottivat kriittisiä elämäntilanteita, kuulostavat nyt ummehtuneilta ja teeskenteleviltä. Sellaiset tunne- ja käyttäytymismuotojen rituaalit, jotka helpottaisivat emotionaalista latausta, ei hänen mukaansa vielä ole käytettävissä. Tästä syystä Eliaksen mukaan yhteisö onkin hylännyt kuolemaa tekevät.¹⁸³

Sosiologien keskuudessa on modernisaation yhteydessä puhuttu paljon uudennlaisesta yhteisöllisyydestä. Esimerkiksi Giddensin jälkitraditionaalisen käsite on sukua vaikkapa Zygmunt Baumanin habitaatille¹⁸⁴ tai Michael Maffesolin uusheimolaisuudelle¹⁸⁵. Habitaatilla Bauman tarkoittaa sosiaalisuuden paikkoja, kuten yhteiskuntaa, yhteisöä tai ylipäätään ihmisryhmää, joita ei sido postmodernin luonteen mukaisesti aika tai paikka. Bauman onkin luonnehtinut habitaatin yksilöä eli postmodernin ihmistä turistiksi, sillä hän ei sitoudu mihinkään eikä tunne matkansa määränpäättä. Vastaavasti Maffesoli argumentoi, että postmodernista yhteiskunnasta on löydettävissä ryhmittymiä, joita sitoo yh-

¹⁸¹ Katso luku 1.3.1.

¹⁸² Giddens 1995, 83-152.

¹⁸³ Elias 1993, 23-24.

¹⁸⁴ Bauman 1996.

¹⁸⁵ Maffesoli 1995, 31-89.

teen jokin tietty intressi tai yhteinen intentio. Heimolaisuuden liimana toimii elämäntyyli, joka esiintyy erilaisina alakulttuureina.

Sosiologi Ulrich Beckiin nojaten voidaan puolestaan sanoa persoonallisuuden ja yksilöllisyyden liittyvän niin sanottuun alapoliittikkaan. Tällä Beck tarkoittaa yksilön vaikuttamista maailmaan alhaalta ylöspäin. Hän ymmärtää, että yksilöllistyminen on eräänlainen modernisaation pakko, jossa tuotetaan, suunnitellaan ja sovitetaan (elämän)näyttämölle oman elämäkerran ohella myös siihen liittyvät sitoumukset ja verkostot. Nämä vaihtelevat kunkin omien mieltymysten ja elämänvaiheiden muuttumisen mukaan. Yksilöllistymisen tematiikka merkitseekin Beckille osittain samaa kuin Giddensille; Ensimmäisessä vaiheessa teollisen yhteiskunnan elämäntavat riisutaan puitteistaan ja toisessa vaiheessa ne puetaan uudelleen siten, että yksilöt itse joutuvat suunnittelemaan, laatimaan, sovittamaan, parsimaan ja paikkaamaan omat elämäkertansa. Giddensin sanoin kyse on puitteistariisumisesta (disembedding) ja uudelleen puitteistamisesta (reembedding).¹⁸⁶

Esimerkiksi Tiimalasin esittelemää niin sanottua Eko-arkkia voidaan heijastaa edellä oleviin yhteiskuntateorioihin ja käsityksiin hyvästä kuolemasta. Tiimalasi kirjoittaa, että ”*Eko-arkku on tuote, joka valitaan usein henkilölle, joka on arvostanut ja harrastanut luontoa ja sen säilyttämistä jälkipolville*”¹⁸⁷. Sitaatissa alapoliittikka, alakulttuurit tai yksilöiden muodostamat habitaatit heijastuvat hautajaistavoissa ja keskustelevat makrotason kanssa. Vastaavia esimerkkejä voidaan löytää muitakin. Yksi tällainen on suomalaisen hautausperinteeseen liittyvän ”laatikkoarkun” uudelleen käyttöönotto. Se, millaisiksi hautajaiset nykyisiltä rituaaleiltaan, tavoiltaan ja muodoiltaan rakentuvat, on siis oleellisesti kytköksissä yksilöiden valinnan mahdollisuuksiin ja maailmankatsomukseen.

5.2. Hautausalan kielioppi

Tämä luku jakaantuu kahteen osaan. Ensiksi keskityn siihen, miltä hautausoimistojen fyysiset tilat näyttävät nykyään ja miten ne ovat muuttuneet edellisiltä vuosikymmeniltä. Samassa analysoin sitä, mitä tilojen jakautuminen on merkinnyt itse hautauksen järjestelylle ja ylipäätään kuolemankulttuurille. Toiseksi avaun samaa ongelmaa hautaus-

¹⁸⁶ Beck 1995, 27-29.

¹⁸⁷ Ekoarkun kehittäjätyö on valmis. Tiimalasi 1/2000, 5.

alan kielenkäytön kautta. Olen nimennyt tämän kahtiajaon ulkoiseen ja sisäiseen kielioppiin. Kieliopin ymmärrän tässä kontekstissa tarkoittavan laajasti kaikkea tekstiä. Näin se tarkoittaa muun muassa valokuvia, mainoksia, nettisivuja, puhetta ja sanankäänteitä. Ulkoisen kieliopin tarkoituksena on osoittaa hautausilojen, puhelinluetteloiden ja internetsivujen kautta, miten kuolema esiintyy ja esitetään ulospäin julkisuuteen. Sisäisellä kieliopilla tarkoitan vastaavasti hautaustoimistojen työntekijöiden kielenkäyttöä kuolemasta puhuttaessa. Tulen tulkitsemaan, minkälaisia niin sanottuja puhujapositioneita hautaustoimiston työntekijät kannattelevat. Minkälaiden diskurssien kautta he puhuvat? Tätä kautta pyrin hahmottamaan laajemmin sitä, miten kuolema nykypäivänä ymmärretään ja selitetään.

Olen aineistolähtöisesti erotellut seuraavaan erilaisia ulottuvuuksia, joita voi paikantaa haastateltavien puheesta ja yleensä hautausalan teksteistä. Ulottuvuudet ovat kulttuuri-perinnöllinen (tai vaihtoehtoisesti hautauskulttuuri-ulottuvuus), uskonnollinen ja henkinen. Lisäksi teksteistä ja puheesta löytyy asiantuntijaulottuvuus, liiketoiminnallinen ja joko elämäntapa tai elämäkertomuksellinen -ulottuvuus.

On korostettava, että näitä ulottuvuuksia ei voi todellisuudessa erottaa toisistaan, vaan ne yhdessä vaihtelevin äänenpainoin luovat hautausalan pinnan. Olen osittain erottanut henkisen ja uskonnollisen ulottuvuuden. Tämän teen siitä syystä, että ne eivät monesti-kaan ole täysin yhteneväisiä. Uskonnollisella viittaa uskonnon määrääviin raameihin eli uskonnon viralliseen tulkintaan. Henkinen ulottuvuus viittaa sen sijaan epämääräisempään kokonaisuuteen, joka voi koostua samaan aikaan niin virallisen tason kanonisoituneesta uskonnosta kuin vaikkapa kansanuskosta. Tämä henkisen ja uskonnollisen akseli piirtyi esiin jo aiemmassa pääluvussa, jossa tuli ilmi, kuinka hautaustoimiston työntekijöiden uskonnollisuudessa tai henkisyudessa on sekä virallisen että epävirallisen piirteitä.

Ulkoisen kielioppi

5.2.1. Muuttuneet lavasteet ja julkisivu

Edellisillä vuosikymmenillä (1960-1990) opittu tapa järjestää ja sisustaa hautaustoimisto on pysynyt melko samankaltaisena nykyaikana. Tämä tilallinen järjestely on siis muodostunut normiksi. Hautaustoimistot vaihtelevat kuitenkin jonkin verran sisustuk-

seltaan ja liiketiloiltaan. Fyysisesti liiketilat eroavat muun muassa sen mukaan, onko arkut asetettu esille, vai ovatko ne jonkin verhon tai sermin takana vai peräti omassa erillisessä huoneessa.

Vierailin neljässä porilaisessa hautaustoimistossa. Heikkilän hautaustoimisto on ollut samalla paikalla jo 1960-luvulta alkaen. Tila jakaantuu kolmeen osaan. Ulkoa tullessa ensimmäisenä on vastaanottohuone, jossa asiakas kohdataan ensimmäisen kerran. Arkut sijaitsevat sivuhuoneessa, jossa valitaan asiakkaan kanssa sopiva arkku. Muut tilat ovat henkilökunnan tiloja, takahuoneita, joihin asiakkaalla ei ole pääsyä. Muista hautaustoimistoista poiketen Heikkilän hautaustoimisto on väritykseltään musta tai tummasävyinen. Sen sisustuksessa toistuu vanha hautajaisperinne, sillä toimisto muistuttaa kuvailuja ensimmäisistä hautaustoimistoista. Sisällä ja näyteikkunalla on näytteillä vanhoja risettejä, raamattuja ja virsikirjoja. Toimiston tumma sisustus on yksinkertainen ja vanhahtava. Tietokoneita ei ole käytössä, ja tilaukset tehdään palvelukirjaan käsin kirjoittamalla. Palvelukirjaa on omistajan mukaan käytetty vuosikausia. Heikkilän hautaustoimiston edustaja ohittaa kysymyksen sisustuksesta mainitsemalla, että sama sisustus on ollut ”*iät ja ajat*”¹⁸⁸. Tilojen sisustuksen ja näyteikkunan ilmaiseman kielen perusteella Heikkilän hautaustoimisto voidaan liittää vahvimmin niin hautauskulttuuri-ulottuvuuteen kuin myös uskonnolliseen ja henkiseen ulottuvuuteen.

Muiden Porin toimistoiden liiketilat muistuttavat ulkoasultaan enemmän toisiaan. Ne kiinnittyvät enemmän liiketoiminnalliseen ulottuvuuteen, sillä ne muistuttavat paljolti mitä tahansa liikehuoneistoa. Rantasen hautaustoimistossa arkkutila on peitetty kokonaan verholla, ja toimistotila on sisään tullessa ensimmäisenä oikealla. Alakerrassa sijaitsevat henkilökunnan tilat. Viitalan hautaustoimisto on huonejaoltaan samankaltainen, mutta tiloiltaan avoimempi. Arkut eivät ole välittömästi esillä vaan nurkan takana osittain piilossa hieman syrjässä asiakkaasta nähden.

Diakonialaitoksen hautauspalvelun tilat ovat kaikista toimistoista avoimimmat. Astuttaessa liikkeeseen arkut levittäytyvät oikealla. Niiden edessä on keinutuoli kodinomaisuudesta muistuttamassa. Vasemmalla puolella avoin tila jakaantuu odotus- ja toimistotilaan. Diakonialaitoksen hautauspalvelun työntekijä kertoo, että muutettaessa näihin uusiin tiloihin niiden sisustukseen kiinnitettiin erityistä huomiota. Värimaailma koostuikin huolellisesti kynistä ja kansioista lähtien lilan ja valkoisen väreistä. Koko toimis-

¹⁸⁸ Heikkilän hautaustoimisto.

to on erittäin valoisa verrattuna muihin hautaustoimistoihin. Lisäksi huonekalut ja tavarat ovat järjestetty niin, ettei arkkuja ole piilotettu minkään taakse. Diakonialaitoksen hautauspalvelun työntekijä kertoo liiketiloista seuraavasti:

”Että sekin on niinku ajateltu että kun asiakas tulee niin se kattoo aina ensimmäisenä yleisesti aina vasemmalla, niin se näkökontakti on aina tänne eli ne ei ees välttämättä nää näitä arkkuja heti. (...) Eikä me niitä ole haluttu tarkotuksellakaan kätkee kun se on se meidän tuote mitä me myydään. Että ei me olla lähdetty siihen että ne on jossain salassa piilossa verhon takaa vedetään esiin, että ne on tavallaan näkösällä koko ajan (...) ehkä tottuu ajatukseen eri tavalla kun tietää että ne on aina tässä vieressä saatikka ne vedetään verhon takaa sitten esiin....Niin niin, että se voi tulla vähän sellasena shokkina tavallaan sit kun ne ei nää tässä mitään ja sitten ne yhtäkkiä näkee niitä monta, mut se on niinku koko ajan kun käydään asiaa lävitte, sitten jossain vaiheessa vaan katotaan arkku niin se on luontevaa.”¹⁸⁹

Diakonialaitoksen hautauspalvelu on siis halunnut tuoda kuolemasta muistuttavat arkut kätkemisen sijaan esille. Toisaalta tila on suunniteltu niin, että arkut eivät pistä asiakkaan silmiin toimistoon astuessa. Toimiston tilankäytön tarina on kaikesta huolimatta pysynyt samankaltaisena kuin muissakin toimistoissa. Näytelmän juoni kulkee kaikissa toimistoissa tiettyä vakiintunutta reittiään. Ensimmäiseksi keskustellaan asiakkaiden kanssa kuolintapauksesta ja sovitaan hautajaisjärjestelyt. Tämän jälkeen arkut otetaan esille, oli ne sitten piilotettuna tai ei. Yleisölle avoimia esiintymislavoja on yleensä kaksi; toimisto ja arkkutila. Muut tilat ovat sen sijaan näyttämön takahuoneita, joihin vain henkilökunnalla on pääsy. Tilat jakaantuvat siis eri toimintoihin, joihin yleisöllä on rajallinen vaikutusmahdollisuus ja pääsy. Tämä tilankäytön juoni tuli esiin jo aikaisemmassa pääluvussa, jossa heijastin tilankäyttöä ja siinä tapahtuvia rituaalisia toimia dramaturgian teoriaa vasten.

Nykyistä kuolemankulttuuria esittelevät ja analysoivat kirjoitukset käyttävät toistuvasti sellaisia ilmauksia kuin *piilotettu*, *eristetty*, *suljettu*, *laitostunut* tai *siirretty syrjään arkielämästä*. Näissä ilmauksissa piileekin asian ydin. Esimerkiksi Foucault huomasi tutkimuksissaan hulluudesta ja kurinpidosta, että psykologisen diskurssin ilmaantumisen lisäksi tarvittiin tulkintaan jotain ei-diskursiivista ainesta. Toisin sanoen diskursiivisten edellytysten lisäksi hulluus tai rikollisuus tarvitsi materiaalisia tiloja, joissa tehdä eristä-

¹⁸⁹ Diakonialaitoksen hautauspalvelu.

mällä yhteiskunnasta hullusta tai rikollisesta tiedon kohde. Näin hulluuden analyysi sijoittuu diskursiivisen ja ei-diskursiivisen väliseen suhteeseen.¹⁹⁰

Tulkintani mukaan kuoleman on käynyt samoin, kun se on laitostunut ja otettu erilliseksi osaksi yhteiskuntaa. Kuolema on asetettu edellä kuvailemieni tapaisiin lavasteisiin. Ruumiista on tehty tiedon kohde. Kun kuolema on ikään kuin laboratorion tavoin eristetty yhteiskunnasta, voidaan sitä yhä paremmin hallita ja asettaa se tiedon kohteeksi. Ainakin näin moderni yhteiskunta tuntuu ajattelevan ja toimivan. Kuoleman käsittelyn osittaisessa sijoittumisessa hautaustoimistoihin on nähdäkseni kyse juuri tästä. Materiaalinen ja aineeton sekä tukevat toisiaan että ovat välttämättömiä toisilleen. Kuoleman näkymättömyys ja ainakin näennäisesti hallittu luonne vaativat siis tätä tukevat materialisoituneet puitteet.

Ajatusta voidaan jatkaa Latouriin nojaten, sillä hän on toimijaverkkoteoriaa kehitellessä kehottanut ottamaan huomioon antropologisissa tulkinnoissa koko kulttuurin kuvan, eli materiaalisen ja aineettoman sekoittuneen tilan. Latour osoittaa, että inhimillinen ja sosiaalinen tarvitsevat tuekseen materiaalista, sellaista, joka äkkiseltään ei näytä lainkaan inhimilliseltä. Latourin mielestä aineellinen ja aineeton ovat kuitenkin peruuttamattomasti sotkeutuneet toisiinsa, jolloin ei voi ajatella toista ilman toista. Materiassa voidaankin nähdä sosiaalinen tiivistettynä. Siihen kiteytyy muun muassa arvot, tehtävät, etiikka, teknologinen suunnittelutyö, lait ja normit - toisin sanoen kokonainen kulttuuri.¹⁹¹ Inhimillinen ja sosiaalinen tarvitsevat työkaluja, (kulutus)tuotteita, rakennuksia ja kokonaisia infrastruktuureja ollakseen olemassa. Sosiaalinen on piiloutunut niihin osaksi.

Näitä ajatuksia vasten hautaustoimistot voidaankin nähdä osana kuoleman byrokratia- ja suhdeverkostoa, joihin linkittyvät erottelemassani ulkoisessa kieliopissa hautausautot, mainokset ja ilmoitukset, näyteikkunat ja itse hautaustoimistot fyysisinä tiloina. Nämä korreloivat sisäisen kieliopin kanssa. Edellinen tarkoittaa sitä, että aineettoman ja aineellisen, ei-diskursiivisen ja diskursiivisen korreloiva suhde mahdollisti kuolemankulttuurin järjestyvän nykyisen kaltaiseksi. Tämä mahdollistui, kun sosiaalista siirrettiin materiaaliseen. Hautauskulttuuri tarvitsee tietynlaisia autoja työkaluikseen, arkkuja tuotteikseen ja rakennuksia toimitiloilleen, joissa toteutuu edellä kuvattu tilankäytön tarina.

¹⁹⁰ Foucault 1961 ja Foucault 2000, 193-204.

¹⁹¹ Latour 1992, 225-258. Latour käyttää artikkelisanaan esimerkkinä ovea ja ovensulkijaa, joka periaatteessa tekee aiemmin ihmiselle liittyvän työn; avaa oven ja sulkee sen. Tämän lisäksi se on viritetty niin, että voiman lisäksi se osaa olla kohtelias ja ei lyö ovea liian nopeasti kiinni.

Tarvitaan modernin yhteiskunnan mukaisia infrastruktuureja, joihin hautausjärjestelmä istutetaan sopivaksi.

5.2.2. Luottamuksella ja kokemuksella – hautausalan kielioppi mainoksissa

1950-luvulta lähtien on alalla korostettu kielenkäytön muuttamista pehmeämpään suuntaan. Alalle alkoi muodostua 1960-luvulta lähtien sellaisia kuoleman lopullisuutta kiertäviä ja tuonpuoleisen toivoa korostavia ilmauksia kuin ”*poismeno*”, ”*nukkui pois*”, ”*mennyt rajan taakse*” tai ”*siirtyi ajasta iäisyyteen*”. Juha Pentikäisen mukaan hautaus-toimistoväen asennoitumista kuolemaan säätelee ammattirooli, joka on omaksuttu pitkällä aikavälillä vainajan omaisia kohdattaessa. Pentikäisen mielestä onkin syytä korostaa hautaus-toimistoväen vahvaa vaikutusta omaisten käyttäytymisen ohjailussa ainakin surutyön julkisen vaiheen aikana. Pentikäisen mukaan suurin osa kuolinilmoitusten, kukkatervehdysten ja suruadressien kuoleman kiertävistä ilmauksista on peräisin hautaus-toimistojen ohjekirjoista.¹⁹²

Pentikäisen osoittamat huomiot pitävät paikkansa myös tutkimukseni kohdalla ja nämä ammattiroolien kautta omaksutut ilmaukset ja kielenkäyttö heijastuvat hautaus-toimistojen julkisessa puheessa. Esimerkiksi 1990-luvulla Veli-Matti Jokela Suomen Hautaus-toimistojen Liitosta kommentoi Pietet-hautaus-toimistoketjua käsittelevässä artikkelissa, että ”*Hautaus-toiminta ei ole mitään kodinkonekauppaa, eikä hautaaminen ole heräteosto. Siksi olemme perinteisesti pitäneet ilmoittelun pidättyväisenä*”¹⁹³.

Mainokset ovat hyvä lähde, joista voi lukea toimistojen julkista puhetta kuolemasta, sillä ne eivät nykyään näy juuri liikehuoneistojaan enemmän yhteiskunnan jokapäiväisessä elämässä. Seuraavassa esitän tutkimieni hautaus-toimistojen mainoksia internetsivuilta ja puhelinluetteloista. Vuoden 2008 Keltaisilta sivuilta löytyy kaikkien Porin hautaus-toimistojen mainos tai ilmoitus.

¹⁹² Pentikäinen 1990, 212-213.

¹⁹³ Ukkola, Jukka: Joka toiselle kuoppaa kaivaa. Suomen kuvalehti 77/1993: 45, 14-15.

**Diakonialaitoksen
Hautauspalvelu**

Kokonaisvaltaista ja luottamuksellista
hautauspalvelua surun kohdatessa

Pori Eteläpuisto 10
(Seurakuntakeskus)
puh. (02) 632 7011, (02) 624 2271

Uvilan Hautaustoimisto
Lauttaranta 6
puh. (02) 538 9090

Toimimme yhteistyössä:
Merikarvia: Kukkakauppa Lorena
Kauppatie 61
puh. (02) 538 0801

Luvia: Luvian kukka
Kuivalahdentie 2
puh. (02) 558 1364

Päivystysnumeromme
gsm 044-705 2274
www.pdl.fi

Olemme Suomen Hautaustoimistojen
liiton jäsenliike

KUVA 17. Keltaiset sivut 2008.

Hautaustoimisto
ANJA VIITALA OY

UUSIKOIVISTONTIE 40 Pori Puh. (02) 635 1160
Vesa Viitala 050 569 3653
Mervi Viitala 050 376 2809
as. (02) 635 3583

Täydellistä hautausalan palvelua
Kuljetukset kaikkialle
Muistotilaisuudet, sidontatyöt

KUVA 18. Keltaiset sivut 2008.

HEIKKILÄN HAUTAUSTOIMISTO

Urpo Karihaara Ky
PORI ETELÄPUISTO 13
PUH. (02) 633 2125 ja (02) 633 2699
Päivystys myös puh. (02) 641 7424,
050 512 1905

TÄYDELLISTÄ ASIAANTUNTEVAA
PALVELUA ALALLAMME

KUVA 19. Keltaiset sivut 2008.

Hautaustoimisto
ANJA VIITALA OY

UUSIKOIVISTONTIE 40 Pori
Puh. (02) 635 1160
as. (02) 635 3583
Vesa Viitala 050 569 3653
Mervi Viitala 050 376 2809

Täydellistä hautausalan palvelua
Kuljetukset kaikkialle
Muistotilaisuudet, sidontatyöt

KUVA 20. Keltaiset sivut 2008.

KUVA 21. Keltaiset sivut 2008.

Ammattitaitoinen ja luotettava hautaustoimisto surun kohdatessa

Rantasen
HAUTAUSTOIMISTO
Heinonen Group Oy Itäpuisto 12 Pori

Avoinna 9-17 ja 8-13
p. 02 6332 707
sekä liikeajan jälkeen
0500 591 102 ja 0500 833 932
heinonengroup@co.inei.fi

Arkut Uurnat Kuljetukset Ohjelmat Muistotilaisuudet Kukat Hautakivet Perunkirjoitukset Hautaustestamentit

Verrattaessa näitä mainoksia 1900-luvun alkupuolen mainoksiin ovat ne muuttuneet melkoisesti ¹⁹⁴. 1970-luvulta alkaen hautaustoimiston mainoksiin alettiin kiinnittää enemmän huomiota. Liian räikeä ja aggressiivinen mainostus nähdään nykyään paheksuttavana asiana hautausalalla. Sitä ei myös nähdä parhaana keinona markkinointiin. ¹⁹⁵ Mainostus on muuttunut yhä steriilimmäksi. Koska kuolemasta puhuminen on käynyt hankalaksi, siitä puhutaan joko kiertoilmauksin tai ei lainkaan. Karkeat reunat, suoranaiset sanat ja viittaukset kuolemaan ovat hioutuneet pyöreiksi jäljelle jäänyttä elämää korostaviksi. Kuolema tulee ilmi vain sen dikotomiaparin kautta, jolla siitä voidaan puhua ja tehdä se näkyväksi.

¹⁹⁴ Vertaa luku 3.

¹⁹⁵ Viitalan hautaustoimisto, Heikkilän hautaustoimisto ja Rantasen hautaustoimisto.

Edellisiltä vuosikymmeniltä opittu ulkoinen kielioppi on muodostunut normiksi. Mainosten tekstit eivät juuri poikkea toisistaan vaan niihin on vakiintunut tietty stereotyyppinen ilmaisutapa. Teksteissä toistuvat varsinkin sanat *täydellistä*, *kokonaisvaltaista*, *luottamuksellinen* ja *ammattitaitoinen* tai vastaavasti *asiantunteva*. Kuvituksena on lähes aina käytetty vain Suomen Hautaustoimistojen Liiton logoa. Diakonialaitoksen hautauspalvelun kuvana on Länsi-Suomen Diakonialaitoksen oma logo. Rantasen hautaus toimiston ilmoitus on puolestaan koristeltu kukkien kuvilla. Hautaus toimiston palvelu ammattimaisuutta korostetaan esimerkiksi sanankääntein ”*Täydellistä hautausalan palvelua*”, ”*Täydellistä asiantuntevaa palvelua alallamme*” tai ”*...hautauspalvelua surun kohdatessa*”. Toinen usein käytetty termi on suru. Kuoleman ilmaiseminen on hyvin symbolisella tasolla: missään mainoksessa ei puhuta suoranaisesti kuolemasta ja suru sana on muodostunut synonyymiksi kuolema-sanalle tai kuolemansurulle. Toinen kuoleman kiertävä ilmaus on ”*alallamme*”, joka suoranaisesti merkitsee kuoleman hoitamista ja hautauksen järjestelyjä.

Hautaus toimistojen nettisivut jatkavat normatiivista ulkoista kielioppia. Memoriaan kuuluvalla Rantasen hautaus toimistolla on maininta yrityksestä hautaus toimistoketjun sivuilla. Memoria-verkosto kirjoittaa kotisivuillaan tarjoavansa ”*elämän palvelua surun kohdatessa.*”¹⁹⁶. Tutkimistani hautaus toimistoista vain yhdellä on omat internetsivut. Satakunnan hautaus toimisto kirjoittaa kotisivuillaan, että ”*Suuren surun hetkellä työskentelemme surun ja menetysten lähellä, mutta palvelemme elämää.*”¹⁹⁷

¹⁹⁶ Rantasen hautaus toimisto. <http://www.memoriahautaus.com/index.html>.

¹⁹⁷ Satakunnan hautaus toimisto. <http://www.satakunnanhautaus toimisto.com>.

KUVA 22. Memoria-hautausoimistoverkoston kotisivun etusivu.

KUVA 23. Satakunnan hautausoimiston yritysesitys-sivu.

KUVA 24. Diakonialaitoksen hautauspalvelun esittelysivu.

Mainoksien tapaan myös nettisivujen *suru*-sanan tilalle voitaisiin yhtä hyvin vaihtaa *kuolema*-sana. Nettisivujen retoriikassa tulee esiin kuitenkin uusi piirre, joka ei mainoksista juurikaan käynyt ilmi. Tämä on kuoleman sijaan elämän painottaminen. Diakonialaitoksen hautauspalvelu esittelee toimintaansa Länsi-Suomen diakonialaitoksen sivuilla. Laitoksen nettisivut avaavat enemmän sitä mitä elämän palvelemisella tarkoitetaan. Se kirjoittaa, että ”Käytännön järjestelyt tuntuvat usein liian raskaalta, jolloin on helpotus jättää ne *luotettavan ihmisen* tehtäväksi. Meillä on tärkeää *kuunnella kaikkia toiveitanne* ja toimia sen mukaisesti. Varsinkin kursivoimani kohdat ovat mielenkiintoisia. Tulkintani mukaan *Luotettava ihminen* viittaa katoavan luotettavan yhteisön ja sosiaalisen turvaverkon puuttumiseen. Tämä on myös hautausalalle muodostuneen laatupuheen sisältöä. Toinen kursivoitu kohta, *kuunnella*, puolestaan liittyy terapeutiseen tai psykologiseen ulottuvuuteen hautausalalla. Myöhemmin verkkosivun tekstissä tuodaankin esiin surutyön tekeminen, jossa hautaustoimistot voivat olla avuksi edellä olevien perusteluiden mukaisesti.

Internetsivujen kuvista ja värimaailmasta käy ilmi hautaustoimistojen julkisuuskuvaan muodostunut steriiliys ja pehmeys. Hallitsevat värit ovat valkoinen, lila ja sinisen sävyt. Kuvat jatkavat sivujen koristeellista linjausta. Diakonialaitoksen kuva on hyvin symbolinen ja nivoutuu juuri elämänpalvelun korostamiseen. Se esittelee kuvassa tumman sadepilven, jonka takaa päivä alkaa aurinkoisesti kirkastua. Voidaan tulkita, että tumma sadepilvi edustaa tässä kuolemaa ja surua. Aurinko puolestaan symbolisoi jäljelle jäävää elämää, joka paistaa rakoilevien murheen pilvien takaa.

Diakonialaitoksen kuva kytkeytyy kristilliseen ylösnousemukseen ja valkoisen värin käyttö ylipäättään saattaa liittyä ylösnousemuksen symbolisointiin samaan tapaan kuin olen edellisessä pääluvussa tulkinnut. Toisaalta kuva voi merkitä juuri jäljelle jäävän elämän alleviivaamista. Tummanpuhuvuuden ja kuolemaan viittaamisen sijasta mainosten ja nettisivujen yleisilme on valoinen ja tulevaisuususkoinen. Mainokset ja nettisivut korostavat asetelmaa, jonka mukaan hautaustoimistot eivät ole kuoleman palveluksessa, vaan ne palvelevat jäljelle jäänyttä elämää. Elämän korostaminen voi olla oire siitä viitekehystä, jossa kuolema on saanut yhteiskunnassa negatiivisen ja vältettävän luonteen. Jäljelle jäävään elämään keskittyminen koristaa kuoleman hyväksi. Mainosten ja internetsivujen antama kokonaiskuva tukee tätä johtopäätöstä.

Myös tekemäni haastattelut tukevat edellä esittämäni suhtautumista hautaustoimistojen

mainontaan, ja sitä millaisiksi ne on pyritty rakentamaan 1900-luvun alun mainoksista poiketen. Rantasen hautaustoimiston työntekijät kertovat seuraavaa kysyttäessä mainostamisesta.

A. Heinonen:

”Tota, se on aina ollut meille semmonen arka asia, koko ilmottelu. Et sitä on hyvin sillai nihkeesti tehty ja melkein aina vaan jostain asiasta. Anopin aikana se oli ollut yleisempää ja silloin vähän reteemmin. Meitä aina nauratti ne entisajan ilmotukset...”

I. Heinonen:

”....Niin ne on aika ronskeja; meillä halvimmat arkut ja ilmaset kuljetukset.”

A. Heinonen:

”.....Me koitettiin sitten vähän vaihtaa tyyliä. Vähän tämmöseks hienovaraisemmaksi kaikin puolin.” ¹⁹⁸

Edellisen dialogin perusteella näyttää siis siltä, että kuolemasta suoranaisesti puhuminen vaikeutuu tai jopa katkeaa kokonaan. Muuttunut suhtautuminen kuolemaan ei koske ainoastaan hautaustoimistoja, vaan liittyy laajempaan yhteiskunnalliseen muutokseen, jossa kuolemasta puhuminen on käynyt ongelmalliseksi. Sosiologi Zygmunt Bauman on teoksessaan *Mortality, immortality & other life strategies* pohtinut ihmisen suhtautumista ja asennoitumista kuolemaan eräänlaisena elämän strategiana. Hänen mukaansa ihminen on maailmassa ainoa olento, joka tiedostaa kuolevansa. Bauman erottaa kaksi eri elämänstrategiaa. Ensimmäinen on modernin ajan kuolevaisuus ja toinen postmodernin ajan kuolemattomuus. Näillä strategioilla kehitysuskoinen ihminen pyrkii työntämään luotaan kuoleman vääjäämättömyyden. ¹⁹⁹ Bauman esittää, että kuolemattomuuden strategiassa meidän on vaikea puhua tai ylipäätään hahmottaa kuolema, koska meiltä puuttuu kieli, jolla puhua siitä. Sen sijaan meillä on vain kuolemasta selviämisen ja elämän kielioppi hallussamme. Kuolemattomuuden ihanne pyrkii vaihtamaan kuoleman sijalle sellaisia asioita kuin hygienia, terveys ja kunto. Elämä voidaan sitten omistaa näiden tavoittelemiseen. Tämä arkielämän patologisoituminen siirtää kuolemanuskon tilalle terveysuskonnon. ²⁰⁰

¹⁹⁸ Rantasen hautaustoimisto. Anja ja Ilmo Heinonen.

¹⁹⁹ Bauman 1992, 12-31.

²⁰⁰ Bauman 1992.

Voitaisiin tulkita, että hautaustoimistojen julkinen kielioppi on eräänlainen oire kuolemanuskon puuttumisesta. Meiltä uupuu kieli puhua kuolemasta. Sen sijaan lääketieteen siivittämänä suuhumme on istutettu selviytymisen kielioppi. On helpompaa, ja paikoin jopa ainoastaan mahdollista, puhua jäljelle jäävästä elämästä. Diskurssianalyttisen ajattelun mukaisesti tämä puhumisen tapa kannattelee itse itseään ja uusintaa tapaa ymmärtää kuolema tiettyjen diskurssien kautta. Bauman pukee ajatuksen niin, että kuolemaa voidaan ilmaista vain sanavarastolla, jota olemme tottuneet käyttämään ja jota meillä on ylipäättään mahdollisuus käyttää. Hänen mukaansa juuri sanavarasto ohjaa kieltämään kuoleman kollektiivisesti ja julkisesti.²⁰¹ Baumanin ajatusta voisi jatkaa täten diskurssianalyttisellä otteella. Sen mukaan maailma ilmenee juuri kielessä ja diskursseissa, joihin olemme sidottuja, ja jotka normalisoivina pitävät yllä yksisilmäistä totuutta esimerkiksi kuoleman tulkinnasta.

Tulkintaa voidaan jatkaa Philippe Aries`n viitoittamalla tiellä. Juha Pentikäinen on omalla tahollaan esitellyt, että Aries`n kuoleman kieltävä kulttuuri jakautuu kolmeen osaan. Otan näistä esiin tässä yhteydessä kaksi. Ensinnäkin nykyihmisen usko teknologian mahtiin ja luonnon täydelliseen hallintaan, erityisesti moderniin lääketieteeseen, on niin vahva, että kuolema on tässä jaossa voitu ikään kuin unohtaa. Toiseksi perinteiset yhteisömuodot ovat väistyneet, jollaisena voidaan pitää esimerkiksi suomalaista agraaria kyläkeskistä kulttuuria. Aries esittää, että yhteisöistään irtautuneilla ihmisillä ja yksityisyyteen ajautuneilla perheillä ei enää ole voimavaroja kohdata kuolemaa samalla tavalla kuin ennen kotona ja kylissä. Näin kuolema on yksinkertaisesti siirretty sivuun.²⁰² Tämä on tulkintani mukaan se pohjavire, josta juontuu edellä kuvatun kaltainen suhtautuminen kuolemaan: kuoleman syrjäytyminen elämän keskeltä rappeuttaa myös kieltä ja kulttuuria, jolla puhua kuolemasta.

Anssi Peräkylä, joka on tutkinut muun muassa sairaalakuolemaa sosiologian näkökulmasta, toteaa että Ariesin kuoleman historiaa voidaan lukea kuoleman symbolien muutoksen kautta.²⁰³ Peräkylän mukaan Ariesin teemat ovat ilmauksia kuoleman symbolien hajoamisesta:

”Vaikka kuolema Ariesin mukaan heimo- ja kyläyhteisöissäkin koettiin ulkopuoliseksi voimaksi, yhteisö pystyi kohtaamaan tasapainoan ja toimintakykyään uhanneen kuolemantapauksen perinteisen symbolijärjestelmänsä puitteissa. Yhteisöjen hajotessa ja us-

²⁰¹ Bauman 1992, 130.

²⁰² Pentikäinen 1990, 197.

²⁰³ Peräkylä 1984.

kontojen merkityksen vähentyessä ei ole löytynyt sellaista yhtenäistä symbolijärjestelmää, joka olisi koonnut piirinsä koko todellisuuden, niin ihmiset, toiminnat kuin erilaiset kokemuksetkin. Nykyihmisen kosketus todellisuuteensa ei näytä kattavan pahaa, kuolemaa eikä kärsimystä. Siksi ne eliminoituvat pois menestyvän ihmisen maailmammallista.”²⁰⁴

Aries kirjoittaa, että aiemmin oli koodaantunut tapa, jolla kaikkiin tilanteisiin suhtauduttiin. Tämä koski myös kuoleman tuottamaa surua ja sen helpottamista. Hän esittää, että nykyään näitä tilanteeseen sopivia koodeja ei ole, vaan ne hävisivät 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Näin ollen liian voimakkaat tunteet eivät löydä purkautumiskanaavaa. Ne tukahdutetaan, sillä ne uhkaavat normaalin elämän järjestystä ja turvallisuutta. Tästä syystä Ariesin mukaan kuolemasta tulee kielletty vieras.²⁰⁵ Tämä tukee tulkintaani ulkoisen kieliopin köyhtymisestä ja symbolien etääntymisestä kohteestaan. Symbolijärjestelmän yhtenäisyyden pettäessä myös kieliopin rikkaus vähenee. Samalla se aktiivisesti kannattelee ja tuottaa itse omalla olemassaolollaan tällaista rituaalien ja symbolien köyhtyvää rakennelmaa.

Ranskalainen sosiologi Sebastien St-Onge on samoilla jäljillä kanssani, sillä hän pitää kuolemaan liittyvien rituaalien ja symbolien köyhtymistä vakavana oireena kulttuurimme pirstoutumisesta. ”Ruumisaatot ja kirkonkellojen soitto eivät enää ole häiritsemässä ohikulkijoita eivätkä viemässä ajatuksia arkielämästä ihmisen perimmäiseen kohtaloon”, hän kuvailee. St-Ongen mielestä kuolemankulttuuri suojaa yksilöitä kuoleman uhkaavuutta vastaan, ja kulttuurin ohuutemme ja juurettomuutemme heikentää kykyämme kestää näitä elämän tosiasioita. Osoitavasti St-onge sanoo, että kärsimme ”*symbolisesta osteoporoosista*”.²⁰⁶

5.2.3. Taivas putoaa - hautausalan ekologinen ulottuvuus

Edellä läpikäytyjen eri ulottuvuuksien lisäksi hautausalaan on viime vuosina tunkeutunut ympäristönsuojelun ulottuvuus, joka tekee kuolemasta myös globaalin ja uudenlaisen kontrollin ongelman, joka on sovitettava hegemoniaan. Ympäristönsuojelun ulottuvuus on siltana ulkoisen ja sisäisen kieliopin välillä, sillä se tulee esiin molemmissa. Sa-

²⁰⁴ Pentikäinen 1990, 198. Katso myös Peräkylä 1985.

²⁰⁵ Aries 1981, 579.

²⁰⁶ St-Onge 2001.

mallalla ekologisen ulottuvuuden tarkastelu paljastaa nyky-yhteiskunnan kuolemankulttuurista olennaisia piirteitä, joita ei vielä aikaisemmin painotettu. Se osoittaa, kuinka kuolemankulttuuriin liittyvät arvostukset ja samalla hautaustavat ovat muuttuneet. Hautausalan ekologista ulottuvuutta voidaan tulkita Latourin toimijaverkkoteorian inspiroimana ja päästä tähän ulottuvuuteen käsiksi materiaalisen kautta.

Tiimalasin kirjoituksissa alkoi 1990-luvulla esiintyä ekologinen ulottuvuus. Esimerkiksi artikkeli *Hautausapojen ympäristövaikutukset punnittavaksi*²⁰⁷ kirjoittaa erilaisten kulttuurien hautajaistavoista ja polttohautauksesta. Kaksi muuta kirjoitusta koskevat hautausalalle kehiteltyä Eko-arkkuja. Artikkelien mukaan ”*Eko-arkku on vastaus ajan vaatimuksiin*”. Siinä käytetään sataprosenttisesti maatuovia materiaaleja ja se on luontoystävällinen myös tuhkauksessa. Eko-arkun kehittäjä vuonna 1996 Suomen Hautaustoimijain Liiton tukku. Tukun historiaa tutkinut Mikko Laakso kirjoittaa, että vaikka suomalaiset arkkumarkkinat ovat melko konservatiiviset, niin SHL:n tukku on ”*silti pystynyt tuomaan kuluttajien ulottuville ajan henkeen sopivia tuotteita*”.²⁰⁸

Suomen hautaustoiminnan keskusliitto asetti vireille arkkujen ja urnien ympäristösuositukseen perustuvan mietinnön, jonka tarkoituksena oli luoda hautaustoimijain tuotteille ympäristösertifikaatit. Suomen hautaustoiminnan keskusliiton mietinnön mukaan:

”Yhteinen huoli ympäristöstä edellyttää, että myös hautaustoiminnassa tulisi pyrkiä vähentämään myrkyllisten tai muuten haitallisten aineiden kulkua ilmaan ja maaperään. (...) Maahautausten yhteydessä haitallisten aineiden kulkua maaperään voidaan tuskin järkevin teknillisin toimenpitein estää. (...) Olisi kaikin puolin järkevintä vähentää ympäristöhaittoja käyttämällä arkuissa ja niiden täytteissä mahdollisimman ympäristöystävällisiä materiaaleja. Jos tuhkatavalle arkuille ja maahan laskettaville arkuille asetettaisiin samat ympäristökriteerit, vähennettäisiin samalla myös haitallisten aineiden kulku maaperään. Vaikka urnien ympäristölle aiheuttamat ongelmat ovat huomattavasti pienemmät kuin arkkujen, tulisi niidenkin kohdalla kiinnittää huomiota ympäristöystävällisyyteen. Muista pohjoismaista poiketen Suomessa ei aseteta minkäänlaisia rajoituksia arkku- ja urnamateriaalien suhteen. Vaikka Suomessa valmistetuissa arkuissa ja urnissa yleensä käytetään ympäristöystävällisiä materiaaleja, mikään taho ei valvo näiden laatutasoa. Globalisaation myötä Suomeen tuodaan yhä enemmän ulkomailta val-

²⁰⁷ Hautausapojen ympäristövaikutukset punnittavaksi. Tiimalasi 4/1993, 19-20.

²⁰⁸ Laakso 1998, 69.

mistettuja arkkuja ja uurnia. Näitten ympäristöystävällisyydestä ei ole minkäänlaisia ta-
keita.”²⁰⁹

Uudet määräykset ovat aiheuttaneet hautaustoimistoille suuria haasteita, sillä kaikki nykyisin käytetyt kankaat ovat olleet muovisekoitteisia ja ovat olleet näin ristiriidassa ympäristösuositusten kanssa. Rantasen hautaustoimiston mukaan vastustusta on tullut arkku- ja uurnavalmistajien taholta, joille uudet investoinnit olisivat tulleet liian kalliiksi. Rantasen hautaustoimiston mukaan ympäristöystävällisemmän hautauksen paineet hautausalalla alkoivat juuri Suomen hautaustoiminnan keskusliiton taholta, joka alkoi ajaa ekologista laatuluokittelua hautausalalle²¹⁰. Rantasen hautaustoimistossa näihin nyky-yhteiskunnan paineisiin on reagoitu, ja toimiston valikoimista löytyy muun muassa tuhkauurnia, jotka ovat yksilöllisiä ja ympäristöystävällisesti keraamisia. Ne maatuvat erityisen hyvin; vuonna 1987 käyttöön otettu massa muistuttaa savea, mutta siinä keraamiset sidokset on korvattu vesiliukoisilla seoksilla ja se maatuu puutakin nopeammin.²¹¹

Edellä esitellyt lähteet osoittavat, kuinka ympäristökatastrofin uhka ja kuolemankulttuuri kietoutuvat yhteen. Ne luovat näin uudenlaista hautauskulttuuria, joka soveltuu vallitsevaan yhteiskuntaan. Bruno Latourin kirjoitusten inspiroimana voidaan seurata kytkösrhmastoa, jossa arkku ei ole vain materiaalista massaa. Erilaisten materiaalien ja sosiaalisten liitosten kautta siihen kiteytyy kokonainen yhteiskunta. Toisin sanoen arkku paljastaa niin insinöörien kehitystyön, tieteen, arkkuteollisuuden ja sen logistiikan kuin myös säädökset, standardit, kulttuurin, lait ja kuluttajat yksilöinä. Näin modernista yhteiskunnasta saadaan laajempi kuva. Hautaustoimistot kytkeytyvät osaksi yhteiskuntaa (tai kollektiivia kuten Latour itse yhteiskunnan haluaa määritellä), jossa kaikki todellisuuden osa-alueet limittyvät yhteen. Toisin sanoen moderni yhteiskunta voidaan ymmärtää Latourin tavoin antropologisena kokonaisuutena, joka sisältää niin inhimilliset kuin myös ei-inhimilliset elementit.

Latour kirjoittaa ympäristöuhkista, että ”Myös me pelkäämme, että taivas putoaa. Myös me assosioimme huomaamattoman eleen, jolla aerosolipulloa painetaan, taivaita koskeviin tabuihin. Myös meidän täytyy ottaa huomioon lait, valta ja moraali ymmärtääksem-

²⁰⁹ Arkkujen ja uurnien laatusuositukset. Suomen hautaustoiminnan keskusliitto ry:n asettaman työryhmän mietintö.

²¹⁰ Rantasen hautaustoimisto, Jussi Heinonen.

²¹¹ Ykä Babitzin ja ihmisen paluu kotiin. Memoria hautaustoimistoverkoston asiakaslehti. 1/2007, 6-7.
http://www.memoriahautaus.com/pdf/Memoria_lehti.pdf.

me, mitä tieteemme kertovat yläilmakehän kemiasta.”²¹² Näin Latour hahmotteleeekin eräänlaista teollisen yhteiskunnan radikaalia antropologiaa, joka pyrkii ottamaan huomioon kaikki (länsimaisen) todellisuuden ulottuvuudet ja kytkemään ne ainakin teoreettisesti yhteen. Tällä tavalla ymmärrettynä moderni maailma näyttääytyy traditionaalisen kaltaisena. Ajatusta voidaan tukea myös Mary Douglasin ja Aaron Wildavskyn esittämällä idealla siitä, että jokaisella yhteiskunnalla ja kulttuurilla on omat riskinsä, pelkonsa ja varmuutensa. Monesti nämä riskit ovat itse valittuja ja tuotettuja ja niiden hallitseminen luo yhtenäisyyttä yhteiskuntaan ja yhteisöön.²¹³

Latourin toimijaverkkoteoria tulee paikoin lähelle Foucault`n diskurssien, tai paremmin dispositiivin, tutkimusta. Hautaustoimisto voidaan asettaa tähän verkostoon, jonka yhteen kohtaan asettuu hävitettävä ruumis ja arkku. Lähdettäessä purkamaan kytköksiä solmukohtia pitkin huomaamme niiden olevan osa erilaisia verkostoja, jotka koostuvat luonnollisista ilmiöistä, subjekteista, diskursseista, vallan kentistä, tieteestä ja teknologiasta, teksteistä ja toimintojen sisällöistä. Latourin jalanjalkia seuraten voimme jäljittää sitä, miten käsittelemme kuoleman länsimaisessa yhteiskunnassa. Näin kuoleman kautta avautuu koko elämänpiiri, sen uskomusmaailma ja arvot. Esimerkiksi näyttää siltä, että teollisen yhteiskunnan kovassa ytimessä olevat tiede ja teknologia ovat yksi osa jakamaamme uskomusmaailmaa. Se palauttaa traditionaalisen teolliseen yhteiskuntaan osoittaen, että myös sillä on oma kaavallinen totuutensa ja elämänrytminsä. Se vain näyttääytyy huomattavasti monimutkaisempana kuin traditionaalinen yhteiskunta.

Esimerkiksi edellä esitetyt hautaustoimistojen ympäristösertifikaatit yhtenä yhteiskunnan palasena heijastavat länsimaista elämänpiiriä. Toisin sanoen meillä on omat uskomuksemme, tapamme ja tottumuksemme. Noudatamme näitä välttääksemme vaikka sitten ympäristökatastrofin, jonka uhkakuvat kumpuavat tieteestä ja teknologiasta. Yksi Latourin teeseistä onkin, että maailma on yksi. Näin ollen luontoa ja yhteiskuntaa ei Latourin mukaan voida keinotekoisesti erottaa toisistaan. Tässä onkin ehkä Latourin ja Foucault`n yhtymäkohta, tutkimus ajautuu pois ainoastaan subjektin ja inhimillisen tarkastelusta. Tällaisen ajatuksellisen operaation tekemiseen perustuu myös Latourin kantava teesi, jonka mukaan emme ole koskaan olleet moderneja.²¹⁴

²¹² Latour 2006, 22-23.

²¹³ Douglas & Wildavsky 1983.

²¹⁴ Latour 2006.

Latourin ajatuksia voidaan verrata Anthony Giddensin esittelemään jälkitraditionaaliseen yhteiskuntaan. Tällaisessa jälkitraditionaalissa järjestyksessä tottumuksia kylläsetään säännöllisesti abstrakteista järjestelmistä peräisin olevalla informaatiolla. Nämä tottumukset myös usein törmäävät yhteen tuon järjestelmän kanssa. Hänen mukaansa nämä tottumukset ovat menettäneet yhteyden tradition kaavalliseen totuuteen.²¹⁵ Toisin sanoen tämä tarkoittaa puiteistariisumista eli traditionaalisen yhteiskunnan tapojen ja tottumusten purkamista.

Giddensin kuvailema jälkitraditionaalinen voidaan ymmärtää paremmin, kun se suhteutetaan empiriaan ja sidotaan tutkimuskysymyksiini ja -aineistooni. Näkyvimvät muutokset tutkimuksen aikarajauksessa ovat olleet hautajaisten muutos vähäeleisimmiksi ja julkisten rituaalien vähentyminen. Modernisaation pakossa suuresta osasta traditioita on jouduttu luopumaan ja korvaamaan ne modernille tyypillisillä menettelytavoilla. Toisaalta nykypäivän hautausrituaaleista voidaan löytää joitain traditionaalisen piirteitä. Teknologia on yksi modernille ominainen elementti, joka on muovannut hautausrituaaleja. Hautausrituaalien traditiot ovat tulleet osaksi kokonaisia teknologisia järjestelmiä. Nämä abstraktit järjestelmät koettelevat ja muuntavat juurtuneita traditionaalisia tapoja ja käsityksiä.

Tutkimusaineistostani voidaan ottaa esimerkiksi vaikkapa autojen yleistyminen, hautausautojen vapautuminen maahantuontisäännöstelystä, ammattiliittojen ja tukkujen perustaminen. Ne kaikki ovat teknologisten järjestelmien solmumuodostelmia, joissa kohtaavat sekä inhimillinen että ei-inhimillinen. Nämä järjestelmät sekä syrjäyttävät traditioita että kasautuvat niiden päälle välillä peittäen ne alleen kokonaan. Toisin sanoen rituaalit menettävät alkuperäistä voimaansa, kun näistä järjestelmistä peräisin oleva informaatio korvaa ”uutena” ja ”parempana” vanhan. Väestönkasvu ja samalla kuolleisuuden lisääntyminen ovat pakottaneet hautaustoimistot ottamaan käyttöönsä nopeammat ja tehokkaammat tavat hoitaa kuolema. Vainajan hävittäminen on näiden muutosten mukana muuttunut ongelmaksi. Toisin sanoen on kysymys siitä miten traditionaalinen kuolemankulttuuri on sopeutunut teollisen yhteiskunnan mittoihin. Miten yksilöiden ja yhteisöjen hautauskulttuurin traditionaaliset tottumukset ja tavat voidaan sovittaa erilaisille arvoille perustuvaan teolliseen elämäntapaan?

Toinen vastaava esimerkki kuolemankulttuurin materiaalisuudesta löytyy kuolinvaat-

²¹⁵ Giddens 1995, 142.

teiksi tarkoitetuista Paratiisipuvuista. Puvut eivät ole ainoastaan materiaa vaan tämän materiaalin päälle laskostuu sosiaalinen. Näissä vaatteissa tiivistyy uskonnollisuus ja henkisyys, hautausperinne, modernin ajan yksilöllistyminen, suunnittelutyö ja tekstiilikäsityö, kuin myös ekologisuus. Paratiisipukuja esittelevä internetsivusto kirjoittaa seuraavasti:

”Suunnittelussa on huomioitu hautaukseen liittyvä ohjeet ja määräykset. Olemme pannotaneet ympäristömyötäisyyteen ja käytämme tuotannossamme vain sellaisia materiaaleja, jotka täysin hajoavat luonnossa, minimoimme materiaalin ja valmiin tuotteen kuljetuskustannuksia. (...) malliston tunnuksena on ”elämänpuu – paratiisipuu” ja kaksi kyyhkystä. Symbolit ovat ikivanhoja, myös kristillisen ajattelun keskeisimpiä aiheita. (...) mallisto rakentuu skandinaavisille kulttuurisille arvoille, niiden säilyttämiselle ja välittämiseksi. Ensimmäisen Linteum-malliston suunnittelu on pitkän tuotekehitystyön tulos, joka on tulosta mielenkiintoisesta tutkimusmatkasta kristilliseen ja skandinaaviseen hautausperinteeseen. Skandinaviassa on rikas alueellinen ja paikallinen hautausperinne, joka on haluttu ottaa suunnittelussa huomioon. (...) Suomessa vainaja on perinteisesti puettu parhaimpiinsa viimeiselle tärkeälle matkalleen. Tätä perinnettä haluamme jatkaa. (...) Pukujen suunnittelussa on kiinnitetty huomiota tilaisuuden arvokkuuteen. Puvuston suunnitteluvaiheessa puvun ideat punoutuivat yhteen kristillisen perinteen ja siunaustilaisuuden käytäntöjen kanssa. (...) Kankaiden kuoseissa, materiaalivalinnoissa ja työtavoissa juuret ovat skandinaavisessa traditiossa. Kirjontatavat on valittu suomalaisesta kansanomaisesta kirjontaperinteestä ja kuosit ovat samoja, joita on vuosisatoja käytetty vainajien vaatetuksessa. (...) mallisto rakentuu kolmesta teemasta. Kokoelma sisältää keskiaikaisia, kansanomaisia ja moderneja vaihtoehtoja. (...) Paratiisipuvuilla on vahva sitoutuminen kulttuurin henkiseen pääomaan ja traditioon. Ne viestittävät kunnioitusta vainajaa kohtaan. Ne tuottavat suurta lohtua omaisille heidän saadessaan pukea vainajansa arvokkaasti viimeiselle matkalle. Puvut auttavat omaisia suruprosessin käsittelyn alkuun ja edistävät parantavasti luopumisprosessissa. Kuten kaikki vaatteet myös Paratiisipuvut liittyvät ihmisen identiteettiin, sukupuoleen, asemaan, ikään ja persoonallisuuteen. (...) ²¹⁶

Yllä oleva Paratiisipukujen mainospuhe ja varsinkin alleviivatut kohdat ovat räikeästi täynnä niitä hautausalan diskursseja, joita olen jo edellä käsitellyt. Hautausperinteen, kristillisyyden ja modernin ja traditionaalisen sekoittuminen ovat tulleet esiin jo muual-

²¹⁶ Vernum. http://www.vernum.fi/suomi/linteum_teksti.html.

lakini tutkimuksessani. Eritoten kunnioituksen ja arvokkuuden käsitteet, surutyö lääketieteellisenä parantavana prosessina ja suomalaisen hautausperinteen kannattelu modernilla ajalla ovat elementtejä, jotka toistuvat muuallakin tutkimusaineistossani. Voidaan-kin esittää hivenen antropomorfisesti ajateltuna, että puvut ovat ihmisen muotoisia sisällöiltään ja merkityksiltään.

Sisäinen kielioppi

Tässä luvussa tarkastelen haastatteluaineistoani ennen kaikkea kokemuksen ilmaisijoina. Toisin sanoen olen kiinnostunut *miten* haastateltavat puhuvat. Tulkitseen tätä puhetta diskursiivisesti ja dekonstruktiiivisesti. Analysoin haastattelujen pohjalta kuolemankulttuurin tuottamisen kirjavaa pintaa. Eräs keskeinen käsite analysoinnissa on *laatu*-sana. Tämän käsitteen avulla paikannan hautausalan laatupuhetta, joka värittää esiin normaalin ja epänormaalin rajapinnan. Näkökulmani painottuu foucaultlaisittain valtaan. Tulkitseen haastatteluista puhujapositioneja tai tulkintarepertuaareja, jotka näkemykseni mukaan edustavat hegemonisten valtasuhteiden tuottamista ja ylläpitämistä. Ymmärrän puhujapositioneja kulttuurinsa puhujina ja yritän paikantaa puheen ristiriitaisuuksia ja limittäisiä diskursseja. Teen siis diskurssikeskeistä sisällönanalyysia.

5.2.4. Elämäntapa, itseymmärrys ja ammatti-identiteetti

Yksi haastatteluaiheistani oli se, miten hautauslaitosten työntekijät sovittavat yhteen (hautaus)työn, liiketoiminnan ja yksityiselämän. Vastaukset erosivat toisistaan paljon ja ne kuvaavat hautauslaitosten työntekijöiden ymmärrystä omasta ammatistaan. Seuraavassa on muutama suora lainaus tekemistäni haastatteluista. Niistä tulee ilmi myös vastausten variaatio.

*”Sää teet työtäs, että siinä ei saa päästää tunteita pinnalle, välillä tulee, ei voi mitään. Ja sitten, mää olen sopeutunut tähän elämäntyylisiin, koska oon tätä niin kauan tehnyt, että tua, ei niinku ota sitä niin henkisesti raskaana.”*²¹⁷

”(…) Mutta kato se on kun tähän ei totu koskaan, mutta oppii....ensinnäkin mää kun lähden kotiin niin pyrkii.....no tottakai näitä mieltii joskus, mutta pyrkii. Ja sitten taas se

²¹⁷ Viitalan hautauslaitosto, Vesa Viitala.

mikä on niin onneks oon ymmärtänyt että tää elämä on helvetin lyhyt ja sitten tällanen ainutkertanenymmärtää sen että tää on huikee juttu ja ihan onnettomankin pieni asia niin se on hyvä.”²¹⁸

”Niin se on että ittellä on joku semmonen että pystyy näitä asioita sulattaa ja ettei kukaan kadulta vaan voi tulla tähän, että kyllä se mieli ja ajatus on vähän semmonen. (...) Mutta kyllä se on jollain sorttii toi mieli että kun sä tulet tänne niin sää oot valmistautunut päivään ja sitten kun sää lähdet niin sää tavallaan jätät sen päivän tänne taakse, ettet sää kuljeta niitä asioita, on siinä niitä asioita että täytyy hoitaa illallakin ja aamusta aikasin mutta kyllä niinku periaatteessa ne asiat jää tänne oven tän puolelle kun mä suljen oven. (...).”²¹⁹

”Se on nimenomaan sitä tasapainoilua että ei saa lähtee liian kovasti myymään että se täytyy se myyntityö olla hienovarasta ja huomaamatontakin, kyllä tässä ihmisiä pystyy jonkun verran johdattalemaankin näitisti ettei tarvi tällasta amerikkalaistyylistä puhetta välttämättä pitää. Mutta että ihan samallailla tingataan ku missä tahansa, tinkaajaimiset tinkaa täälläkin ja kauppias joutuu sitten lähtemään siihen mukaan, kilpailu on kummiski sen verran kovaa että ei se auta. Että sikäli muistuttaa tai on kaupantekoo ku mikä muu tahansa. Tietysti omaiset on vähän eri tilassa ku joku joka menee ostaan itselleen telkkaria. Täytyy olla enemmän varuillaan ja semmonen ihmistuntemus on tietysti hyvin eduks, että sää osaat heti kun ihmiset esittää asiansa niin tietää vähän miten heihin pitää suhtautua. Siihen se perustuu.”²²⁰

Kaikki haastateltavat pyrkivät pitämään työn ja vapaa-ajan välisen eron selkeänä. Haastatteluista käy kuitenkin ilmi, että tämä ei välttämättä onnistu. Yksi ratkaisu tähän on kokea ammatti elämäntapana, joka sulattaa työn ja vapaa-ajan välisen eron yhteen. Työn kokeminen elämäntavaksi helpottaa työn raskautta haastateltavieni mukaan. Ensimmäisen sitaatin Viitalan Hautaustoimiston Vesa Viitala kertoo suhtautuvansa työhönsä ”*elämäntapana, jossa ovat aina kiinni*”. Traagisten tapausten kohdalla tunteet saattavat nousta pintaan, mutta loppujen lopuksi hautausurakoitsijan ammattiin on suhtauduttava kuin muuhunkin yrittämiseen. Haastateltavat kokevatkin, että hautaustoimistossa työskentelevältä vaaditaan tiettyä luonnetta jaksakseen työtä. Kaikissa haastatteluissa kulkee kaksi identiteetin rakennusprojektia, jotka haastateltavat tuovat julki erilaisin äänen-

²¹⁸ Heikkilän hautaustoimisto.

²¹⁹ Diakonialaitoksen hautauspalvelu.

²²⁰ Rantasen hautaustoimisto, Jussi Heinonen.

painoin. Yhtäältä rakennetaan puhtaasti ammatti-identiteettiä ja toisaalta oma persoonallisuuden muokkaaminen sopivaksi ammattiin. Tätä kautta he rakentavat yhden ehyen ammatti-identiteetin, joka kietoutuu säröttä yhteen oman persoonan ja elämäntavan kanssa. Kuolematyöntekijöiden työssäjaksamista tutkinut Gustaf Molander huomasi myös tutkimusaineistossaan, että suuri osa hautaustoimiston työntekijöistä suhtautui ammattiinsa pikemminkin elämäntapana kuin varsinaisena palkkatyönä ²²¹. Toinen ammatti-identiteettiin liittyvä laaja kokonaisuus on se, miten he itse kokevat ulkopuolisten ihmisten näkevän heidän työnsä ja ammattinsa. Seuraava lyhyt dialogi kuvaa tätä hyvin.

H: *Miten ihmiset suhtautuvat ammatista kertoessa?*

V: *Mistä mä sen tiedän...*

H: *No vaikka jos kahvipöytäkeskusteluissa, jos tulee ilmi....*

V: *Sen toki mainitsen mutta on toki hauskempiakin aiheita mistä voi keskustella.*

H: *Meneekö ihmiset hiljaseks tai hämmentyy....?*

V: *Ei ei, tuo on taas sellasta selektiivistä että kattoo mitä puhuu kenellekin, ja on sitten mikä on...on oma ittensä.* ²²²

Vastauksista tulee ilmi sekä ammatin kokeminen mutkattomana asiana että toisaalta myös välteltävänä keskustelun aiheena. Seuraavista sitaateista tulee puolestaan paremmin ilmi variaatio ihmisten reaktioista:

”Se on hyvin erilainen se suhtautuminen, jos se ihminen on asiakas (...) kun he tarvii apua ja mä pystyn sitä tarjoamaan niin siinä on jonkinlainen tämmönen kunnioitus mutta sitten kun ollaan tavallisessa kahvipöydässä niin se on lähinnä naureskelun aihe ja ihmetellään millai kui, kui joku voi sellasta hommaa tehdä (...) suurin osa ihmisistä suhtautuu siihen ihan samallailla kun mihin tahansa muuhun työhön, että kyllä näitä sillon tällön on ketä heittää niinku helposti huumoriks sen asian että siitä näkee että se on vähän sellanen vaikeekin asia. Mutta että tietenkin mä pyrin ittekin vastaan siihen huumorilla, vähän tietysti ihmisestä riippuen.” ²²³

²²¹ Molander 2009, 79.

²²² Heikkilän hautaustoimisto.

²²³ Rantasen hautaustoimisto, Jussi Heinonen.

*”(...) Määkin kun oon alussa ollut niin en mä ees voinut sanoo että mä oon hautaus-
toimistossa töissä, jos mä mainittin sen niin ihmiset otti monta askelta taaksepäin. Tai
sitten se puhe katkes siihen tai.....mutta tänä päivänä se on jo vähän vapaampaa. Se oli
monta vuotta kun mä vaan sanoin että mä oon diakonialaitoksella töissä, että sen
hautauspalvelun jätin ihan selkeesti poies. Että se oli semmonen vähän että ihmiset ka-
vahti vähän sitä”.*²²⁴

*”Se on hyvin erilainen se suhtautuminen, jos se ihminen on asiakas (...) kun he tarvii
apua ja mä pystyn sitä tarjoamaan niin siinä on jonkinlainen tämmönen kunnioitus
(...) ”*²²⁵

Ihmisten varautunut suhde hautaustoimiston työntekijöihin saattaa johtua oman kuole-
vaisuuden muistutuksesta. Koska hautaustoimiston työntekijät ovat ottaneet ja saaneet
haltuunsa kuolemankulttuurin monia ulottuvuuksia, liitetään heidät välittömästi kuole-
maan. Kuolemankulttuurin näkyvinä toimijoina he antavat lopullisen iskun kuoleman
väistämättömyydestä.

Vertasin tutkimukseni haastatteluja Davidsson–Bremborgin väitöstutkimukseen ja ne
vastasivat vain osittain sitä, miten ruotsalaiset hautaustoimiston työntekijät kokevat itse
ammattinsa ja miten ulkopuoliset näkevät heidät. Yksi Davidsson – Bremborgin tutki-
mustuloksista on, että ruumis koetaan ”likaiseksi”. Tästä syystä myös itse hautausura-
koitsijan ammatti koetaan jotenkin likaisena. On tärkeää ymmärtää tässä tapauksessa
lika Mary Douglasin tarkoittamalla tavalla: lika ei ole todellista vaan sosiaalisesti raken-
tunutta. Mary Douglas kirjoittaa, että siellä missä on likaa, on järjestelmä. Tällä hän tar-
koittaa sitä, että kulttuurilla on tietty kategorisointijärjestelmä, jonka avulla yhteisö luo-
kittelee maailmankuvaansa. On muistettava, että tämä likaisen ja puhtaan ero on aina
kulttuurin ja yhteisön nimeämä.²²⁶ Maailman voidaan nähdä jakautuvan kulttuurin sisäl-
lä tällöin epänormaalien ja normaalin eroavaisuuteen. Tätä epänormaalien ja normaalin
eroa hallitaan sitten rituaalisin keinoin. Likaisuuden ja puhtaan ero korostuu vaikkapa
ruumiinkäsittelyssä. Vainajan tilan vaihtumista elävästä kuolleeksi hallitaan rituaaleilla,
tai toisin sanoen varokeinoilla, jotka oikein suoritettuna tekevät ruumiista vaarattoman
yhteisölle.

²²⁴ Diakonialaitoksen hautauspalvelu.

²²⁵ Heikkilän hautaustoimisto.

²²⁶ Douglas 2000, 86-90.

Hautaustoimiston työntekijät ovat välittömästi tekemisissä vainajan kanssa, sillä nykyään ne arkuttavat vainajan. Lisäksi he saattavat siistiä tässä yhteydessä vainajan esimerkiksi kampaamalla hiukset ja laittamalla vainajan silmät kiinni. Vaikka hautaustoimiston työntekijät koetaan ruumiiden saastuttamaksi tai likaiseksi, tekee Davidsson-Bremborg terävän huomion, että kuitenkin kaikkia ammattiryhmiä, jotka ovat tekemisissä ruumiiden kanssa, kuten esimerkiksi sairaanhoitajia, ei koeta yhtä likaiseksi. Davidsson-Bremborg ei kuitenkaan omassa tutkimuksessaan pyri analysoimaan sitä, miksi juuri hautaustoimiston työntekijöihin kohdistuu tällaisia stigmatisaatioita. Hän tyytyy ainoastaan toteamaan likaisuuden olevan yhteiskunnallista ja siten sosiaalisesti rakentunutta.²²⁷

Tutkimukseni mukaan hautaustoimiston työntekijöihin suhtautuminen vaihteli hyvin paljon. Ne eivät olleet niin yksimielisen negatiivisia kuin Davidsson-Bremborgin tutkimuksessa. Edellä esitetyistä sitaateista käy ilmi, että hautaustoimistojen työntekijät kokivat, että ulkopuoliset ihmiset olivat yhtäältä hämmentyneitä, suhtautuivat asiaan leikkillä tai yksinkertaisesti pitivät ammattia yhtenä muiden joukossa²²⁸. Toisaalta tapasin myös kokemuksia samankaltaisista reaktioista tai asenteista hautaustoimistojen työntekijöitä kohtaan kuin Davidsson-Bremborg tutkimuksessaan. Mistä tämä sitten voi juontaa? Vastauksia voidaan etsiä vanhasta suomalaisesta kuolemankulttuurista, jota voidaan tulkita Mary Douglasin teorianmuodostuksen valossa.

Mary Douglasin ajattelua myötäillen voidaan sanoa, että ruumis on kategoria-arvoltaan kaksijakoinen. Se on yhtä aikaa jotakin inhimillistä ja ei-inhimillistä. Kuollut ruumis on epäinhimillinen harmaana ja liikkumattomana, mutta se voi sisältää kuitenkin vielä osan inhimillistä identiteettiä. Kuollut –douglasmaisesti sanottuna– on näin rituaalinen objekti, merkitty ja merkitsijä. Se luo epäkategorian uhkan yhteisölle, joten se pitää saattaa rituaalisin tavoin pois yhteisöstä.

Vanhassa suomalaisessa kuolemankulttuurissa ruumiisiin liittyvä kalmanpelko eli voimakkaasti. Vainajat edustivat jotain elämän vastakohtaa, jotka yrittivät viedä elämää ja eläviä mukanaan. Vainajan kalman pelättiin tarttuvan muihin ihmisiin. Esimerkiksi ruumiinpesuvesi oli tapana heittää sellaisen talon nurkkaan, jota ei käytetty paljon. Myös saippua, jolla ruumis oli pesty, antoi haltijalleen yliluonnollisia voimia. Samaten vaatteet miellettiin kuolleen omaisuudeksi, joilla oli tiettyä voimaa. Ylipäätään kaikki

²²⁷ Davidsson-Bremborg 2002.

²²⁸ Kaikki haastattelut Porin hautaustoimistoissa.

ruumiin kanssa kosketuksissa ollut sisälsi suuret määrät kalmaa, voimaa, joka saattoi olla joko vahingollista tai hyödynnettävää.²²⁹

Ruumis on erityisellä tavalla normaalin ja epänormaalin, puhtaan ja likaisen, rajalla. Se on vielä sekä elävien joukossa että myös vainajien. Tämä asettaa yhteisölle tehtäväksi sen uskomusmaailman mukaiset rituaalit, jotka takaavat turvallisen rajanylityksen. On muistettava huomioida, että nämä toimet ja lika itsessään ovat ainoastaan symbolisella tasolla. Rituaalit vaihtavat symbolisesti kategorian yhdestä toiseen, elävästä kuolleeksi. Tästä syystä kuolemaan liittyi länsisuomalaisessa kyläkulttuurissa monia varokeinoja. Esimerkiksi kuolemanhetki ja pihapiiristä irtaantuminen olivat jännitteisiä hetkiä, kun kategoria vaihtui toiseen. Epänormaalia saatettiin varoa myös niin, että ruumiinpesuvesi, joka oli välittömästi yhteydessä ruumiiseen ja symboliseen epäpuhtauteen pyrittiin sulkemaan ulos puhtaan piiristä. Sosiaalipsykologi Mary Bradburyn mukaan nykyajan rituaalit eivät ole tyhjiä, kuten yleensä väitetään. Douglasiin nojaten Bradbury toteaa, että modernin maailman tekstuuri on liian monimutkainen, jotta siitä olisi helposti löydettävissä saastumiseen liittyviä tai ylipäättään merkityssisältöisiä rituaaleja. Hänen mukaansa esimerkiksi vainajan pukemista, arkuttamista tai vainajan katsomista ei voida tulkita ainoastaan rationaalisuuden näkökulmasta.²³⁰

Aihetta voidaan lähestyä myös nykyisyydelle läheisemmästä vinkkelistä kuin vanhasta kansanuskosta. Itse asiassa voi olla, että tulkinnat nykyisyydestä on järkevämpiä tehdä tutkimuskontekstia likemmältä kuin osoittaa suoraviivaisia yhteyksiä toisenlaisesta tutkimuskontekstista ja tulkintarepertuaarista. Toisin sanoen pitäisi olla tekemättä modernista ajasta suuria yleistyksiä traditionaalisen viitekehyksen pohjalta. Näenkin, että hautaustoimistojen työntekijöihin suhtautuminen voi liittyä myös niin sanottuun kuoleman kieltävän kulttuurin ilmapiiriin, jota olen edellä kuvaillut eri tutkijoihin nojautuen. Hautaustoimiston työntekijöihin liitetty kulttuurisesti määräytyvän likaisuuden ja sen soveltaminen suomalaiseen kuolemankulttuuriin on yksi vastaus ongelmaan, mutta uskon kuoleman kieltävän ilmapiirin olevan myös vaikuttava tekijä ongelmavyyhdyissä.

Ongelmaa voidaan lähestyä edelleen kulttuurisesti määräytyvän puhtauden ja likaisuuden näkökulmasta analysoimalla modernin ajan tekemiä kategorisia jakoja. Eräs näistä voi olla aiemmin Zygmunt Baumanin niin sanottu terveysuskonto, joka on hänen mukaansa modernille tyypillinen ajattelumalli. Tällöin puhtauden ja vaaran dikotomiapa-

²²⁹ Pentikäinen 1990, 70-71; Vuorela 1975, 622 ja Fingerroos 2006.

²³⁰ Bradbury 2001, 188-190.

riksi terveydelle asettuu sairaus ja vastaavasti kuolemalle elämä. Douglasin mukaan kohdistettaessa huomio kulttuurin vältettävänä pitämiin asioihin, piirtyvät esiin ne asiat, joita yhteiskunnassa pidetään itsestänselvyytenä²³¹. Asetettaessa kuolema kokonaisuudessaan vältettäväksi kategoriaksi yhteiskunnassa, hahmottuu esiin kulttuuri, joka sulkee ulos kuoleman ja korostaa jatkuvasti elämää. Näin kuolemasta onkin tullut kokonaisuudessaan kulttuurin nimeämä epänormaali ja vaarallinen asia. Toisin sanoen se uhkaa modernin yhteiskunnan normaalin eli elämän ja terveyden valtaapitävää asemaa. Tämän mukaisesti kuolemaa, epänormaalia, pyritäänkin välttelemään kaikin keinoin etäännyttämällä se kauaksi symboliselle tasolle.

Edellinen heijastuu myös hautaustoimistoissa, sillä hautaustoimiston työntekijät liitetään välittömästi kuolemaan. Hautaustoimistojen työntekijät asettuvat näin normaalin ja epänormaalin rajalle ja hallitsevat tätä elämän ja kuoleman välistä eroa. He ovat portinvartijoita, jotka pitävät kuoleman sopivan etäällä arkielämästä. Tämä etäisyys on usein symbolisella tasolla. Itse he kuitenkin ovat läsnä kuoleman kanssa jatkuvasti. Tätä saumakohtaa voidaan ajatella Veikko Anttosen pyhänteorian kautta. Anttosen mukaan pyhä ilmenee kategorian ja epäkategorian liitoksessa. Pyhä on siis enemmänkin suhde kuin kohde. Liitoskohdassa tapaavat Douglasin tavoin ymmärretty puhdas ja sallittu ja torjuttu ja saastainen. Kuolema voi olla hyvä vain silloin, kun se on rituaalisoitu eli arvokas ja kunniallinen.²³² Nämä normaaliuden teemat ovat myös tulleet esiin hautaustoimistojen puheessa. Niiden vastakohtana voi olla jokin likainen, kuten kalma tai epänormaali kuolema, jossa rituaaleja ei ole voitu suorittaa hyvän kuoleman mukaisesti. Tässä mielessä hautaustoimistot asettuvat kategorian ja epäkategorian rajalle yhtäältä pitäen elämän ja kuoleman erillään toisistaan, mutta toisaalta yhdistäen ne ylläpitämillään rituaaleilla ja symboleilla, joita tarvitaan tämän rajan merkitsemiseen. Nämä rituaalit ja symbolit voidaan nähdä Anttosen tarkoittamalla tavalla ”pyhäksi”.

5.2.5. Liiketoiminta ja hautauskulttuuri

Hautausala tasapainoilee henkisten arvojen ja liiketoiminnan nuoralla. Hautaustoimiston työntekijän on omaksuttava liikeajattelun lisäksi hyviä sosiaalisia taitoja. Esimerkiksi hautaustoimisto Viitalan edustaja kertoo, että joskus omainen on ”*niin solmussa että hänet täytyy puhumalla puhua auki*”. Hautaustoimiston työntekijä saattaakin olla asiak-

²³¹ Douglas 1989, 161.

²³² Anttonen 1996, 76-98.

kaasta riippuen niin terapeutti ja psykologi kuin myös myyjä tai hengellinen johtaja. Seuraavassa tarkastelen lyhyesti työn liiketoiminnallisen ja hautauskulttuurisen ulottuvuuden yhteensovittamista, jonka jälkeen siirryn henkiseen ja uskonnolliseen ulottuvuuteen. Haastateltavat vastasivat liiketaloudellista ulottuvuutta koskeviin kysymyksiin mielenkiintoisesti. Seuraavassa lainauksessa kysyn, onko hautaustoimistojen toiminta muuttunut ja miten.

”Ei ei, kato kun tää on tosiaan kaks sataa vuotta vanha, kun se ei oo muuttunut siitä, jos joku on sitä lähtee sitä muuttamaan niin se kääntää sen vaan itseään vastaan.

H: *Että vahva perinne sitten....*

Niin, tää on kuitenkin niin konservatiivinen kansa että ei oo tosikaan (...) tää on että ei tästä oikein saa...(kaupallisempaa ja myyvempää).....Totta kai varmasti on että on erilaisia hautaustoimistoja, ja on erilainen tapa palvella sitä asiakasta, niinku tosiaan toi yks kollega joka vaan miettii että millai saada fyffee että pääsee sinne Karibialle pelaan golfia ja ostaa volvon ja niin edelleen. Mutta se on että sinne ehkä hakeutuu ne ihmiset jotka sit on samantyyppisiä, ja sit taas tietysti että se suku on käyttänyt samaa 60 vuotta.”²³³

Näyttää siltä, että hautausurakoitsijat kokevat vaikeaksi puhua alan liiketaloudellisesta puolesta. Monesti haastatteluissa liiketaloudesta kysyttäessä puhe kääntyy alan perinteisyyteen. Tällä viitataan siihen, että muutokset alalla ovat olemattomia ja uutuudet eivät päde. Hautaustoimistot pitävätkin alaansa hyvin konservatiivisena. Perinne on ulottuvuus, johon liiketoiminta osaltaan perustuu. Lainauksesta käy ilmi perinteen hegemoninen asema ja kuinka sitä ylläpidetään. ”Kaksi sataa vuotta vanha historia” viittaa yhtenäiseen menneisyyteen, jossa muutoksia ei ole tapahtunut. Keskustelun edetessä haastateltava vastaa omasta positiostaan kysymykseen kaupallisuudesta, vaikka tätä liiketoiminnallista ulottuvuutta ei itsessään kysytykään. Näyttääkin, että lainauksen lopussa haastateltava nojaa jonkinlaiseen yleiseen tietoon tai luuloon, jonka mukaan hautaustoimistot rahastavat toiminnallaan. Liian liiketoiminnan painottaminen halutaankin peittää monesti hautauskulttuurin perinteen alle.

²³³ Heikkilän hautaustoimisto.

Uskon, että haastateltavien vastauksiin vaikuttaa oletus kuolemalla rahastamisesta. Davidsson-Bremborgin tutkimuksen mukaan hautausurakoitsijat kokevat, että media antaa heistä negatiivisen kuvan. Yleisin julkisuuskuva, jonka media heistä tarjoaa on, että he tekevät kuolemalla rahaa ja yliveloitavat, tai sitten niitä tarkastellaan ainoastaan taloudellisesta näkökulmasta.²³⁴ Kartoittaessani yleistä lehtikirjoittelua hautaustoimistoista löysin melko vähän artikkeleita, joissa ylipäättään olisi kirjoitettu hautausalasta. Artikkeleita löytyi kuitenkin muun muassa Kuluttaja-lehdestä, Suomen kuvalehdestä, Satakunnan kansasta ja Helsingin sanomista. Artikkelit kuten *Hautajaiset - Rahan ja rakkauden ristiriita*²³⁵, *Joka toiselle kuoppaa kaivaa*²³⁶ ja *Vainajillakin rahastetaan*²³⁷ painottavat juuri taloudellista ulottuvuutta. Nämä muovaavat julkisuuskuva, jonka mukaan hautaustoimistot tekevät rahaa vainajilla. Tästä syystä hautausyrittäjät ovatkin ehkä tottuneet puolustamaan asemaansa eritoten hautausperinteen ylläpitäjinä.

Tiimalasin vuoden 1994 numerossa *Puheenjohtajan palstalla* perinteen ja liiketoiminnan yhdistymisestä kirjoitetaan seuraavasti:

”Se, että tällainen palvelu on kaupallista toimintaa, ei tippaakaan vähennä sen arvoa ja merkitystä surevalle ihmiselle. Hautaustoimistohan ei ole mikään tämän ajan keksintö, vaan niillä on vuosituhantiset perinteet. (...) Ei tarvitse (...) tutustua kuin tarinoihin suomalaisista ruumiinpesijä- ja itkijäeukoista huomatakseen aina tarvittun vainajien käsittelyyn erikoistuneita ihmisiä, joille aina on myös maksettu ammattitaidostaan ja osaamisestaan.”

Lainauksessa tulee esiin sekä hautausalan nojaaminen suomalaiseen hautausperinteeseen rinnastamalla hautaustoimistot vanhojen rituaalinen kannattelijoina että myös rahan liittyminen perinteeseen.

Edellisessä pääluvussa olen kuvaillut sitä, kuinka SHL säilyttää hautausperinnettä julkaisemalla Tiimalasisissa artikkeleita, jotka kannattelevat epäsuorasti ja suorasti kuolemantapoja ja -rituaaleja. 1990-luvulla linjaus on sama. Esimerkiksi artikkelit *Panelian pitkät hautausperinteet*²³⁸, *Sijattomia sieluja ja vanhaa väkeä – vanha pohjoinen kuole-*

²³⁴ Davidsson-Bremborg 2002, 45-49.

²³⁵ Haapalainen, Jarmo: *Hautajaiset - Rahan ja rakkauden ristiriita*. Kuluttaja. 27/1993:6, 18-21 ja 37.

²³⁶ Ukkola, Jukka: *Joka toiselle kuoppaa kaivaa*. Suomen kuvalehti 77/1993: 45, 14-15.

²³⁷ Tamminen, Tarja: *Vainajillakin rahastetaan*. Socius. Sosiaali- ja terveystieteiden aikakauslehti. 7/2001: 1, 26.

²³⁸ Kiiskinen, Kyösti: *Panelian pitkät hautausperinteet*. Tiimalasi 4/1995, 7-10. 1995/4.

*mankulttuuri ja sen taustaa*²³⁹, *Hautausala hitaassa murroksessa – etenemme perinteitä kunnioittaen*²⁴⁰ ovat perinteestä suoranaisesti kertovia. Ne liittävät hautaustoimistot suomalaisen kuolemankulttuurin pitkään perinteeseen ja historiaan.

Artikkelit *Hautajaiskukkien pitkä symboliikka ja lyhyt elämä*²⁴¹, *Suruvaatetus*²⁴², *Värit kertovat tunteista ja paljon muusta*²⁴³, *Paratiisipuvut*²⁴⁴ ja *Kirkonkellot soivat ilossa ja surussa*²⁴⁵ ovat puolestaan epäsuorasti hautausperinteeseen liittyviä ja kannattelevat tiettyjä hautauskulttuurin osa-alueita. Esimerkiksi *Paratiisipuvut* ja *Suruvaatetus* -artikkelit uusintavat ja elävöittävät sellaista hautausperinnettä, joka on aiemmin ollut kyläyhteisön kuolemankulttuuriin liittyvää. Paratiisipuvut-artikkeli esittelee vainajan vaatetta, jonka mallisto on persoonallisempi kuin nykyajan tavallinen kuolinvaate. Paratiisipuvuissa sekoittuvat monta hautausalan ulottuvuutta, joita olen jo jaotellut. Tavallaan mallisto henkii nykyajan yksilöllistymistä, mutta toisaalta se edustaa vanhaa hautausperinnettä. Näiden lisäksi tähän uuteen ja vanhaan hautauskulttuuriin sekoittuu liiketoiminnan ulottuvuus, mutta myös kristilliset arvot, sillä malliston nimi kytkee vainajan toivon tuonpuoleisesta paratiisista. Saman tekee myös puvun vitivalkoinen väri.

Myös haastateltavieni mukaan vaatteilla on oleellinen merkitys. Seuraavassa sitaatissa tulee ilmi oman persoonallisuuden esiin tuominen ja tätä kautta vainajan oman elämän mukaiset hautajaistavat. Sitaatissa toistuvat kunnioituksen ja perinteen käsitteet. Aiemmin vainajan hautaan varustaminen esineillä ja omaan pukuun pukemisella on ollut merkittävä tapa, sillä vainajan on ajateltu tarvitsevänsä näitä siellä, minne hän menee maanpäällisen elon jälkeen²⁴⁶.

(...) Yleensä se (kuolinpaita) on tämmönen ihan normaali. Samantapanen sitten silkistä, polyesterisilkistä tehty, mitä arkun verhoilutkin on tehty. Yleensä valkonen. Siten on pellavaisiakin, luonnonvalkonen, valkastua pellavaa. Ja sit toiset haluaa että puetaan omiin vaatteisiin. On pistetty salihousui ja tummaa pukuu, että oikeestaan kaikkee siltä

²³⁹ Pulkkinen, Risto; Sijattomia sieluja ja vanhaa väkeä – vanha pohjoinen kuolemankulttuuri ja sen taustaa. Tiimalasi 2/2005, 8-9.

²⁴⁰ Martikainen-Ranssi, Hanna: Hautausala hitaassa murroksessa – ”Etenemme perinteitä kunnioittaen”. Tiimalasi 1-2/2003, 10-11.

²⁴¹ Hautajaiskukkien pitkä symboliikka ja lyhyt elämä. Tiimalasi 2/1998, 23-24.

²⁴² Nisso, Sirke: Suruvaatetus. Tiimalasi 2/1999, 25.

²⁴³ Erämaja, Tapani: Värit kertovat tunteista ja paljosta muusta. Tiimalasi 4/2008, 4.

²⁴⁴ Paratiisipuvut – vaatteita vainajille. Tiimalasi 1/2009, 17.

²⁴⁵ Erämaja, Tapani: Kirkonkellot soivat ilossa ja surussa. Tiimalasi 2/2009, 4-5.

²⁴⁶ Sarmela 1995, 58; Kuuliala 1960, 233-234; Pentikäinen 1990, 67-69.

*väliltä. Kansallispukeus laitettiin joskus. (...) omalla tyylillä. Semmoset kuluneet kollegenhousut ja joku kulunut kollegepaita ollaan monasti puettu, vainajan oloasu.”*²⁴⁷

Myös Memoria-hautausseurojen ketju ohjeistaa esittelylehtisessään, että ”Useimpien vainajalle puetaan valkoinen paita, joita saa hautausseuroista. Vainaja voidaan pukea myös omiin vaatteisiin. Omat vaatteet voivat vaihdella yöpuvusta juhla-asuun (...)”²⁴⁸.

Suruvaatetus-niminen artikkeli puolestaan ilmaisee toista suomalaisen hautauskulttuuriin liittyvää osa-aluetta. Artikkelin pyrkii osoittamaan suruvaatetuksen tärkeyden. Tapa on läheisesti kytköksissä kyläkeskiseen hautauskulttuuriin. Tällöin oli tapana pukeutua hautajaisissa mustiin vaatteisiin ja hautajaisten jälkeen oli tietty suruaika, jolloin omaisten katsottiin sopivaksi pukeutua mustiin vaatteisiin ja vähentää vaatetuksen tummuutta vain asteittain vaaleampiin väreihin.²⁴⁹ Nykyään harva enää pukeutuu hautajaisten jälkeen suruvaatetukseen. Artikkelin pyrkii elävöittämään tätä perinnettä kehittämällä varustamaan ainakin hautausseuran näyteikkunan joillain tyypillisillä suruvaatteilla, kuten mustilla käsineillä, suruhunnulla tai surunapilla, jotka olivat aikaisemmin kuolemansurun välittämiä symboleita ympäröivälle yhteisölle. Samoin Suomen Hautausseurojen Liiton esite ohjeistaa, että suruvaatetuksen pitäisi olla mustaa. ”Tummiin vaatteisiin pukeutumalla osoitetaan kunnioitusta vainajaa, omaisia sekä koko hautausseuraisuutta kohtaan.” Tämän lisäksi se antaa myös yksityiskohtaisemmat ohjeet miesten ja naisten surupukeutumisesta, mutta muistuttaa kuitenkin, ettei mustaan pukeutuminen ole ehdotonta vaan tärkeintä on pukeutua siististi ja asiallisesti.²⁵⁰ Kirjoituksessa tulevat siis esiin jälleen kunnioituksen ja perinteen ulottuvuudet, joiden kautta pukeutuminen perustellaan.

Rantasen hautausseuran edustaja kertoo seuraavasti omaisten ja hautausseurojen työntekijöiden pukeutumisesta. On tärkeää jälleen, että vainajaa ja hautajaisia kunnioitetaan siisteillä, puhtailla ja tummilla vaatteilla. Käytäntö on muodostunut pitkällä aikavälillä ohjeistetuksi normiksi.

²⁴⁷ Rantasen hautausseura, Jussi Heinonen.

²⁴⁸ Memoria hautausseurojen verkoston asiakaslehti. 1/2007.
http://www.memoriahautaus.com/pdf/Memoria_lehti.pdf.

²⁴⁹ Kettunen 2005.

²⁵⁰ Avuksi hautausjärjestäjälle. Suomen hautausseurojen liiton esittelylehti.

(...) kyllä se niinku edellytetään että määhän joskus alkuaikoina tässä nuorena niin koitin farkuissa kulkee mutta fajia sano ettei se oo oikein sopivaa. Kulmahousut on hyvä laittaa jalkaan ja kyllä siihen äkkii tottu. Ja sitten tietysti sillan juhlapäivinä kun mää lähen kappeliin nosteleen kukkasii ja jakamaan ohjelmii ja mitä siä ny tehdäänkin niinku hautajaisissa niin sillan meillä on tummat puvut päällä. Mutta muuten ollaan tämmösissä suht siisteissä, arkivaatteissa. (...) Yleensä, sanotaan suurin osa tulee ihan normaalivaatteissa. Sellaisissa kaupunkivaatteissa. Kyl tuulipukuja näkee ja sit taas vastavasti ihan tummaa pukuu. Sanotaan, että ihan normaaleissa vaatteissa ihmiset tulee ensimmäistä kertaa tähän asioimaan. Jos vainajaa mennään siirtää niin siellä on jomonasti pukua tai siistimpää pitkää takkii. Tosin ei sekään mikään sääntö ole. Mut että sitten hautajaisissa omaiset on tummissa.²⁵¹

Suruvaatetusta uudempaa hautajaisperinnettä edustaa puolestaan hautajaiskukat, jota koskee artikkeli *Hautajaiskukkien pitkä symboliikka ja lyhyt elämä*. Hautajaiskukkien käyttö hautajaisissa voimakkaampi kasvu ajoittuu vasta sotavuosien jälkeiseen aikaan²⁵². Hautajaiskukkien käyttö edustaakin nykyisen hautausmallin mukaista uutta symboliikkaa. Näyttääkin siltä, että niiden käyttäminen on alkanut, kun hautajaisten surun symboliikka ja rituaalit ovat vähentyneet. Hautaustoimistot tukevat tätä hautauskulttuurin kehitystä. Jokaisella haastattelemani hautaustoimistolla on vähintäänkin jonkinlainen yhteistyösopimus kukkakaupan kanssa. Esimerkiksi Rantasen hautaustoimiston kyljessä toimii vuonna 1959 perustettu kukkakauppa Kukkamyylly.

5.2.6. Henkisyys ja uskonnollisuus

Tutkimuksessani on tullut esiin, että hautaustoimistojen aineelliseen kulttuuriin painottuva osuus on vähentynyt hautajaisissa ja toimistot ovat asiakaspalveluammattin myötä perineet osan hautajaisten aineettomasta kulttuurista. Olen erotellut tämän aineettoman kulttuurin henkiseksi ja uskonnolliseksi ulottuvuudeksi, jota seuraavassa analysoin haastattelujen perusteella. Olen sisällyttänyt tähän myös kutsamani psykologisen ulottuvuuden, sillä hautaustoimiston työntekijän rooli saattaa joskus muistuttaa terapeuttia tai surun psykologia. Tähän liittyy oleellisesti surutyön käsite, jota avaan tässä luvussa.

²⁵¹ Rantasen hautaustoimisto, Jussi Heinonen.

²⁵² Kettunen 2005.

”(...) sanotaan nyt näin, että joskus kun ihminen tulee tohon istuun niin se on lukossa että sieltä ei tuu sanaa ulos ja mun täytyy puhuttamalla puhuttaa se ihminen auki. (...) Et ne on niitä vaikeimpia tapauksia kun on ihan jumissa eikä oo ketään ystävää vieressä mukana joka hiukan helpottaa tilannetta, että puhumalla täytyy puhua ja leuat käy että sää saat sieltä ihmisestä ulos kaikkii tiedusteluja ja kysyä henkilökohtaisia asioita mitkä tähän kuuluu. Ja meilläkin katto, ei me valaa olla tehty mutta meitä sitoo vaitiolovelvollisuus, koska tässä puhutaan henkilökohtaisia asioita. (...) Eikä edes kotona puhuta kahden (viittaa vaimoonsa) näistä tapauksista. (...) Muttei puhuta tämmösisistä sielunhoitotyöstä (...). Sellainen meitä velvoittaa.” ²⁵³

”Ja sitten on ihmisiä jotka tulee suoraan sairaalasta tänne. Että omaiset on käynyt sairaalassa ja hyvästellyt. Vainajan kuolemasta on ehkä tunti tai puoltoista. Ja ne istuu tuossa niin tottakai toimintatapa on silloin aivan eri. Ja monesti ihmiset ihmiset kysyy että mitäs me nyt tehdään. Niin silloin lähdetään ihan alusta lähtien että se on niinkuin siltä väliltä tai sitten vaan ihmiset tulee tänne (ja/tai) vain siirretään vainaja paikasta toiseen.” ²⁵⁴

”Tää on semmonen ala missä pelataan niin herkillä tunteilla, että mäkin huomasin kun määhän tähän ammattiin opettelin niin tuntosarvet täyty olla....ihmiset tulee ovesta sisälle niin ne on niin auki ja rikkirevitty että...ja sitten se skaala viä niin laaja että se mikä sopii yhdelle niin se ei missään tapauksessa käy toiselle, että siinä täytyy olla varovainen.” ²⁵⁵

Edellisissä haastateltavien sitaateissa painottuu psykologinen ja henkinen diskurssi. Haastatteluista heijastuu puhe asiakaspalvelijana, mutta ei välttämättä se, mikä jää niiden taakse. Minkälaisen aseman kautta hautaustyöntekijä itsensä positioi ja millä äänenpainoin kuolemasta puhutaan? Edellisissä näytteissä hautaustoimiston edustajat esiintyvät ikään kuin psykologin tai jonkinlaisen sielunparantajan asemassa; asiakkaat ovat hukassa ja hautaustoimistonväki ikään kuin paimentavat näitä eksyneitä. Onkin tyypillistä, että hautaustoimiston väki puhuu kuinka omaiset eivät tiedä, miten toimia kuolemantapauksen sattuessa. Väitettäni myös tukee moninaiset hautaukseen liittyvät ohjeet ja suositukset. Esimerkiksi SHL ja Memoria-hautaustoimistoketju molemmat jakavat esitelehtiä, joissa on ohjeistuksia suomalaisesta hautauksesta ja ylipäätään käytännön

²⁵³ Viitalan hautaustoimisto.

²⁵⁴ Satakunnan hautaustoimisto.

²⁵⁵ Rantasen hautaustoimisto, Anja Heinonen.

toimia koskevia ohjeita. Oppaat ovat suunnattu omaisille. Näen tämän diskurssin liittyvän yleiseen keskusteluun kuoleman kieltävästä kulttuurista ja kuoleman vieraantumisesta.

Tällainen kuolemasta vieraantunut yhteiskunta oikeuttaa hautaustoimistoväen professio-asemaan, jonka mukaisesti heillä on valta ja voima toimia kuoleman yksinomaisina asiantuntijoina ja ammattilaisina. Foucault-henkisesti tätä valtaa voisi luonnehtia pastoraaliseksi biovallaksi. Foucault'n mukaan biovalta syntyi lääketieteen ja ylipäätään ihmisen patologisoimisen yhteydessä. Tällainen yhteiskunta näkee ihmisen ennen kaikkea biologisena olentona, jonka ruumis on hallittu, kun se normalisoidaan ja asetetaan tuotantovoimaksi. Biovalta edellyttää, että vallan kohteita jatkuvasti arvioidaan, ohjataan, ojennetaan ja vahvistetaan. Lakien ja kieltojen sijaan biovalta muodostaakin normeja, joihin ihmisiä jatkuvasti sopeutetaan ja tätä kautta hallitaan.²⁵⁶ Eri laitokset kouluista sairaaloihin ovat biovallan mukaan instituutioita, joiden läpi ihmisiä ohjataan tietyn normalisoinnin mukaisesti. Tätä ajatusta noudattaen hautausurakoitsijat esiintyvät yksinoikeudella ammattiprofession kautta mikrotason kuolemankulttuurin ohjaajina, hallitsijoina ja mestareina.

Myös kulttuuriantropologi Cyril Schäfer on saanut kanssani samankaltaisia tutkimustuloksia tutkiessaan uusiseelantilaisia hautajaisia ja varsinkin hautauksen jälkeisiä rituaaleja. Uusiseelantilaiset hautaustoimistot ovat ottaneet surutyön ohjaamisen yhdeksi osaksi palveluitaan. Schäfer analysoi hautaustoimistojen tarjoamaa surutyötä nimenomaan biovallan näkökulmasta. Hänen tutkimuksensa mukaan hautaustoimistot näyttävät merkittävää roolia siinä, kuinka suruprosessi käydään läpi kunniakkaasti, henkisesti terveellä tavalla ja luottamuksella. Toisin sanoen surutyö käsitellään ”oikeanlaisten” rajojen sisällä.²⁵⁷ Omaan tutkimukseeni suhteutettuna tämä vaikuttaa erittäin tutulta, vaikka tällaista hautajaisten jälkeen annettavaa erillistä surutyötä ei ainakaan vielä ole suomalaisissa hautaustoimistoissa.

Hautaustoimistojen asemaa voidaan tulkita myös Giddensiin nojaten. Hänen mukaansa jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa on olemassa vartijoita ja asiantuntijoita aivan kuten traditionaalisessa yhteiskunnassa ja yhteisössä. Traditionaalisessa auktoriteetissa mestarit nimetään traditionaalisten sääntöjen mukaisesti ja heitä totellaan tradition heille antaman statuksen nojalla. Giddens väittääkin, että jälkitraditionaalisessa yhteiskunnas-

²⁵⁶ Foucault 2000, 37-45 ja 241-251.

²⁵⁷ Schäfer 2007.

sa on vastaavasti niin sanottuja mestareita. Mestari voi olla kuka tahansa asiantunteva yksilö, joka pystyy osoittamaan, että hänellä on tiettyjä erityisiä taitoja tai tietäntyyppistä tietoa, jota maallikolta puuttuu. Giddensin mukaan näiden asiantuntijoiden tieto on irronnut paikallisista yhteyksistä, ja he voivat olla abstraktien järjestelmien edustajia.²⁵⁸

Giddensin ajatteluun suhteutettuna hautaustoimistot voidaan nähdä edustavan asiantuntijan ja mestarin asemaa, joka kuoleman kohtaavalta maallikolta uupuu. Profesioaseman tekee erityiseksi vielä se, että ammattiasemaan ei ole olemassa virallista koulutusta. Lisäksi uusien toimistojen syntyminen ja alalle ei-suvun kautta tulleet ovat aina kiistanalaisessa asemassa vankkojen pitkän perinteen omaavien hautaustoimistojen keskuudessa. Asiantuntijan ja mestarin roolille asetetaan siis hautausalan sisältä käsin tiukka kritiikki sille, kuka tällaisen aseman voi saada. Huoli koskettaa aiemminkin esille tullutta uhkaa siitä, että asiakasta ei osata palvella oikealla tavalla.

Hautaustyöntekijöiden mukaan yhä harvemmin ihmiset haluavat enää osallistua hautajaisten toimiin. Samalla omaiset ovat vieraantuneet hautajaisten sisällöstä ja siitä, miten kuolemantapauksessa pitäisi toimia.²⁵⁹ Hautaustoimistot saattavatkin toimia eräänlaisen hengellisen johtajan asemassa käytännön asioiden hoitajan lisäksi. Tämä asema tulee ilmi vaikkapa seuraavista lainauksista, jotka koskevat hyvästien jättöä vainajalle.

”Ei, paljon enemmän, syvällistä ja antavaa, ja tosiaan palkitsevaakin että asiakkaat sitten kun ne oli tyytyväisiä niin ne tuli kyllä kiittämäänkin. Monta kertaa ihan ylenpalttisesti, että tuntu niinku ittestä niin kiusaantuneeks ettei tämmöstä oo ansainnut millään, mutta se purkaantu sillä tavalla heistä sitten se kaikki jännitys ja tietysti se epätietoisuus että kuinka tässä osataan kun tulee niin paljon uutta outoo asiaa ja kun ei hautauksen järjestäminen sentään kovin usein tuu yhden ihmisen kohdalle onneks. Niin se oli pelottavaakin kun ne tuli että mitäs tässä nyt tapahtuu (...).”²⁶⁰

(...) herran siunaus luetaan aika usein. Se on semmonen mitä me käytetään kun ei me mitään pappeja olla. Mutta sellanen rukous minkä siinä voi lukee. Sit jos omaiset ehdottaa niin lauletaan virsi. (...) Muutenkin sitten vaikkei toiset halua mitään eikä toivoakaan niin yleensä siinä omaiset sit ainakin viettää hiljaisen hetken. Me mennään yleensä niinku toiseen huoneeseen ja omaiset saa olla siinä. Sit me mennään siihen het-

²⁵⁸ Giddens 1995, 117-128.

²⁵⁹ Kaikki Porin hautaustoimistojen haastattelut.

²⁶⁰ Rantasen hautaustoimisto, Anja Heinonen.

ken päästä ja kysytään et haluatteks että luetaan rukous tai se on vähän sellasta tilanteen luku, et jos ne on kovin kysyvän näkösiä tai vähän semmosia että ne odottaa jotakin tapahtuvaks niin siinä kohtaa on hyvä kysyy, että haluatteks että luetaan herran siunaus tai lauletaan. ²⁶¹

”Sitten kun vainaja on puettu arkkuun niin sitten pidetään, veisataan, rukoillaan, joskus vaan....se on ihan yksilöllistä ettei siinä oo mitään kaavaa. Jokainen tekee niinku oikeeks näkee. Että tottakai jos on kovasti uskovainen ihminen niin kyl sitten veisataan ja otetaan rukous Herran siunaus. Ja sitten joskus, hyvin harvoin, omaiset tai joku on siten pukemassa. ”²⁶²

”Ja sitten kun tää on muuttunut, kun nähdään, jos on esimerkiksi syöpä, ei voida enää pelastaa niin siä (sairaalan osastolla) ruvetaan tekemään omaisten kanssa tätä työtä. Ennenhän se oli vaan että pam ja menoks. Ja sit hautaustoimisto vastas siit sitten tästä surutyöstä omaisten kanssa. Tosiaan mentiin, puettiin ja laitettiin kuntoon ja omaiset sitten hyvästeli sitten ja sit pidettiin pieni hartaushetki mutta ei siinä enää.” ²⁶³

Sitaateista käy ilmi kuinka Herran siunaus toistuu vakiintuneella paikalla arkuttamisen yhteydessä. Tulkitsen tällä olevan samankaltaista rituaalisen merkitsemisen painoarvoa kuin aiemmin neljännessä luvussa tulkitsin virsillä olleen ²⁶⁴. Hautaustoimiston työntekijät ilmaisevat rukouksella rituaalin seuraajille, mitä tilanteessa seuraa seuraavaksi. Virsi, rukous tai hiljainen hetki ruumishuoneella osoittaa, kuinka rituaaleilla on edelleen yhteys traditionaaliseen kyläyhteisöön, vaikka se onkin heikko.

Yksi kyläyhteisöstä peräisin oleva ja suomalaisen hautauskulttuurin vakiintunut tapa on kuljettaa vainaja jalat edellä. Kuulialan mukaan vainaja on sijoitettu ruumisvaunuihin jalkapuoli edellä, ”ettei katsoisi taakseen” ²⁶⁵. Tapa liittyy myös vanhaan kansanuskoon ettei vainaja löytäisi takaisin kotiin tai veisi mukanaan eläviä hautaan ²⁶⁶. Tavan merkitysyhteys on kuitenkin katkennut, vaikka siitä pidetään kiinni edelleen: (...) *kirkkoihinkin tollai just ku monasti kannetaan niin pääsääntösesi kannetaan jalat edellä. Sitten on sellaisia poikkeuksia jos tila asettaa rajoituksia (...) niin siinä viedään vainaja*

²⁶¹ Rantasen hautaustoimisto, Jussi Heinonen.

²⁶² Heikkilän hautaustoimisto.

²⁶³ Viitalan hautaustoimisto.

²⁶⁴ Katso luku 4.2.3 Ruumiin tilat ja paikat kaupunkiympäristössä.

²⁶⁵ Kuuliala 1960, 237.

²⁶⁶ Harva 1948 ja Kettunen 2005.

kirkkoon pää edellä mut lähdetään sitten jalat edellä. (...) Sitä en kyllä osaa sanoo (mistä tapa juontuu). Se on vaan jostakin....(...) en nää siinä niinku mitään logiikkaa .²⁶⁷

Lainatuista otteista voidaan nähdä henkisen johtajuuden aseman muuttuminen ja jakautuminen eri tilanteiden mukaan, sillä omaiset saattavat hyvästellä vainajan jo osastolla sairaalan tai saattokodin henkilökunnan läsnä ollessa. Voikin olla, että hautauskulttuurin biovallan painopiste jakaantuu tulevaisuudessa enemmän esimerkiksi yksilöille itselleen ja saattohoitoon, jota pidetään pehmeänä ja inhimillisenä suhtautumisena kuolemaan. Esimerkiksi Terhi Utriainen on tutkinut saattohoitoa. Tutkimuksen tarkoituksena on ollut selvittää, millainen kuoleman ja ihmisenä olemisen välinen suhde on kuolettajan näkökulmasta. Tulkinta paikantuu postmoderniin kontekstiin, jossa saattohoito pyritään toteuttamaan niin, että se toisi kuolevat ihmiset jälleen lähelle ihmisiä, eikä kuolemaa suljettaisi pois muusta yhteiskunnasta.²⁶⁸

On mielenkiintoista tarkastella, mihin henkinen johtajuus perustuu. Hautaustoimistojen edustajilla on keskenään hyvin erilainen suhde uskontoon. Henkisen johtajuuden asema perustuu vaihtelevin määrin sekä sekulaarisuuteen että kristillisiin arvoihin. Osa suhtautuu ammattiinsa enemmän liiketoiminnalliselta kannalta, jossa oma uskonnollisuus on sivuosassa. Osa puolestaan näkee uskonnon liittyvän kiinteämmin ammattiinsa. Toiset hautaustoimistot puolestaan kytkeytyvät enemmän suomalaiseen hautausperinteeseen. Itse kirkkoon hautaustoimistoilla on mielenkiintoinen suhde, sillä kirkon ja hautaustoimiston voidaan nähdä olevan yhtäaikaan sekä kilpailuasemassa hautauksen johtamisessa että myös yhteistyössä²⁶⁹. Kirkon ja hautaustoimiston välille syntyykin jännitteitä. Kyse on valtasuhteista hautajaisten sisällön määrittelyssä. Seuraavat sitaatit kuvaavat valtasuhteita, mutta myös puhujapositiona tai tulkintarepertuaareja, joiden kautta hautaustoimistot asemoivat itsensä.

”Että ei tässä olla kovat kaulassa, poru silmässä. nuorena kun lähtee niin vaikka en määkään ny mikään jumalaihminen ole niin kysyy että mikä on, minkä takia, mikä on syy.....että kyllä tässä monesti ihan vihaks pistää, riitelee ton yläkerran kanssa, vaikka ei siihen sais pistää omaa luontoonsa mukaan, mutta en voi ittelleni mitään, että oon sellanen, monesti vähän liiankin tuntojen kanssa elävä ihminen.”²⁷⁰

²⁶⁷ Rantasen hautaustoimisto, Jussi Heinonen.

²⁶⁸ Utriainen 1999.

²⁶⁹ Erämaja 2006, 366-376.

²⁷⁰ Viitalan hautaustoimisto.

”Kirkkolaki sanoo että kirkon jäsen tulee siunata. Kirkkolaki ei kuitenkaan oo valtakuntalaki. Ei siitä hirveetä aika oo kun joku kirkon jäsen sanoo että ei pappia haudalle, ja ei pidetä siunaustilaisuutta. Siinä oli sitten kädenvääntöä kun pappi sano että kyllä hän siunaaman tulee kun hän kuuluu kirkkoon. Se on kuitenkin vainajan oma tahto, ja valtion laki käy yli sen kirkkolain. Jos mää sanon että mulle pappi ei tuu, eikä virsiä veisata niin sitten mennään sen mukaan, ei kukaan voi sanoo.” ²⁷¹

”Sanotaan näin että varmaan on hautausalalla laidasta laitaan on myöskin sillä sektorilla ihmisiä, että sehän (uskonnollisuus) ei oo mikään vaatimus tai edellytyskään. Kun kuitenkin hautausurakoitsija palvelee myöskin eri uskontoryhmien edustajia niinku etnistikin erilaisia ryhmiä, tänä päivänä. Että hyvin harva niinku liputtaa mitään selkeätä suuntaa, mutta henkilökohtaisesti mää oon ev.lut.seurakunnan jäsen. Että se sitten kuin aktiivinen siellä olen niin se on eri asia. Kuulun kirkkoon ja ev.lut. seurakunnan jäsen, rippikoulun käynyt ja rokotettu on. Mutta ei se oo kovin näkyvä asia mun mielestä Suomen hautausurakoitsijoilla mitä uskontoa tai aatesuuntaa henkilökunta (edustaa). Sen sijaan se vaatii melkosesti ammattitaitoa että osaa määrättyjä ryhmiä palvella oikein, ja tietää mahdollisimman paljon ennakkoon että miten toimitaan kyseisen ryhmän tai kansalaisuuden ollessa kyseessä.” ²⁷²

”Joo, kyllä. Ja paljon kehitty ala siinä kohtaa vaikei seurakunta siitä aina pitänyt että me sorkittiin heidän asioitansa. Kun ne ei oo tähän päiväänkään tykännyt, viel tulee semmosia viestejä joskus että kyllä pappi haluais päättää virret ettei niitä hautaustoimistosta päätettäis.” ²⁷³

Myös Tiimalasi on heti ensimmäisistä julkaisuista lähtien ohjeistanut hautaustoimistoja hautajaistapojen järjestelyissä ja henkisen johtajuuden haltuunottamisessa. Näillä kirjoituksilla rakennettiin *normaalit* käytänteet hautausalalla. Tiimalasin julkaisu vuonna 1952 kirjoittaa, että ”sattuu usein, että omaiset, suruperhe, ovat epävarmoja tai eivät suorastaan tiedä, mitä kaikkea on otettava huomioon hautaustilaisuudessa ja pyytävät hautaustoimiston toimitsijalta tässä suhteessa neuvoa ja opastusta. Tämän on silloin pystyttävä varmasti ja tyhjentävästi antamaan pyydettävät tiedot”. Artikkelin jatkuu useammassa numerossa, joissa käydään yksityiskohtaisesti läpi kaikki hautaukseen liittyvät toimenpiteet. ²⁷⁴

²⁷¹ Heikkilän hautaustoimisto.

²⁷² Satakunnan hautaustoimisto.

²⁷³ Rantasen hautaustoimisto, Ilmo Heinonen.

²⁷⁴ Hautaustoimituksissa huomioonotettavaa. Tiimalasi 1952, 3-4,10.

Toisessa samankaltaisessa artikkelissa puhutaan puolestaan seurakunnan ja hautaustoimistojen yhteistyöstä. Se ohjeistaa samaan tapaan oikeanlaista käytäntöä hautajaisten järjestelyssä. Kirjoituksessa tulee esiin myös Suomen Hautaustoimistojen Liiton kristillisen arvopohjan vahva vaikutus. Artikkelissa kirjoitetaan, että ”Luonnollisesti surumuusiikiksi ei voida hyväksyä mitä tahansa maallista sävelteosta. (...) Hautaustoimistot eivät saisi tarjota siten apuaan omaisille suosittelemalla virsiä, jotka voivat olla aina samoja, jo käytössä kuluneita. (...) Virsien valinta kuuluu lähinnä papeille (...) Turhaa loisteliaisuutta hautajaisissa olisi vältettävä. (...) Hautaustoimistoissa voitaisiin hienovaraisesti neuvoa omaisia siinä tavassa, jolla kukkaset ja seppeleet lasketaan. (...) Parhaat muistolauseet löytyvät raamatusta ja virsikirjasta. Joskus myös klassillinen runous voi tarjota helmiä”.²⁷⁵

Edellisistä lähteistä tulee esiin oleellisesti etiikka. Lähteistä kuultaa, että hautaustoimiston väellä on itsellään sisäänrakennettu korkea eettinen vastuu ja säännöstö. Puhuttaessa myymisestä korostetaan aina etiikkaa, jonka mukaan asiakkaan surutilannetta ei käytetä hyväksi. Tähän etiikkaan kietoutuu hautaustoimiston laatupuhe. Tutkiessani hautaustoimistojen mainoksia huomasin, että 2000-luvun mainoksiin on juurtunut sellaisia osittain jo aiemmin 1900-luvun puolivälissä syntyneitä käsitteitä kuin ”*kokonaisvaltaista ja luottamuksellista hautauspalvelua surun kohdatessa*”, ”*ammattitaitoinen ja luotettava*” sekä ”*hautaustoimisto tukena surun kohdatessa*”. Mainoslauseet viittaavat siihen kirjaimattomaan eettiseen koodistoon, joka rituaalin tai henkisen johtajan on omattava työssään.

Näiden laatumormien täytyessä hautaustoimistot mainostavat itseään ”täyden palvelun taloina”. Omainen voi keskittyä ainoastaan *oikeanlaiseen* suremiseen, sillä hautaustoimiston työntekijä hoitaa hautajaisten käytännön työt, ja on sekä henkinen tukija että johtaja. Tässä kohtaa oleellisena osana onkin surutyön käsite. Hautaustoimistot näkevät, että isoin omaisen työ on niin sanotun surutyön tekeminen. Surutyö tarkoittaa omaisten aktiivista tekemistä, konkreettisia toimia, jotka siirtävät vainajan pois elävien maailmasta. Näin tilanne olikin vielä 1900-luvun alkupuolella, kun monet maaseudulta periytyneet rituaaliset toimet pyrittiin ylläpitämään myös kaupunkiympäristössä. Nykyään surutyö kytkeytyy vahvasti psykologiseen ja hengelliseen diskurssiin. Bradburyn mukaan surutyö liittyy hyvään kuolemaan. Hänen mukaansa modernilla ajalla ei hyvään kuolemaan kuulu vaikkapa kuolleen sielun kohtalo, vaan onnistuneen psykologisen työn tekeminen. Tämä on medikalisoituneelle ajalle tyypillistä.²⁷⁶

²⁷⁵ Kortelainen, Tuomas: Seurakunnan ja hautaustoimistojen yhteistyöstä. Tiimalasi 1/1964, 5-6.

²⁷⁶ Bradbury 2001, 191-195.

Seuraavassa kirjoituksessa tulee läpitukevasti esiin hautaustoimistojen toiminnallinen luonne ja se, miten psykologinen diskurssi esiintyy hautausalan kielessä. Psykologinen diskurssi on tullut osaksi selittämään hautajaisrituaaleja ja kuolemansurua eritoten tieteen kautta. Tiimalasin Puheenjohtajan palstalla vuonna 1997 kirjoitetaan, että ” (...) tämän surutyön kanssa hautaustoimistot ovat tekemisissä mahdollistaen, auttaen ja helpottaen läheisen ihmisen kuolemaan liittyvää suremista konkreettisen tekemisen kautta. (...) Ihmisen sielunelämän tieteellisen ymmärryksen myötä surutapahtuman merkitys on yhä enemmän tiedostettu ja nähty monikerroksisena, monivivahteisena, ajallisesti useimmiten pitkänä tapahtumasarjana, minkä kaikki ilmenemismuodot, esimerkiksi rituaaleina, erilaisena toimintana, puuhailuna, järjestelynä muodostavat kokonaisvaltaisen terapeutin tapahtuman, joka mahdollisimman hyvin toteutuneena on ihmisen hyvinvointia edistävää.”²⁷⁷

Surutyötä korostetaan vielä enemmän kuin aiempina vuosina. Surutyötä käsitteleviä artikkeleita ovat esimerkiksi *He jotka surevat*²⁷⁸, *Surutyö – raskasta mutta välttämätöntä*²⁷⁹, *Hautaustoimisto suruprosessin osana*²⁸⁰, *Surevan omaisen kohtaaminen hautaustoimistossa*²⁸¹, *Kohtaaminen on ymmärtämistä*²⁸² ja *Surutyö voiman lähteenä*²⁸³. Tiimalasin artikkelit ovat vahvasti vaikuttaneet hautaustoimistojen sisäisen kieliopin muodostamiseen, sillä artikkeleissa käsitellyt teemat toistuvat toimiston työntekijöiden kielessä. Hautaustoimistojen kieleen on vakiintunut psykologinen diskurssi, jonka kautta kuolemasta alettiin puhua. Huomioitavaa artikkeleissa on myös se, kuka artikkeleissa puhuu. Toisin sanoen kenellä on valta käyttää kyseistä kieltä. Esimerkiksi *Kohtaaminen on ymmärtämistä* artikkelin on kirjoittanut Mielenterveysseuran johtaja. Artikkelin *Surutyö voiman lähteenä* on puolestaan kirjoittanut Pastori Mitro Repo. Edellä olevat lähteet kuvastavat kuolemankuluttuurin valtamekanismin liikettä ylhäältä alaspäin, jossa luodaan normaalin ja epänormaalin välistä eroa.

Varsinkin artikkelit *He jotka surevat* ja *Surutyö – raskasta mutta välttämätöntä* kirjoittavat surusta psykologisena ja terveydellisenä normaalia elämää haittaavana tekijänä. Surun hoitamatta jättäminen voi sairastuttaa ihmisen kroonisesti. *Hautaustoimisto suruprosessin osana* pääkirjoitus näkee, että hautaustoimistot ovat oleellisesti mukana suru-

²⁷⁷ Siivonen, Virpi: Puheenjohtajan palsta. Tiimalasi 2/1997, 8-11.

²⁷⁸ Eho, Sirkku ja Esko: He jotka surevat. Tiimalasi 1/993, 21-25.

²⁷⁹ Miettinen, Esko: Surutyö – raskasta mutta välttämätöntä. Tiimalasi 4/1994, 32-33.

²⁸⁰ Jokela, Veli-Matti: Hautaustoimisto suruprosessin osana. Tiimalasi 3/1994, 3.

²⁸¹ Surevan omaisen kohtaaminen hautaustoimistoissa. Tiimalasi 2/1997, 27.

²⁸² Ruishalme, Outi: Kohtaaminen on ymmärtämistä. Tiimalasi 2/2004, 6-7.

²⁸³ Repo, Mitro: Surutyö voiman lähteenä. Tiimalasi 2/2004, 8-9.

työn vaiheissa, sillä niiden palveluita käyttäessä suruprosessi käynnistyy. Tästä syystä kirjoittaja esittää, että käynti hautaustoimistossa on ikään kuin ritualisoitunut suruprosessin käynnistäjänä.

Surutyön termiä ja varsinkin sen rakenteellista prosessimaisuutta on kritisoitu. Eräs keskeisimmistä modernin ajan surutulkintoista on ollut surun näkeminen työksi. Mari Pulkkinen mukaan surutyö-käsite kumpuaa Sigmund Freudin kirjoituksista: Freudille suru on prosessi, joka etenee kuollutta kohtaan tuntemastamme kiinnittymisestä eräänlaisen irtautumisen kautta uudelleenlaiseen tilanteeseen.²⁸⁴ Kuolemansuru onkin postmodernilla ajalla muodostunut yksilöpsykologiseksi prosessiksi, jonka määränpäänä on surusta vapautuminen. Tämä vertautuukin siihen ulkoiseen kielioppiin, jossa suru-sana on tullut korvaamaan kuolema-sanaa. Lisäksi se pätee myös edellä esiteltyihin artikkeleihin. Surusta on tullut kuoleman ohella jokin epänormaali olotila, josta on päästävä eroon.

Mari Pulkkinen on esittänyt, että yksilöpsykologisella tasolla liikkuvan ilmiön asemasta kuolemansurua voidaan tarkastella elämää ja ihmisenä olemista kokonaisvaltaisesti koskettavana kokemuksena. Kokemukset saavat ajallisesti ja kulttuurisesti vaihtelevia ilmenemismuotoja. Surukokemuksen moniulotteisuutta Pulkkinen pyrkii havainnollistamaan kolmella termillä; käsittää, käsitellä ja käsitteellistää. Kolmijako kuvaa Pulkkinen mukaan sitä, että surukokemuksen voidaan nähdä rakentuvan tunteen, toiminnan ja sanallisten ilmausten ulottuvuuksista.²⁸⁵ Tutkimukseni valossa näyttää siltä, että yksilöiden surutyön toiminnallinen ulottuvuus on vähentynyt hyvin paljon.

*”Istut tohon niin kaikki hoituu, ei sun tartte tehdä mitään, mä olen se joka juoksee (...) mä hoidan kaikki asiat. Enkä mä sano vaan itse vaan kaikilla porilaisilla yrityksillä on tämä. Että tehdään nämä kaikki juoksevat asiat, mitä tarvii että hän pääsee siinä mahdollisimma vähällä, koska kuitenkin on monta murhetta muuta mitä me emme pysty hoitamaan, muutamia henkilökohtaisia asioita joita omaisellekin tulee eteen, kaikki kella-asiat, pankkiasiat, mä en niitä pysty hoitamaan”.*²⁸⁶

Psykologisen diskurssin lisäksi Tiimalasi puhuu kuolemansurusta uskonnollisen (tai henkisen) diskurssin kautta. Tällaista edustaa esimerkiksi artikkeli *Surutyö voiman läh-*

²⁸⁴ Pulkkinen 2006, 42-43.

²⁸⁵ Pulkkinen 2006, 41-51.

²⁸⁶ Viitalan hautaustoimisto.

teenä. Se korostaa psykologisen diskurssin tapaan jäljelle jäävää elämää ja kirjoittaa että ”Ja kun aikaa on jo kulunut kuusi viikkoa kuolemasta, ovat muistot edesmenneen kanssa vietetyistä ihanista hetkistä tulleet entistä kalliimmiksi. Näin suru ja kaipuu muuttuvat kuin huomaamatta siunaukseksi, joka kantaa ja rohkaisee elämään”.²⁸⁷ Toinen kristillistä diskurssia kannattava artikkeli on *Hautaustoimistot tärkeitä surutyössä*²⁸⁸.

Hautaustoimistot ovat henkisen johtajuuden ja rituaalien johtajan asemassa muodostuneet eräällä tavalla kyläkeskisen yhteisön korvaajaksi, sillä traditionaalisen kaltainen yhteisö on käynyt mahdottomaksi modernille maailmankuvalle. Se, että tällaisen kuolemankulttuurin tietäjän tai mestarin asema voidaan myöntää tuntemattomalle taholle, vaatii omaisilta luottamusta siihen, että vainaja saa arvokkaan kohtelun. Luottamus-sana on keskeinen laatutekijä ja -arvo hautaustoimistojen puheessa. Luottamuksen sijaan voidaan yhtä hyvin puhua myös etiikasta. Luottamus tai vaihtoehtoisesti etiikka tarkoittaa vainajan kunnioittamista ja tämän käsittelemisestä asianmukaisella kunnoituksella. Esimerkiksi Tiimalasin artikkelit 1900-luvun puolivälissä painottivat, että hautaustoimiston pitää herättää luottamusta. Termi vakiintui hautaustoimistojen ulkoiseen ja sisäiseen kielenkäyttöön.

Giddensin mukaan luottamus abstrakteihin järjestelmiin ja niiden edustajiin on välttämätöntä nykyajan arkielämässä²⁸⁹. Luottamus onkin monen sosiologin mielestä juuri edellytys edellä kuvailemalleni muutokselle traditionaalisesta moderniin. Heidän mukaansa luottamuksen käsitettä voidaan purkaa sosiaalisen pääoman näkökulmasta, johon luottamus liittyy olennaisesti²⁹⁰. Kun yhteiskunnan eriytyminen, kaupungistuminen ja väestön liikkuvuuden kasvu irrottivat esimodernien yhteiskuntien jäsenet vanhoista sukulaisuusverkostoista, vanhat roolit ja niihin kohdistuvat odotukset eivät enää sitoneta heitä yhtä paljon kuin aikaisemmin. Päinvastoin yhteiskuntien eriytyminen ja modernisoituminen pakottivat heidät omaksuma useita rooleja ja sovittamaan niitä keskenään. Viitaten Adam Seligmaniin Ilmonen toteaa, että luottamus kytkeytyy yksilöllistymiseen. Sen keskeinen ilmentymä on ihmisen kyky vaihtaa roolejaan ja rooliodotuksiaan. Niiden vaihtaminen edellyttää puolestaan vapautumista vanhoista sosiaalisidoksista ja kykyä olla toimija. Toimijuus tarkoittaa sitä, että ulkoa tulleet pakot eivät säätele ihmisen olemista yhtä paljon kuin aikaisemmin. Hän voi toimia myös toisin vastoin

²⁸⁷ Repo, Mitro: Surutyö voiman lähteenä. Tiimalasi 2/2004, 8-9.

²⁸⁸ Vikström, John: Hautaustoimistot tärkeitä surutyössä.. Tiimalasi 4/2008, 6-7.

²⁸⁹ Giddens 1995, 121-129.

²⁹⁰ Katso Kaj Ilmonen 2004.

odotuksia.²⁹¹

Luottamus-käsitettä voidaan Rom Harrèn mukaan täsmentää *annettuun luottamukseen*. Se on luottamusta roolin mukaiseen käyttäytymiseen. Ihmiseen luotetaan siksi, että hän on jonkin ammattikunnan tai tunnetun suvun edustaja. Luottamus tarkoittaa tällöin sitä, että tietty henkilö toimii roolissaan ”asianmukaisesti”. Saadun luottamuksen vaihtoehtona on *ansaittu luottamus*. Se on luottamusta, joka syntyy vasta sosiaalisen vuorovaikutuksen myötä. Harren mukaan on tapahtunut ”massiivinen” historiallinen siirtymä annettusta luottamuksesta ansaittuun luottamukseen samalla kun on siirrytty traditionaalisesta yhteiskunnasta moderniin.²⁹² Kaj Ilmonen kritisoi kuitenkin väitettä aiheellisesti, sillä modernissakin yhteiskunnassa on annettua luottamusta. Uskomme, että tietyt henkilöt toimivat asianmukaisesti, vaikka emme tuntisikaan kyseistä henkilöä aiemmin.²⁹³

Hautausalalla edellinen tulee korostuneesti esiin. Hautaustoimiston työntekijän on ansaittava luottamus. Emme yleensä tunne hautaustoimiston väkeä, mutta voimme antaa heidän hoidettavakseen vastuullisen tehtävän vainajan huolehtimisessa. Usein saman suvun jäsenet käyttävät tiettyä hautaustoimistoa. Tämä tarkoittaakin sitä, että ansaittu luottamus muuttuu annetuksi luottamukseksi.

5.3. Perinteen kantajat

5.3.1. Modernit rituaalit hautaustoimen näkökulmasta

Edellisessä pääluvussa tulkitsin Goffmanin dramaturgian teorian kautta, miten rituaalit, hautaustoimiston tilat ja näytelmän juoni liittyivät toisiinsa. Jatkan seuraavassa ajatusta nykyisten rituaalien kannalta. Tulkitsen hautaustoimistojen työntekijöiden roolia etnologi Tomas Gerholmin teorian muodostukseen nojaten.

Gerholmin mukaan rituaaliin liittyy erilaisia persoonia ja rooleja. Näitä voi olla esimerkiksi seremoniajohtaja, osanottaja ja seuraaja (katselija). Kaikilla rituaaliin osallistujalla on erilainen persoonallinen kokemus ja erilaiset kulttuuriset merkitysjärjestelmät, joiden kautta rituaali koetaan, oli se sitten oikea tai väärä rituaalin virallisessa ja traditioon nojaavassa tulkinnassa. Diskurssit voivat usein asettaa raamit rituaalin tulkinnalle, mutta ei

²⁹¹ Ilmonen 2004, 123-125.

²⁹² Ilmonen 2004. Katso myös Rom Harrè Trust and its surrogates: Psychological foundations of political process 1999, 254-258.

²⁹³ Ilmonen 2004, 126.

ole kuitenkaan takuuta siitä, että yksilö kokisi rituaalin niiden mukaisesti. Yksilö voikin ottaa etäisyyttä rituaalin niin sanotusta virallisesta tulkinnasta. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että rituaalille ei ole koskaan ”oikeaa” ja ”väärää” tulkintatapaa. Lisäksi Gerholm väittää, että riitti ei ainoastaan ilmaise abstraktia ideaa ilman minkään tapahtumista, vaan riitti on (symbolinen) instrumentti. Toisin sanoen rituaalit eivät ainoastaan ilmaise symbolisella tasolla sosiaalisen kontekstin uskomusmaailmaa ja rakennetta, vaan ne nimenomaan tekevät asioita yksilötasolla. Rituaalit voivat konkreettisesti siirtää vainajan pois elävien parista. Riitin avulla voidaan siis myös pyrkiä tiettyyn tavoitteeseen: yksilöt voivat käyttää riittiä esimerkiksi nostaakseen omaa statustaan tai merkitä sosiaalista yhteyttään tapahtumaan.²⁹⁴ Myös Roy Rappaport on antanut samankaltaisen jakautuneen merkityksen rituaalille. Hän vertaa rituaalia teatterinäytökseen, jossa on näyttelijöitä ja seuraajia. Tällöin rituaaliin ottaa osaa kaikki paikallaolijat. Kaikki roolit eivät kuitenkaan sisällä samankaltaista rituaalille annettavaa merkitystä.²⁹⁵

Gerholmin esittämää teoriaa vasten on monta erilaista tapaa ymmärtää hautausrituaalien vaihtelevuutta eri tilanteissa. Rituaalit kätkevät sisäänsä monia individuaaleja. Kaikki myötävaikuttavat rituaaliin jollain tavalla ja ne tuntuvat tärkeiltä riitin tulkinnalle. Gerholmin teoria osoittaa siis monipuolisuuden samassa riitissä. Esimerkiksi pappi ei ole ainoa rituaalin tulkitsija, vaikka hänen voidaan nähdä hallitsevan kristillinen virallinen tulkinta rituaalista. Siten hautajaisissa samalla riitillä on monta funktiota ja symbolista merkitystä riippuen henkilön taustasta, roolista ja kulttuurijärjestelmästä. Rituaalit ovat siis sekä individuaalisia että kollektiivisia.

Gerholmin ja Rappaportin teorioiden kautta voidaan analysoida tai määritellä hautaus-toimistojen työntekijöiden roolia hautausrituaaleissa. Hautaus-toimistojen työntekijöillä on nykyään eri rooleja eri tilanteissa. Hautausprosessin alkuvaiheessa roolit jakaantuvat omaisten ja hautaus-toimistojen työntekijöiden kesken. Tässä vaiheessa hautaus-toimistoilla on suuri rooli hautajaisten ohjaajina tai seremoniajohtajina. Seremoniajohtajuus korostuu varsinkin asiakaspalvelutilanteissa omaisten kanssa ja vainajan näytössä ruumishuoneella. Tämän vaiheen jälkeen hautaus-toimistojen rooli kapenee. Esimerkiksi vainajan siunauksessa hautaus-toimistojen työntekijöillä on hyvin vähäinen rooli ja he eivät välttämättä ole tällöin edes paikalla. Tässä tilanteessa omaiset ovat osanottajia ja pappi seremoniajohtaja. Huomioitavaa kuitenkin on se, että myös omaisten keskuudessa roolit jakaantuvat aktiivisuuden mukaan.

²⁹⁴ Gerholm 1985.

²⁹⁵ Rappaport 1999.

Roolien jakautuminen on muuttunut tutkimusaikana. Aluksi suurin osa rituaaleista ja niiden tuomista rooleista on ollut omaisten hallussa. Tutkimusajalla hautaustoimistojen rooli rituaalisen työn tekijöinä ja hallitsijoina on kuitenkin koko ajan voimistunut. Voimakkain muutos on tapahtunut 1900-luvun alun ja 1970-luvun välisenä aikana. Tutkimuksessa on käynyt ilmi, että havuttaminen, arkuttaminen, vainajan kuljetukset ja vainajan pukeminen ovat kaikki olleet rituaaleja, jotka ovat langenneet perheeltä toimistoille. Omaisten rooliksi rituaalissa on tällöin jäänyt seuraajan rooli toiminnallisen sijaan. Myöhemmin rituaalit ovat kaventuneet niin, että niistä on hävinnyt tämä hautaustoimistojenkin kannatteleva osuus. Esimerkiksi havuttaminen ja hautajaissaatto ovat hävinneet modernin yhteiskunnan pirstouttavan vaikutuksen takia. Hautaustoimistojen rooli on kuitenkin säilynyt hautaukseen liittyvissä järjestelyissä vahvana. Tämä siitä syystä, että vaikka moderni elämäntapa on sulkenut kuoleman pois yksilöiden arkielämästä, niin hautaustoimistot ovat säilyttäneet erikoistietämyksensä kuolemasta. Tästä syystä niille on langennut varsinkin hautauksen alkuvaiheessa olevat rituaalit ja tätä kautta rooli rituaalin seremonianjohtajina ja ohjaajina. Kutsun tätä pastoraaliseksi rooliksi, sillä omaisten osuus on vähentynyt rituaalien seuraajiksi tietotaidon puuttuessa. Tämä vaihe voidaan nähdä lukeutuvan klassisten siirtymärituaaliteorioiden irtauma- ja vaihderiitteihin. Liittymäriitteihin ajoittuvissa rituaaleissa hautaustoimistojen osallisuus puolestaan näyttää häviävän lähes kokonaan.

Modernisaatio on siis sekä vähentänyt että rikkonut rituaalien jakautumista eri toimijoiden kesken. Tämä on tullut ilmi niin itse rituaalisen työn tekemisessä (sosiaalisessa näyttelemisessä) kuin myös lavasteissa, joissa rituaalinen näytelmä näytellään ²⁹⁶. On kuitenkin syytä tehdä varoen suuria johtopäätöksiä moderneista rituaaleista. Yhtäläillä traditionaalisessa kyläyhteisössä on varmasti ollut rituaaleissa vivahde-eroja siinä, ketkä osallistuivat rituaaleihin suuremmin ja ketkä epäsuuremmin. Vaihtelua oli varmasti myös siinä, millaisen rituaalisen merkityssisällön kukin antoi suoritukselle. Gerholm huomioikin artikkelissaan, että hänen kuvailemansa rituaaliteoria ei koske ainoastaan postmodernin kontekstin rituaalia, vaan se on myös postmoderninen näkökulma rituaaliteorioihin.

Rituaaleihin ja kuolemankulttuuriin liittyvät oleellisesti symbolit. Tutkimukseni mukaan kuolemaa koskeva symbolijärjestelmä on muuttunut perusteellisesti. Kuljettaessa traditionaalisesta yhteiskunnasta moderniin symbolit ovat muuttuneet yksinkertaisimmiksi ja

²⁹⁶ Katso 4. luku.

stereotyyppisemmiksi ja ne ovat etääntyneet yhä kauemmaksi symboloimastaan kuolemasta. Tämä etääntyminen ja symbolien heikentyminen voidaan nähdä liittyvän niin sanottuun kuoleman kieltävään kulttuuriin. Modernin yhteiskunnan leimallinen piirre onkin symbolinen tyhjiö, kuten Anssi Peräkylä on artikkelissaan todennut. Modernisaation pirstouttavan ja hajottavan luonteen vuoksi modernin symboliuniversumi on osittain hajonnut. Lisäksi uskonto keskeisenä symboliuniversumina on sekularisaation myötä menettänyt uskottavuuttaan. Kun modernisaation myötä todellisuutta selittävä symboliikka on hajonnut, niin yhteisöllä ei ole enää entisen kaltaisia symbolisia välineitä kuoleman liittämiseksi todellisuuteen. Äkkiseltään voitaisiinkin ajatella, että modernilla ihmisellä ei ole kuoleman symboleja, sillä kuolema torjutaan ja kielletään maailmankuvasta.²⁹⁷

Nykyajan muodostunutta symboliikkaa voidaan ymmärtää myös toisella tavalla. Foucault'n kirjoitusten kautta voidaan tulkita, että kaikki kuolemaa välttelevä puhe on itse asiassa kuolemasta puhumista.²⁹⁸ Näin ollen kuoleman symbolit ovatkin ainoastaan muuntautuneet sellaiseksi kieleksi, joka on kyseiselle yhteiskunnalle mahdollinen. Toisin sanoen tietyt kyläyhteisön kuolemankulttuurin piirteet ovat varmasti hävinneet modernisaation aikana, mutta näiden sijaan katse täytyisikin kohdistaa niihin diskursseihin, jotka ovat olennaisia ja joiden kautta kuolemankulttuuri tulee esiin juuri tässä ajassa. Peräkylän kirjoitukset tukevat tätä ajatusta. Hän kirjoittaa artikkelissaan, että ”modernisaatio rapauttaa vanhat symboliset suhteet, mutta moderni maailma ei kuitenkaan ole vailla symboleja: kaiken uudeksi luova pyörre tuottaa jatkuvasti omia symbolejaan”²⁹⁹. Tällä hän viittaa varmasti siihen, minkä olen jo maininnut tutkimuksessani: modernin maailman rationaalisuus ja edistys ovat tutkimukseni aikana hahmottuneen yhteiskunnan uskomusmaailmaa. Peräkylä kritisoikin Ariesin tutkimusta esimerkiksi siitä, että sen aikana ne symbolit ja merkitykset, joilla kuolemasta voitiin puhua, olivat vasta muotoutumassa. Näin ollen yhteiskuntaamme luonnehtii enemmän puhe kuoleman kieltämisestä kuin todellisuudessa kuoleman kieltäminen. Tässä yhteydessä Aries onkin Peräkylän mielestä liioitellut entisen kaltaisen romantisoidun kuoleman poissaoloa nyky-yhteiskunnassamme.³⁰⁰

Olen diskurssianalyysin keinoin tulkinnut hautausalan pintaa ja erotellut erilaisia uusia diskursseja, jotka ovat ilmaantuneet tutkimuksen kuluessa. Erottelmani diskurssit, ku-

²⁹⁷ Peräkylä 1988.

²⁹⁸ Katso lisää luku 5.3.2.

²⁹⁹ Peräkylä 1988.

³⁰⁰ Peräkylä 1990, 44-47 ja 134-136.

ten teollisuus ja teknologian kehitys, ympäristönsuojelu, arjen lääketieteellistyminen ja psykologisoituminen ja niin edelleen, kuuluvat moderniin elämäntapaan. Ne ovat uusia diskursseja, jotka tutkimuksen kuluessa alkoivat hiljalleen säteillä aineistosta yhä kirkkaammin. Nämä muodostuneet diskurssit ovat modernin maailmankuvan symboleita, jotka diskurssien tavoin kannattelevat ja uusintavat itseään. Ne jäsentävät ja selittävät modernin yhteiskunnan uskomusmaailman mukaista järjestystä.

Toisaalta symbolit ovat myös instrumentaalisia välineitä, joiden tarkoituksena on auttaa yhteisöä muuttamaan kuolemantapauksen luoma poikkeustila ja uhka takaisin normaaliiksi. Symbolisten rituaalien avulla vainaja siirretään ja siirtyy pois elävien piiristä. Tässä osassa rituaaleja hautaustoimistoilla on suuri rooli. Tutkimukseni mukaan niille on langennut mittava vastuu hautajaisrituaalien suorittamisessa, ylläpitämisessä, ohjailussa ja miksei myös rituaalien uusintamisessa ja uudelleentulkinnassa. Hautajaisrituaalien, vallan ja niiden tuomien roolien lankeaminen ja haltuunottaminen hiljalleen sadan vuoden kuluessa on ollut kantavana teemana läpi tutkimuksen.

5.3.2. Perinteen kantajat paimenina – hautausalan kielioppi yhteenkietoutuneena

Hautaustoimistojen työntekijöitä voi nykyään luonnehtia perinteen kantajiksi. Kaikissa haastatteluissani tuli ilmi, kuinka perinteen hallitseminen on tietyn professionaalisen aseman kantamista. Tämä professioasema on muotoutunut läpi tutkimuksen 1800-luvun lopulta niin subjektien aktiivisella toiminnan tasolla kuin myös rakenteiden tasolla moderniuuden muuttaessa elämäntapoja kaupunkimaiseksi ja teollistuneeksi. Kuolemankulttuuri on muodostunut sellaiseksi yhteiskuntajärjestelmäksi, joka on sille mahdollinen ja ominainen. Foucault'n mukaisesti tulkittuna ihminen kulkee läpi elämänsä eri laitosten kautta, joista viimeisenä on ruumishuone ja hautaustoimisto. Ruumis on siis kuoleman jälkeen kontrolloitu, määritelty ja kategorisoitu oikeanlaisten hautaustapojen kautta hautausurakoitsijan toimiessa lempeänä vartijana. Erilaiset normalisoivat tekniikat mahdollistavat nykyisen ihmisen hallinnan ja sitä kautta modernin mukaisen elämän.

Edellä käsitellyt hautausalan ulottuvuudet ovat diskursseja, joiden kautta kuolemasta puhutaan ja joiden kautta sitä voidaan hallita. Biovallan näkökulmasta kuolemaan on tunkeutunut erilaisten käytäntöjen kenttä, jossa kuoleman näkyvä luonne on pirstaloitunut eri diskursseiksi. Niiden kautta kuolema muodostuu kaikilla elämän ja kulttuurin

osa-alueilla hallittavaksi ja sopivaksi palaseksi vallitsevaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen nähden. On kuitenkin syytä asettaa tämänkaltaiset diskurssit kyseenalaiseksi siitä huolimatta, että ne osuvasti paljastavatkin jotain yhteiskunnan toiminnasta. Tämä siitä syystä, että liiallinen diskurssien korostaminen vähentää subjektien toimijuutta. Se on äärirelevantistinen näkemys, joka asettaa esimerkiksi hautaustoimistot ja koko hautauskentän vain erilaisten diskurssien rutiininomaisiksi toistajiksi tai vallan peileiksi vähentäen yksilöiden ja yhteisöjen toiminnallista roolia.

Hautaustoimiston työntekijöiden voidaan kuitenkin nähdä ohjaavan hautajaisia tiettyjen *oikeanlaisten* rajojen, rakenteiden tai normien sisällä. Toisaalta missään yrityksissä ei suhtauduttu kielteisesti asiakkaiden tavallisesta poikkeavampiin toivomuksiin, sillä asiakkaiden mieltymysten noudattaminen takaa liiketoiminnan menestyvyyden. Normien ilmaantuminen hautajaisten ohjailussa on paikka, missä homogenisoiva valta tulee esiin. Foucault`n mukaan vallalla ei olekaan keskipistettä eikä se kiteydy kiinteään subjektiin. Biovallan mukaisesti normalisoiva hallinta subjektivoi ihmisiä yksilöinä. Ihmisten säätely ja normalisaatio toteutuu kuitenkin diskursseissa, sillä ihmiset eivät ole toimijoita, vaan pikemminkin erilaisten diskurssien nimeämiä ja puhumia olentoja. Normalisoivat käytännöt vertailevat yksilöitä keskenään, eriyttävät heidät ja asettavat yksilöt arvojärjestykseen keskenään osoittamalla kullekin paikan normaalin ja epänormaalin jatkumolla.³⁰¹

Näyttää siltä, että tällä ajanhetkellä valta hautajaisten kulun määrittelyssä lankeaa osittain hautaustoimistoille. Vaikka hautausalan kehittyminen on ollut subjektien tasolla aktiivista toimintaa aina 1900-luvun alusta asti, voidaan tätä tulkita myös korkeammalta tasolta ja liittämään muodostunut kuolemankulttuuri modernin yhteiskunnan rakenteiden muutoksiin ja sen normalisoiviin vallan tekniikoihin. Itse kuitenkin uskon jotakuinkin synteisiin, jossa toiminta ja rakenne tapojen kautta yhdistyisivät. Tämä tarkoittaa sitä, etten usko Foucault`n tapaan ainoastaan yhteiskunnan rakenteiden ylhäältä päin ohjaavan toimijoiden käytöstä. En halua palauttaa kuitenkaan tekijyyttä tai toimintaa pelkästään toiminnan piiriin, mikä muuttaisi yhteiskunnan rakenteita. Kriittisesti Foucaultia lukemalla voidaan kuitenkin huomata rakenteiden vahva vaikutus subjekteja kohtaan. Edellä käsittelemäni diskurssit pakottavat subjektien käyttäytymisen tietynlaiseen vallan uomaan. Foucault`n sanoin ”valta ottaa heidät hallintaansa, kulkee heidän lävitseen ja nojaa heihin”³⁰².

³⁰¹ Alhanen 2007, 139-144.

³⁰² Foucault 2000, 41.

Edellinen tarkoittaa esimerkiksi sitä esiin tuomaani seikkaa, että vain tietynlainen kuolemankulttuuri on ylläpidettävissä tietyssä yhteiskunnallisessa tilanteessa. Moderni asettaa omat rajaehdonsa, millainen kuolemankulttuuri voi olla mahdollinen. Miten ja millaisilla symboleilla kuolemaa voidaan käsitellä ja puhua siitä kyseisessä yhteiskunnassa? Tästä huolimatta subjekteille, hautaustoimiston työntekijöille, on kuitenkin jäänyt tilaa tekijyydelle, jonka mukaisesti yksilöt voivat vaikuttaa eri tavalla tai tehdä toisin kuin rakenteet pakottaisivat. Toimijuudelle voidaankin antaa enemmän tilaa Giddensiin nojaten. Hänen mukaansa yksilöllä on sekä valinnan mahdollisuus että valinnan pakko. Tämä tarkoittaa sitä, että diskurssit tai abstraktit järjestelmät tietoa lisäävinä tahoina ovat yhtäältä jo tehneet päätöksen yksilön tavanmukaisesta käyttäytymisestä, mutta toisaalta yksilöllä on mahdollisuus valita erilaisista vaihtoehdoista. Tämä on Giddensin mukaan lähes pakonomaista käyttäytymistä ja tällä tavalla yhteydessä rituaalimaiseen käytökseen. Hautaustoimistot antavat tässä yhteydessä asiatietoa omaisille diskurssien tai abstraktien järjestelmien edustajina.

Edellinen on tullut esiin esimerkiksi siinä yhteydessä, kun olen pohtinut rituaalista käyttäytymistä modernissa, ja rituaalien jakautumista monisyisesti osallistujille. Osa rituaaleista tai hautajaistavoista ja hautausperinteestä on säilytetty aktiivisesti niin SHL:n kautta kuin myös itse hautaustoimistojen välityksellä. Jotkut rituaalit ovat säilytetty ilman, että niiden sisältömerkitys olisi käynyt etäiseksi tai kokonaan katkennut. Näen siis kuolemankulttuurin koostuvan sekä toiminnasta että rakenteista, kun niiden vuoropuhelun sillaksi asetetaan tavan käsite.

6. Lopuksi: ammattina kuolema – kuolemankulttuuri hautaustoimistojen näkökulmasta

Tutkimukseni alkupisteessä asetin tarkoitukseni selvittää, millaiseksi kuolemankulttuuri on muodostunut kaupunkiympäristössä. Taustana oli kyläyhteisön kuolemankulttuuri. Porilaisten hautaustoimistojen kautta pyrin tutkimaan, miten kaupungistuminen, modernisaatio, kyläkeskisen paikallisen kulttuurin murentuminen ja näiden yhteen sulautuminen ovat vaikuttaneet kuolemankulttuuriin. Olin kiinnostunut siitä, missä määrin kyläyhteisön kuolemaan liittyvä kulttuuriperintö näkyy kaupunkikulttuurissa? Mitkä tavat, käytännöt ja rituaalit ovat hävinneet tai missä muodossa ne elävät? Kysyin millaisessa asemassa hautaustoimistot ovat kuoleman käsittelyssä, mikä on niiden rooli ja miten rituaalit, tavat ja tehtävät näkyvät hautaustoimistojen kohdalla.

Hautaustoimistojen rooli tutkimusajalla nojaa vahvasti hautausperinteeseen. Olen jokaisessa käsittelyluvussa kietonut yhteen hautaustoimistojen roolin hautauksessa. Yhteisenä nimittäjänä on ollut perinne. Nämä luvut ovat perinteen perijät, perinteen haltijat ja perinteen kantajat.

Luvussa *Ruumisarkkuliikkeistä hautaustoimistoiksi* olen kartoittanut, kuinka hautaustoimistot 1800-luvun lopulta alkaen kaupungistumisen myötä *perivät* kuolemankulttuurin. Aikakaudella kuolemankulttuuri muotoutui kaupungistuneista ja kyläyhteisön hautaus-tavoista. Tämä sulautuminen on tapahtunut osaltaan muuttovirran mukana maaseudulta kaupunkiin. Ajalle on ollut tyypillistä, niin paikallisesti kuin myös kansallisesti, että hautaustoimistot ovat alun perin olleet käsityöläismäisiä arkkupajoja. Niissä on keskitytty lähinnä aineelliseen kulttuuriin, kuten arkkujen valmistamiseen ja myyntiin. Hautaustoimistot ovat toimineet enemmän kauppiaina vaikuttamatta pääosin omaisten järjestämään hautaukseen ja kuolemanprosessiin.

Ruumisarkkuliikkeiden häviämisen myötä kokonainen kuolemankulttuurin puhetapa on hautaustoimistojen yhteydessä muuttunut. Tulkintani mukaan tällä ajanjaksolla tutkimusaineistossani on alkanut ilmaantua modernin ja teollistuneen ajan konnotaatioita. Traditionaalisen hautaustavan normia koetteli uudenlaisten muotoutuvien diskurssien paine. Tutkimuksen kronologinen rakenne on asettunutkin modernisaation prosessin ylle. Tämä yhteiskunnallinen muutos on soljunut tutkimukseni mukana. Se ei ole ollut niinkään selittävänä tekijänä vaan kehyksenä, jolle tutkimukseni on laskostunut.

Oleellisimpia muutoksia tällä aikakaudella ovat olleet arkkujen poistuminen näyteikkunoilta toimistoiden väliseinien ja sermien taakse, mainosten yksinkertaistuminen ja kristillisten symbolien käyttäminen ilmoituksissa. Muistutus kuolemasta poistui arkisesta, inhimillisestä elämästä. Kaupungistuneen hautaustavan rinnalla on elänyt kyläkeskiseen ja traditionaaliseen kuolemankulttuuriin viittaavia ilmauksia, tapoja ja rituaaleja. Niitä pyrittiin ylläpitämään mahdollisuuksien mukaan. Esimerkiksi kyläyhteisölle merkityksellinen hautajaissaatto on toteutettu hevosten ja autojen avulla. Autojen merkitys toimistoille on ollut kaksijakoinen. Yhtäältä auto on ollut tärkeä rationalisoitaessa liiketoimintaa väestön ja samalla kuolleisuuden kasvaessa. Toisaalta auto on perinteen kannalta jatkanut sitä arvokkuutta ja kunnioitusta, joka oli traditionaalisessa hautajaissaatossa merkityksellistä. Näin autosta on muodostunut statussymboli hautaustoimistolle traditionaalisten ja modernien arvojen ja tapojen sulautuessa yhteen. Varsinkin Länsi-Suomessa on hautajaissaaton tai ”hautajaisprosessin” arvokkuudella ja juhlallisuudella ollut tärkeä merkitys hautauksessa. Hautaustoimistot ovat siis olleet määrittelemässä sekä aktiivista että passiivista normalisoivaa teknologiaa, jossa määritellään kulloisenkin yhteiskunnan ajankuvaan sopivat ja asianmukaiset hautaustavat ja niiden normaaliuden rajat. Hautaustoimistoista on muodostunut osa *luonnollista* kuolemankäsittelyä yhteiskunnassamme.

Luvussa *hautaustoimistojen palveluammattillistuminen* olen analysoinut, kuinka peritty kuolemankulttuuri otettiin haltuun yhä tiukemmin 1970-luvun alusta alkaen. Olen nimenmyt hautaustoimistot tässä luvussa perinteen *haltijoiksi*. Tänä aikakautena rituaalit kaventuivat jo merkittävästi ja hautajaisten toimintajärjestys pirstaloitui modernin mukaiseksi käytännöksi. Kotoa lähtevä merkityksellinen hautajaissaatto poistui kaupunkikuvasta kokonaan 1980-luvulle tultaessa. Hautajaisautot rakensivat modernin ja alati kasvavan elämäntavan imagoa.

Hautaustoimistojen yleisilme väreineen muuttui neutraaliksi. Kuolemaa symboloivat kuvat ja sanat köyhtyivät tai loppuivat kokonaan. Omaiset ja vainaja ottivat etäisyyttä toisistaan hautaustoimistojen muodostaessa näiden välille kuolemasta etäännyttävän symboliikan. Suomen Hautaustoimistojen Liiton ohjeistamana toimistoiden kielioppi muuttui samansuuntaisesti ja kuolema alettiin nähdä surutyön kautta psykologisena ongelmana. Alkoi hahmottua elämän hoitaminen.

Tänä aikakautena hautaustoimistot olivat ensimmäisiä tahoja, joiden kanssa omaiset olivat tekemisissä. He alkoivat tehdä ennen perheelle ja omaisille kuuluvia rituaalisia töitä. Tulkitsin muodostuvaa modernia hautajaiskäytäntöä muun muassa klassisten rituaaliteorioiden, Goffmanin dramaturgian teorian ja ruumiille annettavien kategoriamerkitysten kautta. Tulkintani mukaan modernista hautajaiskäytännöstä oli erotettavissa erilaisia tилоja ja paikanvaihdoksia ruumin tai arkun vaihtaessa paikkaa ruumishuoneen, hautaustoimiston ja kappelin säilytystilojen välillä. Tämän prosessin aikana elävästä tulee kuollut ja kuolleesta vainaja. Rajauksesta johtuen tutkimukseni ulkopuolelle jäivät kuitenkin omaisten kokemukset ja heidän antamansa merkitykset kuolemalle, vainajalle ja hautajaisille.

Luvussa *Kuoleman ammattilaiset* tulkitsin 1990-luvulta nykyaikaan muodostunutta kuolemankulttuuria. Hautaustoimistot muodostuivat perinteen *kantajiksi*. Olen aikaisempien lukujen tavoin analysoinut hautaustoimistojen ylläpitämiä ja välittämiä hautajaista-poja ja –rituaaleja, mutta olen tässä luvussa ottanut analyysini tueksi vahvemmin yhteiskuntatieteellistä tutkimusta traditionaalisesta ja modernista ajasta. Jaoin hautaustoimistojen kielenkäytön edellisiä lukuja selkeämmin ulkoiseen ja sisäiseen kielioppiin. Tällä tarkoitan julkisen ja yksityisen rajaamista. Tulkintani on edennyt lukujen sisällä systemaattisesti hautaustoimistojen julkisesta näkyvyydestä yksityiseen ja edelleen hautaustoimistojen seinien sisälle ja työn ammattiroolien taakse. Aineiston valinta on tukenut tätä rakennetta.

Sisällönanalyysin ja diskurssianalyysin avulla huomasin, että aikaisemmin käsittelemäni eri hautausperinteen osa-alueet tulevat esille myös nykyaikana, mutta ne toistuvat erilaisten diskurssien kautta kuin aikaisemmin. Diskurssianalyysin avainsanana on ollut *laatu*. Se tekee eron normaalin ja epänormaalin, puhtaan ja likaisen ja hyvän ja huonon kuoleman välille. Tämä avainsana rikkoi ja sai kyseenalaistamaan sen hautauskulttuurin ehyen pinnan, joka näyttäytyi itsestänselvyytensä.

Erottelemistani hautausalan ulottuvuuksista kävi ilmi, kuinka hautausalalla on vaihtelevia tapoja rakentaa työ erilaisten positioiden kautta. Haastatteluissa korostuivat elämäntyön ja -tavan, liiketoimen, uskonnollisuuden, henkisyyden ja hautajaisperinteen ulottuvuudet. Ne nähdäkseni kuvaavat sitä, millaisten ristikkäisten solmukohtien verkosta moderni kuolemankulttuuri muodostuu. Eri ulottuvuuksiin nojaten tulkitsin, että kuolemankulttuuri on hautaustoimistojen kautta nähtynä yhtä aikaa niin teknologisoitunutta, psy-

kologisoitunutta, uskonnollista ja hengellistä johtamista ja maallistumista kuin myös ympäristöuhkia sekä paikallista että globaalia kulttuuriperintöä. Näin kuolemankulttuuri kattaa alleen niin kristillisen ja rationaalisen modernin maailman ulottuvuudet kuin myös traditionaalisen tai kansauskoisen maailman. Näistä eri ulottuvuuksista rakentuvat hautaustoimistojen asiantuntijuus ja professioasema.

Palveluammattillistumisen myötä hautausala on alkanut keskittyä esineistä asioihin. Tähän muutokseen ovat vaikuttaneet niin paikallisella tasolla olevat hautaustoimistot kuin myös Suomen Hautaustoimistojen Liitto kansallisen ja myös kansainvälisen tason ohjeistavana tahona. Palveluammattillistuminen on tarkoittanut myös sitä, että perheet ja suvut ovat menettäneet hautajaisten kulun järjestelyt ja yhteisön kollektiivisuuden merkitys on vähentynyt ja muuttunut. Biovallan käsitettä käyttämällä analysoin, kuinka hautaustoimistot ovat tutkimukseni ajalla muodostuneet yhdeksi palaseksi sellaista yhteiskuntaa, joka on mahdollinen juuri tässä ajassa. Olen todennut hautaustoimistojen saaneen erityisen kuoleman asiantuntijan aseman. Toisinaan hautaustoimistojen asema kuolemankulttuurin määrittelyssä näyttää jopa pastoraaliselta biovallalta, jossa hautaustoimiston työntekijöillä on viisaan paimenen rooli omaisia ohjatessa. Tämä asiantuntijuus nojaa nähdäkseni hautausperinteeseen ja niihin struktuureihin, joita olen kahdessa ensimmäisessä käsittelyluvussa dekonstruktiiivisesti hajottanut.

Rakenteita painottavan näkemyksen lisäksi olen korostanut subjektien mahdollisuutta toimintaan. Toiminta tulee esille hautaustoimistojen ja niiden työntekijöiden erilaisuuden kautta. Heillä on suuri mahdollisuus vaikuttaa siihen, mitä rituaaleja ja hautajaistapoja voidaan ja tulisi säilyttää. Tulkintani mukaan he ovatkin olleet hautaustoimituksessa eräänlaisia rituaalinjohtajia niin käytännön ja fyysisten asioiden hoitamisessa kuin myös henkisiin ja rituaaleihin liittyvissä asioissa. Olen tulkinnut tätä modernin rituaalitutkimuksen näkökulmasta. Tutkimukseni osoittaa, että aikaisemmin perheelle ja omaisille kuuluneet tehtävät ovat nykyisin pirstaloituneet eri tahoilla. Erilaiset (rituaaliset) tilanteet asettavat yksilöt rooleihin, jotka liukuen vaihtelevat toiminnallisesta sivustaseuraajaan. Rituaalin merkityssisällön tulkitseminen vaihtelee yksilön ja tilanteen mukaan.

Tutkimuksen aikana suuri osa rituaaleja ja hautajaistapoja on hävinnyt tai niiden monimuotoisuus on kaventunut. Osa rituaaleista on muodostunut modernisaation käytännöiksi, joita perustellaan rationaalisuudesta käsin. Tästä huolimatta nykyajalla on muodostunut tyyppillisiä tapoja, jotka voidaan vähintäänkin rinnastaa rituaaleiksi. Näitä ei välttä-

mättä edes pystytty perustelemaan modernille tyypillisesti rationaalisuudesta käsin. On siis muotoutunut uudenlaista hautajaiskulttuuria, joka on juuri nykyisyydelle mahdollinen ja tämän elämäntavan ja maailmankatsomuksen sanelemaa. Näissä hautajaistavoissa voi kuultaa menneisyyden painolasti, mutta niiden ilmaisumuodot ovat nykyajalle tutummat. Toisin sanoen myös moderni maailma luo oman symbolimaailmansa.

Symbolimaailman kautta syntyy myös rituaaleja. Alussa asetin kysymyksen kuoleman kieltävästä kulttuurista. Sen katsotaan monesti liittyvän rituaalien tyhjyyteen. Tämä on nähdäkseni vain osa totuutta. Monet jäljelle jääneistä rituaaleista ovat nykyään hautaus-toimistojen ylläpitämiä ja suorittamia. Vainaja ja omaiset, kuolema ja elämä, ovat erotettu toisistaan hautaus-toimistojen muodostaessa sillan heidän välilleen. Omaisille on jäänyt lähinnä ”henkisten” rituaalien tekeminen. Rituaalit ovat siis privatisoituneet, kuten johdannossa esitin.

Foucault`n mukaan vallankäytön menetelmät ovat jatkuvasti kääntäneet selkänsä kuolemalle. Vanha oikeus *ottaa* elämä tai *antaa* elää on korvautunut oikeudella *vaalia* elämää tai *hylätä* kuoleman omaksi. Selän kääntäminen kuolemalle ehkä selittää myös kuoleman ulossulkemista arkielämästä ja sen myötä rituaalien vähentymistä. Läpi koko tutkimusajan hautaus-toimistojen kehityksessä on kulkenut voimistuva pohjavire, joka hylkää kuoleman näkyvän luonteen. Kuoleman sijaan hautaus-toimistot korostavat toistuvasti edustavansa jäljelle jäävää elämää. Näiden kahden binääriparin ollessa kiinteästi yhteydessä toisiinsa ei voida vaikuttaa yhteen vaikuttamatta toiseen. Modernin yhteiskunnan ratkaisu onkin elämän kontrolloimisella hallita myös kuolemaa. Tutkimusaineistossani jatkuva kuoleman negatiivinen tukahduttaminen ja sen hylkääminen on itse asiassa sen aktiivista tuottamista. Foucault`n sanoin ruumis on hallittu ja elämä laskelmoitua johtamista.³⁰³ Baumanin Mortality, Immortality teoksen kokonaisuudessaan esittämä väite siitä, että kuolemaa vastaan taistellaan erilaisin elämänstrategioin, näyttääkin pitävän tältä osin paikkansa³⁰⁴.

Kuoleman näkyvän luonteen hylkääminen on merkinnyt sitä, että hautaus-toimistot ovat etäännyttäneet kuoleman symbolisella tasolla yhä kauemmas omaisista ja arkielämän julkiselta katseelta. Ulkoisessa kieliopissa olevat mainokset, ilmoitukset ja näyteikkunat ovat muuttuneet stereotyyppisiksi. Sisäisessä kieliopissa toimitilat ovat kätkenneet kuole-

³⁰³ Foucault 1998, 95-100.

³⁰⁴ Bauman 1992.

man yhä enemmän sermien ja verhojen taakse modernien laitosten mukaisesti. Hautaus-toimistoväen sisäinen kielioppi on sekin muuttunut jäljelle jäävää elämää painottaessa kuoleman kiertäväksi ja tiettyyn formaaliseen muotoon kangistuneeksi. Hautausrituaalit ovat muodostuneet vähäeleisemmiksi kuin aikaisemmin huolimatta siitä, että hautaus-toimistot pyrkivät osaltaan säilyttämään hautauskulttuurin rikkaana ja lähellä arkielämää.

Asetin alussa hyvä kuolema -käsitteen eräänlaiseksi mittariksi, jonka kautta kuoleman-kulttuuria voidaan tutkia. Hyvän kuoleman käsitykset ovat muuttuneet oleellisesti tutki-mukseni aikarajauksessa. Tämä tulee kärjistetyksi esiin, kun verrataan ensimmäisen ja kolmannen käsittelyluvun kokonaista kuolemankulttuuria. Kolmannessa käsittelyluvus-sa esiin tulleita ulottuvuuksia ei ole aikaisemmin ilmennyt. Ehkä räikeimpänä esimerkkinä tästä on ekologinen ulottuvuus. Myös teknologisen diskurssin vahvempi esiintulo 1900-luvun puolivälistä alkaen oli tällainen. Kolmas merkityksellinen muutos kaupun-kikulttuurin ja kyläyhteisön välillä on hautajaisten julkisuus. Nykyään hautajaisten pri-vatisoitunut luonne täyttää hyvän kuoleman mitat, kun aikaisemmin juuri julkinen hau-taus on ollut hyvän kuoleman merkki. Neljäntenä esimerkkinä voidaan mainita mahdol-lisuus räätälöidä hautajaiset vainajan näköiseksi. Hautaus-toimistot kannustavat tätä suuntausta. Näin vainaja saa omaa elämänsä vastaavat hautajaiset, mikä on yksi hyvän kuoleman ehdoista. Nämä edellä kuvatut pakot ja yhteiskunnan muutokset vaativat kult-tuuria käsittelemään yhä uudestaan, mitkä ovat juuri sen ajan hyvän kuoleman tunnus-merkit. Mitkä ovat uhat ja toiveet ja miten niiden välistä eroa hallitaan? Mitkä tavat ja rituaalit takaavat tämän ajan oikeanlaisen kuoleman ja elämän?

Työni on ollut perustutkimusta. Vaikka Suomessa julkaistaan paljon tutkimusta kuole-masta kuolemankulttuurin ja rituaalien tutkimuksen näkökulmasta, niin jostain syystä hautaus-toimistot ovat jääneet tämän tutkimusperinteen ulkopuolelle. Tämä koskee myös monia muita niin sanottuja kuolemantyöläisiä. Perustutkimuksen tekeminen onkin aset-tanut tutkimuksen teolle tiettyjä vapauksia ja rajoituksia. Rajaamani aineisto on ollut kohtalaisen laaja ja sirpaloitunut. Toisinaan lähdemateriaalia varsinkin myöhäisemmiltä vuosilta on ollut erittäin niukasti. Tämä on asettanut omat haasteensa lähdekritiikkiin ja aineiston analyysiin. Toisaalta tultaessa lähemmäksi nykypäivää käytettävä aineisto kas-vaa massiiviseksi, ja aineiston rajaamisessa tulevat vastaan omat haasteensa.

Kun muotoilin tutkimustehtävääni aivan työn lähtöpisteessä, suunnittelin teknologian tutkimuksen olevan suurempana osana työssäni kuin nyt. Jatkotutkimuksen kannalta eräs kiinnostava aihe olisikin rituaalitutkimuksen ja teknologiatutkimuksen tarkempi yhteensoveltaminen ja -sovittaminen, sillä ne näyttävät etenkin nykyaikana kytkeytyneen oleellisesti yhteen. Varsinkin viimeisessä käsittelyluvussa olen pyrkinyt tekemään tämän suuntaista tutkimustyötä, jossa ajassa sijaitsevaa kulttuuria tutkitaan sen omilla ehdoilla, sirpale sirpaleelta, mutta kuitenkin kokonaisuutena. Kokonaisuudella tarkoitan verkostoa, jossa muutaman askeleen ottamalla pääsemme yhdestä kulttuurisesta ilmiöstä toiseen. Ilmiöiden pisteet ovat kytköksissä niiden välisten kaarien avulla. Näitä välittäviä kaaria voidaan kuvata myös ihmisiksi ja toiminnaksi, siis kulttuuriksi. Näin esimerkiksi länsimainen todellisuus voidaan kuvata suhdeverkostona, jossa kaikki kulttuurin osa-alueet ovat toisiinsa liittyneitä jotakin reittiä pitkin erilaisten solmumuodostelmien kautta. Oleellista on siis nähdä ilmiöiden väliset suhteet, jotka muodostavat kulttuurin kokonaisuuden verkoston. Tällaista matematiikasta peräisin olevaa verkkoteoriaa³⁰⁵ on sovellettu muun muassa biologiassa, taloustieteissä, fysiikassa ja sosiologiassa. Miksei siis kulttuurintutkimuksenkin alalla voisi ammentaa tästä tieteenalasta kiintoisia näkökohtia nykykulttuurin tutkimiseen ja ymmärtämiseen.

³⁰⁵Verkostoista on kirjoittanut esimerkiksi Albert-Laszlo Barabasi teoksessa *Linked: The new science of networks*. Kai Eriksson on puolestaan kirjoittanut verkostoista yhteiskunnallisessa ajattelussa teoksessa *Maailma ilman ulkopuolta*.

LÄHTEET

Tutkimusaineisto

1. Haastattelut

Diakonialaitoksen hautauspalvelu. Kaksi haastattelua keväällä 2008.

Hautaustoimisto Anja Viitala. Haastattelu 1.3.2007.

Heikkilän hautaustoimisto. Haastattelut 9.1.2008 ja 13.1.2008.

Rantasen hautaustoimisto, Haastattelut Jussi Heinonen 29.10.2007. Ilmo ja Anja Heino-
nen marraskuu 2007.

Satakunnan hautaustoimisto. Haastattelu 8.1.2008.

Hautajaiset. Porilaista kansanelämää 1860-1980. Satakunnan museon arkisto. Aineis-
ton kerännyt Turun yliopiston kansatieteen laitos, 1982.

Mielikki Katava, synt. 1913, sairaanhoitaja.

Kaarina Vaalanto, haastattelu 26.5.1983.

Vappu Haankorpi.

Urpo Karihaara. Heikkilän hautaustoimiston omistaja vuodesta 1960.

Haastattelu 30.9.1985.

Impi Rosnell. Haastattelu 18.9.1985.

Anonymiksi jääneitä haastatteluja kolme.

Julkaisemattoman proseminarityön haastattelut. Haastattelut hautajaistavoista Noor-
markussa 1930-1950.

Koodiavain:

Lm = Mies Noormarkun Lassilasta, synt. 1925, haastattelu hautaus- ja
hautajaistavoista Noormarkussa, 19.11.2004.

Nm = Mies Noormarkusta, synt. 1925, haastattelu hautaus- ja hautajaista-
voista Noormarkussa, 14.12.2004.

Nauhoittamaton keskustelu Suomen Hautaustoimistojen Liiton toiminnanjohtaja Ritva
Kososen kanssa. Kesä 2008.

2. Lehdet

Tiimalasi: Suomen Hautaustoimistojen Liiton jäsenlehti, Helsinki 1950-2009.

Hembygdskalender. Växjö 2004/2005.

Kuluttaja. Hautajaiset - rahan ja rakkauden ristiriita. Helsinki 1993.

Memoria hautaustoimistoverkoston asiakaslehti. (WWW) 2007.
http://www.memoriahautaus.com/pdf/Memoria_lehti.pdf

Suomen kuvalehti. Helsinki 1993.

Socius: sosiaali- ja terveystieteellinen aikakauslehti. Helsinki 2001.

3. Puhelinluettelot

Porin kaupungin osoite-, ammatti- ja ilmoituskalenteri. Pori, 1896.

Porin osoitekalenteri. Pori, 1935.

Porin ja sen ympäristön osoitekalenteri, Pori, 1906-1935.

Porin puhelinluettelo. Pori, 1948-1958.

Porin puhelinluettelo. Pori, 1960-2009.

Keltaiset sivut. Pori, 2008.

4. Internetsivut

Kaikki linkit tarkistettu 5.2.2010.

Hautaustoimistoketju Pietet. <http://www.pietet.fi>.

Hautaustoimistoverkosto Memoria. Rantasen hautaustoimisto
<http://www.memoriahautaus.com/index.html>.

Länsi-Suomen diakonialaitos. <http://www.pdl.fi/index.php>.

Satakunnan hautaustoimisto. <http://www.satakunnanhautaustoimisto.com>.

Vernum. <http://www.vernum.fi/vernum/tervetuloa.html>.

5. Raportit

Arkkujen ja urnien laatusuosituksset. Suomen hautaustoiminnan keskusliitto ry:n asettaman työryhmän mietintö. 16.5.2005.

6. Muut lähdedokumentit

Heikkilän hautaustoimiston arkisto:

Lasku hautajaisista vuodelta 1925.
Mainos kuva 1800 ja 1900-luvun vaihteesta

Elämän palvelua surun kohdatessa. Memoria. Täyden palvelun yksityiset hautaustoimisto. Memoria-hautaustoimistoketjun esitelehti. 2005.

Avuksi hautausta järjestävälle. Suomen Hautaustoimistojen Liiton esittelylehti.

Tutkimuskirjallisuus

Aaltonen, Leena. Hautauskulttuurin historiaa Suomessa. *Hautauskulttuuri Suomessa*. Toim. Kiiskinen, Kyösti. Suomen Hautaustoimistojen Liitto, Jyväskylä, 1992.
Aaltonen, Pirjo: *Hautaustoimen käsikirja*. Edita, Helsinki 2005.

Achté, Kalle & Pentikäinen, Juha & Kyykkä, Timo & Lestelä, Paula & Hagman, Harriet. Kuoleminen ja ammatti: ammatillisen ja henkilökohtaisen kuolemanläheisyyden yhteydestä kuolemanasenteisiin. *Suomen antropologi* 86(4): 187–200.

Achté Kalle&Lönnqvist Jouko&Pentikäinen Juha: Vanha suomalainen kuolemankulttuuri. *Kuolema elämän keskellä*, Toim. Ruth, Jan-Erik ja Heiskanen, Pirkko. Otava, Helsinki 1985.

Alhanen, Kai: *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault`n filosofiassa*. Gaudeamus, Tampere, 2007.

Anttonen, Veikko: *Ihmisen ja maan rajat: pyhä kulttuurisena kategoriana*. SKS, Helsinki, 1996.

Ariès Philippe: *The Hour of Our Death*. New York, 1982.

Aukia, Markku & Virtanen, Timo: *Porilaisten kaupunki. Asumista ja tapakulttuuria noin 1880-1980*. Satakunnan museo, Kokemäki, 1993.

Baudrillard, Jean: *Lopun illuusio*. Gaudeamus, Tampere, 1995.

Bauman, Zygmunt: *Mortality, immortality & other life strategies*. Polity press, Cambridge, 1992.

Bauman, Zygmunt: *Postmodernin lumo*. Vastapaino, Tampere, 1996.

Beck, Ulrich: *Riskiyhteiskunnan vastamyrryt. Organisoitu vastuuttomuus*. Gummerus, Jyväskylä, 1990. Saksankielinen alkuteos: Gegengifte. Die organisierte unverantwortlichkeit. Suhrkamp verlag, Frankfurt, 1988.

Beck, Ulrich: Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Toim. Ulrich Beck. Vastapaino, Tampere, 1995.

Bradbury, Mary: *Representations of Death. A Social Psychological Perspective*. London, Routledge. 1999.

Castells, Manuel: *The rise of the network society*. Oxford, Blackwell, 2000.

Davidsson-Bremborg, Anna: *Yrke: begravningsentreprenör. Om utanföskap, döda kroppar, riter och professionalisering*. Lunds universitet, Lund, 2002.

Douglas, Mary: *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi*. Vastapaino, Tampere, 2000.

Douglas, Mary & Wildavsky, Aaron: Risk and culture. An essay on the selection of technological and environmental dangers. University of California Press, California, 1983.

Eilola, Jari: *Makaaberin kuolema. Mielikuvia kehosta ja kuolemasta*. SKS, Helsinki, 2009.

Elias Norbert: *Kuolevien yksinäisyys*. Gaudeamus, Tampere, 1993.

Erämaja, Tapani: *Viimeinen matka. Toimintatutkimus kirkollisen hautauskentän profesiostruktuurista*. Yliopistopaino, Helsinki, 2006.

Eskola, Katarina: Varhain kuolleiden äitien verhottu muisto. *Aina uusi muisto*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 1997.

Fingerroos Outi: *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalainen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2004.

Fingerroos, Outi: *Kuolema*. Luentosarja kuolemankulttuurista. Turun yliopiston kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitos. Keväällä 2006.

Foucault, Michel: *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto. Nautintojen käyttö. Huoli itsestä*. Gaudeamus, Tampere, 1998. Alkuteos Histoire de la sexualité I-III, 1976 ja 1984.

Foucault, Michel: *Tarkkailla ja rangaista*. Otava, Helsinki, 2000. Alkuteos Surveiller et punir.

Giddens, Anthony: Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Toim. Ulrich, Beck. Vastapaino, Tampere, 1995. Englanninkielinen alkuteos: Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in modern social order, Polity press, 1994.

Giddens, Anthony: *The consequences of modernity*. Polity press, Cambridge, 1990.

Goffman, Erving: *Arkielämän roolit*. WSOY, Porvoo, 1971. Alkuperäisteos: The presentation of self in everyday life, 1959.

Gerholm, Tomas: On ritual: A postmodernist view. *Ethnos* 53(III-IV). 190-203. 1988.

Hakala, Sirkka-Liisa: *Kuolema entisaajan Satakunnassa*. Luento Ulvilan lukiossa 24.11. 2004. Luentomuistiinpanot tekijän hallussa.

Hautamäki Antti: Individualismi on humanismia. *Yksilö modernin murroksessa*. Gaudeamus, Tampere, 1996.

Harva, Uno: *Suomalaisten muinaisuusko*. 1948.

Heiskala, Risto: *Kohti keinotekoista yhteiskuntaa*. Gaudeamus, Tampere, 1996.

Helen Ilpo: Michel Foucault'n valta-analytiikka. *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Toim. Heiskala, Risto. Gaudeamus, Helsinki, 1994.

Husa, Sari: *Foucault`lainen metodi*. Niin&Näin. Filosofinen aikakauslehti. 3/1995.

- Hänel, Dagmar: *Bestatter im 20. Jahrhundert. Zur kulturellen Bedeutung eines tabuisierten Berufs*. Waxmann, Münster, 2003.
- Häyrynen, Maunu & Sivula, Anna: *Michel Foucault ja diskurssianalyysi*. Luentosarja Turun yliopistossa Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen yksikössä. Kevät 2008.
- Ilmonen, Kaj: Sosiaalinen pääoma: uusi ihme käsite vai käyttökelpoinen hypoteesi? *Sosiologia nykykeskusteluja*. Toim. Keijo Rahkonen. Gaudeamus, Helsinki, 2004.
- Jetsu, Laura: Kai se on sopiva, sellainen valkoinen arkku. Katsaus vainajan rituaaliseen varustamiseen. *Tradition edessä. Kirjoituksia perinteestä ja kulttuurista*. Toim. Kortelainen, Kaisu & Vakimo, Sinikka. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Vantaa, 1996.
- Kearl, Michael C.: *Endings: a sociology death and dying*. Oxford University Press, 1989.
- Kemppainen, Ilona: *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. SKS, Helsinki 2006a.
- Kemppainen, Ilona: Kuoleman kieltäjät ja kuoleman tutkijat – havaintoja 1900-luvun kuolemakäsityksistä. *LÄHDE. Kuolema. Historiatieteellinen aikakauskirja 2006*. Gummerus, 2006b.
- Kettunen, Jari. *Kuolemankulttuurin rituaalit Noormarkussa 1930-1950*. Julkaisematon proseminaari. 2005.
- Kiiskinen, Kyösti: *Hautauskulttuuri Suomessa: Suomen Hautaustoimistojen Liiton 50-vuotisjuhlakirja*. Suomen hautaustoimistojen liitto ry, Jyväskylä, 1992.
- Koivuniemi, Jussi. *Joen rytmissä. Porin kaupungin historia 1940-2000*. Karisto, Hämeenlinna, 2004.
- Konttinen Esa: *Perinteisesti moderniin. Profioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa*. Helsinki, 1991.
- Korhonen, Salme: *Kuolema Suomen perinnetieteellisessä kirjallisuudessa vuoteen 1989*. (WWW) Suomen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisu 7. SKS, Helsinki, 1989. <http://www.finlit.fi/kirjasto/julkaisu/kuolema.htm>
- Korhonen, Salme: *Kuolema ja kulttuurien tutkimus – bibliografia 1989-2004*. (WWW) Elore. 1/2005, vol. 12. http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_05/kor1_05.pdf
- Korkiakangas, Pirjo: *Muistoista rakentuva lapsuus*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki, 1996.
- Korkiakangas, Pirjo: Muisti, muistelu, perinne. *Kulttuurin muuttuvat kasvot*. SKS, Helsinki, 1999.
- Kuuliala, Wiljo-Kustaa: *Entisajan talonpoikaisyhteisö ja kirkko*. 1960.
- Laakso, Mikko: *Kun arkunteosta tuli teollisuutta*. SHT-tukku, Punkalaidun, 1998.

Laderman, Gary. *Rest in Peace: A Cultural History of Death and the Funeral Home in Twentieth-Century America*. Oxford university press, 2003.

Latour, Bruno: *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Vastapaino, Tampere, 2006. Ranskankielinen alkuteos: *Nous navous jamais ete modernes: Essai d'anthropologie symetrique*. 1991.

Latour, Bruno: *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford, Oxford university press, 2005.

Latour, Bruno: Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts. *Shaping technology/building society: studies in sociotechnical change*. Toim. Bijker, Wiebe E & Law, John. MIT Press, Cambridge, 1992.

Maffesoli, Michel: *Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista*. Gaudeamus, Tampere, 1995.

Makkonen, Heikki: *Kuolema ortodoksisessa perinteessä*. Joensuun yliopiston teologisia julkaisuja 1, Joensuu, 1989.

Michelsen, Karl-Erik: *Viides sääty. insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*. TEK ja SHS, Helsinki, 1999.

Molander, Gustaf: *Matka mullan alle: kuolematyöntekijöiden arki*. Työterveyslaitos, Helsinki, 2009.

Nenola-Kallio, Aili: Kuolema, yksilö ja yhteisö. Kuolemanrituaalien alustavaa tarkastelua. *Etiäinen 1. Folkloristiikkaa ja uskontotiedettä*. Painosalama Oy, 1985.

Nenola-Kallio, Aili: Hyväksytyt, autettu, torjuttu kuolema. *Elektroloristi* (WWW) 1/1997, 4. vuosikerta. http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_97/nen197.html. Luettu 11.12.2009

Paulaharju, Samuli: *Syntymä, lapsuus ja kuolema : Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia*. SKS, Helsinki, 1995.

Pentikäinen, Juha: *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. SKS, Pieksämäki, 1990.

Perinteentutkimuksen terminologia. (WWW) Helsingin yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos. <http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia.htm#rituaali>. Luettu 5.2.2010.

Peräkylä Anssi: *Kuoleman monet kasvot. Identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa*. Tampere, Vastapaino, 1990.

Peräkylä Anssi: Kuoleman symboleista. *Sosiologia* 21/1984, 284–292.

Pulkinen, Mari: Käsittää, käsitellä, käsitteellistää – postmodernin surukokemuksen jäljillä. *LÄHDE. Kuolema. Historiatieteellinen aikakauskirja 2006*. Gummerus, 2006.

Pyyhtinen, Olli & Tamminen, Sakari: Inhimillistä, aivan liian inhimillistä? Foucault, Latour ja ihmistieteiden antropologinen uni. *Tiede ja edistys* 03/2007, 229–251.

Rappaport, Roy: *Ritual and religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Ruotsalainen, Kari. *Kuolema osana työtä. Tutkimus eräiden kaupungistuneessa yhteisössä vainajan käsittelystä ja hautajaisjärjestelystä huolehtivien ammattiryhmien asennoitumisesta kuolemaan*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Uskontotieteen laitos. Helsingin yliopisto, 1986.

Salmi, Hannu: *"Atoomipommilla kuuhun"*. Tekniikan mentaalihistoriaa. Oy Edita Ab, Helsinki, 1996.

Sarmela, Matti: *Pohjolan häät*. SKS, Helsinki, 1981.

Sarmela, Matti: *Suomen perinneatlas*. SKS, Helsinki, 1995.

Stark, Laura: Pitkospuuta modernisaation suolle. *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860-1960*. Toim. Hilikka Helsti, Laura Stark ja Saara Tuomaala. SKS, Helsinki, 2006.

Schäfer, Cyril: Post-mortem personalization. *Mortality* 1/2007, 4-21. <http://www.informaworld.com/smpp/content~db=all?content=10.1080/13576270601088319>. Luettu 14.4.2010.

St-Onge, Sebastien: *L'Industrie de la mort*. Nota bene, Quebec, 2001.

Talve Ilmari: "Kuolema ja hautaaminen." Teoksessa Suomen kansankulttuuri, Ilmari Talve. Historiallisia päälinjoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 355. Helsinki 1979.

Tokila-Koskinen, Leena: *Hautajaiset Porissa 1900-luvulla*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Suomalainen ja vertaileva kansatiede. Turun yliopisto, 1989.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi, Helsinki, 2002.

Utriainen, Terhi: *Läsnä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä*. SKS, Helsinki, 1999.

Vainio Anneli: Kuolemasta ja kuolemaan saattamisesta. *Näkemisestä näkemiseen: Pirkko Siltalan juhla-kirja*. Toim. Lindqvist, Marja. Therapie-säätiö, Helsinki, 2002.

Valonen, Niilo. *Satakuntalainen keittokirja*. 3. painos. SKS, Vaasa, 1982.

Virrankoski, Pentti. Talonpoikauskulttuuri. *Suomen kulttuurihistoria 3. Itsenäisyyden aika*. 1982, WSOY, Helsinki.

Vuorela, Toivo: *Suomalainen kansankulttuuri*. WSOY, Porvoo, 1983.

Walter, Tony. Three ways to arrange a funeral: Mortuary variation in the modern West. *Mortality* 3/2005, 173-192. <http://www.informaworld.com/smpp/content~db=all?content=10.1080/13576270500178369>. Luettu 14.4.2010.

Oheiskirjallisuus

Foucault, Michel: *Tiedon arkeologia*. Vastapaino, Tampere, 2005.

Heiskala, Risto: *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktivistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Gaudeamus, Tampere, 2000.

Lahtinen Tuomo: *Polttohautaus Suomessa. Aatehistoria ja kehitys*. Åbo Akademi, Turku, 1989.

Mitford, Jessica: *American way of death*. Fawcett, 1983.

Saarinen Risto: *Luterilainen kuolema ennen ja nyt. Synty ja kuolema*. Tampereen taide-
museon julkaisuja. Näyttelyjulkaisu 1.6.–10.9.1989. SKSK-kustannus.